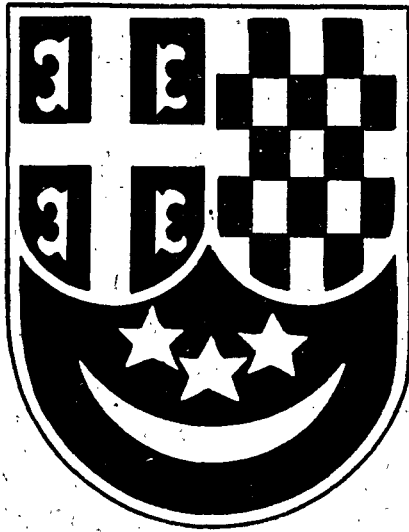

2347

BINTER-ŠTRUKELJ

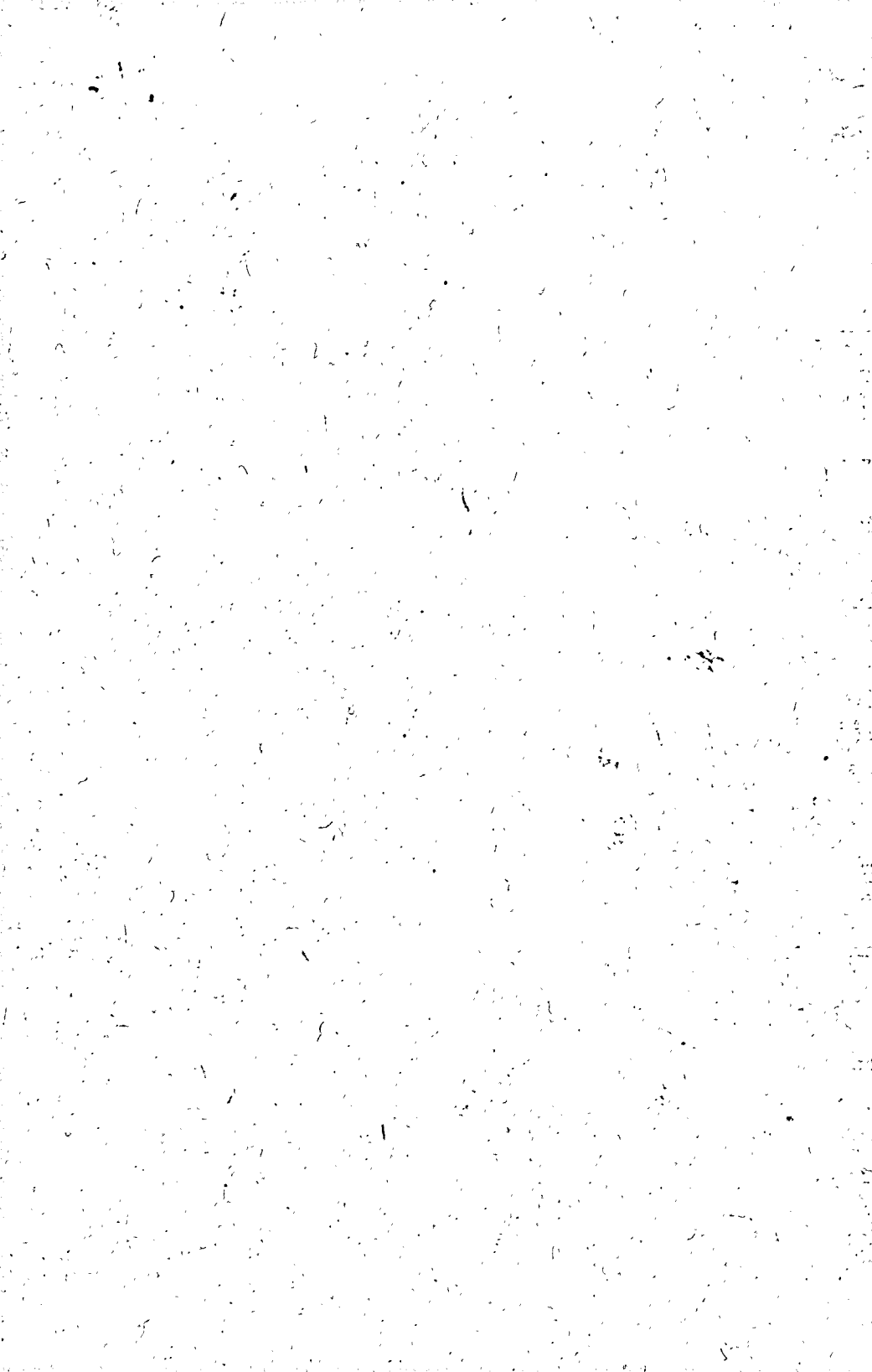
ZGODOVINA JUGOSLOVANOV

II. DEL

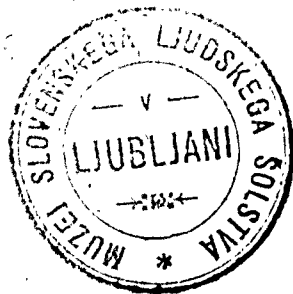
LJUBLJANA 1939

JUGOSLOVANSKO PROFESORSKO DRUŠTVO
SEKCIJA LJUBLJANA

B 121-

2347

ZGODOVINA JUGOSLOVANOV

za

ČETRTE RAZRED SREDNJIH ŠOL

Spisala:

Binter Bogdan

profesor drž. klasične gimnazije
v Ljubljani

Štrukelj Vojteh

profesor I. drž. realne gimnazije
v Ljubljani

Cena 46 din

*Knjigo je odobrilo Ministrstvo prosvete v Beogradu
z odlokom IV. Br. 15.714 z dne 12. X. 1939.*

LJUBLJANA 1939

JUGOSLOVANSKO PROFESORSKO DRUŠTVO
SEKCIJA LJUBLJANA

TISKALI J. BLASNIKA NASL., UNIVERZITETNA TISKARNA
IN LITOGRAFIJA D. D. V LJUBLJANI.
ODGOVOREN L. MIKUŠ.

Ino. št.: F-2347
sig.: VIII-79.

KAZALO

Uvod	5
Južni Slovani pod tujimi gospodarji	
Reformacija in Južni Slovani	10
Začetek reformnega gibanja v Nemčiji in Švici	10
Reformacija med Slovenci in Hrvati	11
Protireformacija in razvoj držav v zahodni Evropi	16
Protireformacija v slovenskih in hrvatskih deželah	19
Socialni položaj Južnih Slovanov	22
Kmečki upori pri Slovencih in Hrvatih	22
Življenje Južnih Slovanov pod Turki	25
Turško prodiranje v Podonavje	28
Razmere na Ogrskem in Hrvatskem ter izvolitev Ferdinanda Habsburškega za kralja	28
Borbe s Turki v času Sulejmana II.	30
Selitve Srbov pred turškim prodiranjem	33
Borbe s Turki po Sulejmanovi smrti. Vojna krajina	34
Doba velikih južnoslovanskih uporov proti Turkom in Habsburžanom	
Upori proti Turkom v času dolge vojne (1593—1606)	36
Propad rimsko-nemškega cesarstva v 30letni vojni (1618 do 1648). Okrepitev Francije in razvoj absolutizma	38
Razmere v habsburških vzhodnih pokrajinah. Zrinjsko-frankopanska zarota	42
Osvobodilna vojna proti Turkom (1683—1699). Velika selitev Srbov	46
Dubrovnik v 16. in 17. stoletju	49
Južni Slovani v povečani habsburški državi in njihove zveze z Rusijo (1699—1740)	
Razvoj Rusije pod Petrom Velikim (1689—1725) in njene zveze s Srbi	51
Hrvatska po karloškem miru (1699). Pragmatična sankcija	54
Srbi v dobi Karlovih vojn s Turki	55
Osvoboditev črne gore	59
Duhovno prebujanje Južnih Slovanov	
Razvoj prosvetljenstva in njegov vpliv na razvoj evropskih velikih sil	60
Južni Slovani v dobi prosvetljenstva	64
Reforme Marije Terezije	65
Reforme Jožefa II.	69
Naraščanje narodne zavesti med Južnimi Slovani	72
Dalmacija pod Benečani	74
Vzhodno vprašanje. Boji za prevlado na Balkanskem polotoku	75
Rusija postane zaščitnica kristjanov na Balkanu	75
Kočina krajina	76
Narodni pokreti pri Južnih Slovanih	
Francoska revolucija in Napoleon	79
Francozi gospodarji slovenske in hrvatske zemlje	85

Napoleonov padec in dunajski kongres	87
Prvi srbski upor	89
Notranja ureditev uporniške Srbije	96
Prebujenje Črne gore	96
Narodni preporod Južnih Slovanov	
Evropa pod vladno Svete zveze in Metternieha	98
Narodno gibanje med Slovenci, Hrvati in Srbi	99
Ilirski pokret	101
Drugi srbski upor. Miloš Obrenović	104
Utrjevanje srbske avtonomije	106
Notranje razmere Srbije pod Milošem	108
Doba zблиževanja Južnih Slovanov	
Revolucionarno gibanje l. 1848.	111
Slovenci in Hrvati v dobi Bachovega absolutizma	116
Srbija za Aleksandra Karadjordjevića	116
Slovenci v dobi ustavnih bojev v Avstriji	119
Hrvatje in Srbi v dobi Strossmayerja in Miletića	123
Srbija v dobi Mihajlove vlade	127
Srbija in Črna gora v borbi s Turki	130
Južni Slovani pod pritiskom Avstro-Ogrske	
Srbija po berlinskem kongresu. Kralja Milan in Aleksander	132
Hrvatska pod banom Ivanom Mažuranićem (1873—1880) in Karlom Khuenom Hedervarijem (1883—1903)	135
Avstro-ogrška uprava v Bosni in Hercegovini	138
Slovenci v času najhujšega nemškega pritiska	139
Prodiranje jugoslovanske miselnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih	144
Srbija pod kraljem Petrom	147
Črna gora pod Nikolajem I.	149
Osvobojenje in zedinjenje Južnih Slovanov	
Balkanski vojni	150
Svetovna vojna	154
Naraščanje mednarodne napetosti pred svetovno vojno	154
Sarajevski atentat in izbruh vojne	156
Boji v letu 1914	158
Vstop novih držav v vojno. Zlom Srbije in Črne gore	161
Delo avstro-ogrskih Južnih Slovanov za zedinjenje	164
Zlom osrednjih držav. Osvobojenje in zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov	165
Mirovne pogodbe in nastanek novih držav	169
V svobodni državi	
Borba za meje	171
Prvi vladarji svobodne kraljevine	175
Napredek v tehniki	177

Velike iznajdbe ob koncu srednjega veka (kompas, smodnik, tiskarstvo), odkritja novih dežel (Amerika, Afrika, Indija) in renesančna miselnost, ki je sprostila človekovega duha srednjeveške utesnenosti, vse to je povzročilo pravi prevrat v gospodarstvu, znanosti in umetnosti ter privedlo do takih sprememb v življenju in mišljenju srednjeveškega človeka, da po pravici pravimo, da se je ob koncu 15. stol. začel novi vek.

Odkritje novih dežel in trgovskih poti je pretvorilo evropsko trgovino v svetovno, pospešilo njen razmah in odločilno vplivalo na spremembo splošnega gospodarskega stanja in družabnih razmer v Evropi. Tudi je začelo prihajati zlato iz Amerike, ki ga si-

Pogled na baročni Robbov vodnjak in stolnico v Ljubljani

cer ni bilo mnogo, a je vendar pomagalo prevreči srednjeveško gospodarstvo. Denarja je bilo vedno več; celo v krajih, ki so bili v stran od glavnih prometnih in trgovskih poti, je hitro izpodrival stari način trgovanja s pomočjo zamenjave trgovskega blaga.

Zmaga denarnega gospodarstva

Rubens: Dečja glava

varnost. Zato veliki pokreti, ki so zajeli sosednjo Italijo in druge evropske dežele, pri nas niso mogli odjekniti v polni meri. Življenje na turških mejah je nekako zastalo v primeri z življenjem v deželah, kjer za nove pokrete ni bilo ovir.

Medtem ko je na razvalinah srednjeveškega le polagoma nastajal nov družabni in gospodarski red, so hitro padali srednjeveški nazori v znatnosti in umetnosti.

*Nova
umetnost*

Od velikega in mnogo obetajočega razvoja trgovine pa naše dežele niso imele koristi. Trgovino s svetom so prevzemale zahodno-evropske dežele, medtem ko so nekdanje najvažnejše trgovske zveze po Sredozemskem morju začeli opuščati. Cvetočja trgovska mesta, zlasti v vzhodnem Sredozemlju, so propadala.

Poleg tega je ovirala svoboden razvoj našega ljudstva neprestana turška ne-

Rembrandt: Lastna slika

Renesančni pokret v umetnosti, ki je najprej zajel Italijo, kjer je dosegel višek v veličastnih delih Rafaela, Leonarda da Vinci, Michelangela, Tiziana in drugih, se je naglo širil tudi v ostale evropske dežele. Nemčija je tedaj dobila svojega največjega slikarja, Albrechta Dürerja, pa tudi v drugih evropskih deželah so nastale nove umetniške šole.

Že proti koncu 16. stol. se je v Italiji iz renesanse razvil baročni umetniški slog, ki se je v 17. stol. razširil po večjem delu Evrope. Barok se je osvobodil renesančne odvisnosti od antičnih vzorov in našel novega izraza. Baročno stavbarstvo je neprimerno bogatejše od renesančnega, preobloženo je z okraski, stebri in visokimi kupolami. V 18. stol. se je moral

Murillo: Mati božja z detetom

veličastni barok umakniti mnogo živahnejšemu in lažjemu rokokoju.

Enako so tudi slikarji našli nova pota. V 17. stol. so delovali v Španiji Murillo in Velazquez, na Nizozemskem pa Rubens in Rembrandt. Od naših baročnih slikarjev se je najbolj odlikoval Valentin Menginger.

Podoben uspehi je doseglo človeštvo na vseh poljih znanosti. Med največje znanstvenike te dobe spada gotovo Poljak Nikolaj Kopernik (1473—1543). Po večletnem temeljitem delu se mu je posrečilo ovreči mnenje, da

je zemlja središče vesoljstva in da se vse zvezde vrte okoli nje. Ta nauk, ki ga je postavil grški učenjak Ptolemej že v 2. stol. pr. Kr. (geocentrični sistem), je ostal ves srednji vek v veljavi, dasi so mu mnogi nasprotovali (Kolumb!). Kopernik je znanstveno dokazal, da je zemlja planet, ki se vrtil okoli sonca (heliocentrični sistem).

Novi izsledki v zvezdoznanstvu so omogočili papežu Gregorju XIII., da je končno veljavno uredil koledar, ki se po njem imenuje gregorijanski. Po julijanskem koledarju, ki je do tedaj veljal, je bilo vsako četrto leto prestopno, tako da je trajalo povprečno leto 365 dni in 6 ur. To leto je bilo v primeri s sončnim letom za 11' in 12" predolgo; razlika med koledarskim in sončnim datumom je v času Gregorja XIII. znašala že 10 dni. Papež je zato določil (1582), da je treba 10 dni koledarja preskočiti, za naprej pa naj bi odpadlo prestopno leto vsakih 100 let razen tedaj, če je letnica deljiva s 400 (1600, 2000). Vse katoliške in protestantske dežele so sčasoma prevzele novi koledar, le pravoslavna cerkev je še obdržala julijanskega. Zato je njen koledar zaostal do danes že za 13 dni.

*Položaj
cerkve*

Novi človek, ki je s tako vnemo zavračal srednjeveške nazore, je tudi od cerkve zahteval večje prilagoditve novim razmeram. To je povzročilo verske boje, ki so privedli do nove cepitve rimske cerkve.

Južni Slovani pod tujimi gospodarji

Ob prehodu v novi vek so živeli vsi Južni Slovani pod tujimi gospodarji. Slovenci so že stoletja prenašali nemško gospodstvo, Hrvatje so izgubili pravo svobodo že z izgubo narodnih vladarjev (1102), večji del južnoslovanskega ozemlja pa je bil v turškem suženjstvu. Zato velika gibanja, ki so v začetku novega veka razgibala vso zahodno in srednjo Evropo, med Južnimi Slovani niso našla toliko odmeva. Slovenski in hrvatski kraji so še občutili velike spremembe, turška meja pa je bila zanje skoraj nepreldodno zaprta. A še v krajih izven Turčije se novodobna gibanja niso mogla svobodno razviti zaradi neprestane turške nevarnosti, ki je začela prav v tem času resno naraščati.

	1515 Veliki slovenski kmečki upor	
Po 1520 Prvi protestantje na Slovenskem		1521 Turki osvoje Beograd
1551 Trubarjev Mali katekizem		
	1557 Obnovitev patriarhata	1566 Obramba Sigeta
1572 Štajersko plemstvo dobi versko svobodo (Gradec)		
	1573 Gubčev upor	
1578 Meščani dobe versko svobodo (Bruek)		1579 Ustanovitev Karlovca (Vojna krajina)
1584 Dalmatinova biblija		1593 Zmaga pri Sisku
1599 Prepoved protestantske vere med meščani		
	Po 1600 Manjši krajevni upori	
1628 Uničenje protestantizma med plemstvom		

Reformacija in Južni Slovani

*Razmere v
cerkvi*

Začetek reformnega gibanja v Nemčiji in Švici. Že v srednjem veku so se začeli ponavljati, pogosto celo iz vrst duhovnikov, glasovi, ki so opozarjali na razne nepravilnosti v cerkvi in na njihove slabe posledice. Zahteve po ureditvi (reformi) cerkvenih razmer so bile posebno odločne, ko so se papeži vrnili iz Avignona v Rim (1377) in je nastal v cerkvi razkol, ki je trajal več let: istočasno sta vladala dva, nekaj časa celo trije papeži. Papeževa oblast je bila zato močno omajana in mnogi so jo sploh odklanjali. Najmočnejši pokret proti papežu je vodil češki duhovnik **J a n H u s**, ki pa zaradi svojega strogo narodnega prepričanja ni mogel pritegniti sosednih, zlasti nemških množic. Cerkev in vladar sta njegovo gibanje zatrla z orožjem.

Razmere v cerkvi se tudi proti koncu srednjega veka niso bistveno izboljšale. Še vedno so imeli visoke cerkvene službe ljudje brez prave verske izobrazbe. Nižja duhovščina je živela ponekod v taki bedi, da si je morala pomagati s postranskimi zaslužki, če se je hotela preživljati. V takih razmerah se cerkev seveda ni mogla dovolj posvetiti ljudstvu niti mu nuditi verske tolažbe, katere je tako pogrešalo.

*Lutrov
nauk*

V takem ozračju je nastopil v Nemčiji **M a r t i n L u t e r**. Kot duhovnik in izobraženec je še globlje občutil težke cerkvene razmere. Ko so začeli po Nemčiji prodajati „odpustke“ v korist zgradbe cerkve sv. Petra v Rimu, je na cerkvena vrata v Wittenbergu nabil 95 točk (tez), v katerih je prodajanje odpustkov obsodil in zahteval odpravo nerednosti v cerkvi (1517). Lutrov klic po reformi je našel med ljudstvom močan odziv. Takoj sta nastopila papež in cesar, toda Luter je vztrajal in končno izjavil, da papeža sploh ne priznava in da zavrača vse določbe, ki so jih izdali papeži; veruje le v tisto, kar je zapisano v sv. pismu (evangeljska vera). Sam se je lotil prevoda sv. pisma na nemščino, da bi ga lahko čital vsak njegov pristaš.

Cesar Karel V. ni vladal samo nemškimi in dednimi habsburškimi deželami, ampak je bil tudi gospodar Španije, Nizozemske in španskih pokrajin v Ameriki. Ponosno se je

hvalil, da v njegovi državi ne zaide sonce. Vendar kljub svoji moči ni mogel zajeziti Lutrovega pokreta. Roke so mu vezale neprestane vojne s Francijo in Turčijo. Luterancem je moral popuščati, dokler ni bil položaj nove vere utrjen na državnem zboru v Augsburgu (1555). Po načelu „Cuius regio, illius religio“ naj bi bilo ljudstvo tiste vere kakor njegovi deželni gospodje.

Ob istem času sta nastopala v Švici reformatorja Zwingli v Zürichu in Kalvin v Ženevi. Oba sta odklanjala papeža in priznavala kot edini cerkveni vir sv. pismo. Zlasti oster je bil Kalvin. Od Lutra se je ločil najbolj po svojem nauku o vnaprej določeni človeški usodi (predestinaciji).

*Kalvinov
nauk*

Iz nauka, da se na svetu ne more nič zgoditi brez božje volje, je nepravilno sklepal, da je človek tudi dober ali slab, ker Bog tako hoče, in da mu je torej usojeno, ali bo zveličan ali pogubljen. Nihče ne more točno vedeti, kakšno usodo mu je namenil Bog; le po svojih nagnjenjih in delih lahko slutiti, ali spada v čredo „ovae“ — izvoljencev ali „volkov“ — pogubljenec. Calvinov nauk je na ljudi silno vplival. Opuštili so veseljačenje in strogo pazili, da bi zatrli v sebi vsako nagnjenje k slabemu. Ljudi, ki niso bili njihove vere, so smatrali za pogubljence. Zato so bili kalvinci mnogo bolj borbeni kakor luteranci. Skoraj povsod, kjer so se razširili, je prišlo do težkih verskih bojev s pristaši drugih ver.

Lutrova vera je zajela predvsem srednjeevropske in skandinavske dežele, kalvinova pa se je razširila v Franciji, na Nizozemskem in v Angliji. V srednji Evropi je imela več pristašev le na Ogrskem in nekaj med prekmurskimi Slovenci.

Reformacija med Slovenci in Hrvati. Razmere v cerkvi po slovenskih in hrvatskih krajih niso bile boljše kakor drugod po Evropi, zato je novo versko gibanje tudi pri nas našlo plodna tla. Prvi so se seznanili z Lutrovimi nauki naši visokošolci po nemških univerzah. Mnogi izmed njih so se jih oprijeli z mladostnim ognjem in stopili v vrste voditeljev novega pokreta (n. pr. Matija Vlašič — Flacius iz Istre).

*Naši
protestanti
v Nemčiji*

Slovenski dijaki pa tudi trgovci, rudarji in vojaki, ki so prihajali iz Nemčije, so prvi prinesli vest o Lutrovem pokretu na Slovensko. Kmalu so se pojavili pri nas prvi luteranski spisi v nemščini in deloma italijanščini. Na široke množice sicer niso mogli vplivati, ker so bile nepismene in

*Širjenje re-
formacije v
slov. krajih*

tujih jezikov niso razumele, tem vneteje pa so jih čitali izobraženci po mestih in gradovih. Že v dvajsetih letih 16. stol. je dobila nova vera pristaše med plemstvom in meščanstvom. Celo nekateri duhovniki so kazali naklonjenost do Lutrovih reform. Tržaški škof Bonomo je dijakom

Primož Trubar. Po sodobni sliki

navdušeno razlagal protestantske pisce in jim vcepljal protestantskega duha. Med njegovimi učenci je bil tudi *Primož Trubar*, kmečki sin iz Rašice na Dolenjskem, poznejši voditelj slovenskih protestantov.

V Ljubljani se je kaj kmalu zbral protestantski krožek, ki je posebno oživel, ko je dobil mesto pridigarja pri Sv. Nikolaju mladi Trubar. Tudi po drugih mestih in gradovih se je nova vera hitro širila. Proti sredi 16. stol. je zajela že velik del meščanstva in plemstva. Preprosto ljudstvo se je v začetku držalo ob strani že iz nasprotstva do „gospode“,

kmalu pa je začel tudi na deželi počasi, a vztrajno naraščati krog luterancev.

*Reformacija
med Hrvati*

Iz slovenskih dežel se je širila nova vera v Istro in na Hrvaško, kamor je prihajal luteranski val tudi iz sosedne Ogrske. Na Hrvaškem pa tla zanjo niso bila tako ugodna. Preblizu je bila turška meja in preveč je otopelo ljudstvo v večni napetosti in skrbi za življenje in imetje, da bi ga moglo novo versko gibanje potegniti za seboj. Luteranci so bili največ vojaki, ki so prihajali iz Nemčije, in nekateri plemiči.

Najhitreje je zmagala nova vera med prekmurskimi Slovenci, ki so spadali pod Ogrsko. K luteranski veri je prestopilo skoraj vse plemstvo ter prisililo k prestopu tudi tlačane.

*Reformacija
v Prekmurju*

Slovenskim in hrvačkim pokrajinam je vladal tedaj Habsburžan Ferdinand; Notranjo Avstrijo mu je prepustil v upravo brat Karel V., za kralja na zahodnem Ogrskem in Hrvatskem pa je bil izvoljen (1527). Bil je vnet katoličan, toda luteranstva v svojih deželah ni mogel preprečiti. Preveč so ga zaposlile borbe za ogrsko-hrvaški prestol, ki so mu ga ogrožali Ivan Zapoljski in Turki (gl. 30). Izvesti ni mogel niti določb augsburškega verskega miru, po katerih bi smel podanikom vsiliti svojo vero. Stanovi v Notranji Avstriji, ki so bili po večini protestantski, so celo zahtevali, naj prizna novi veri popolno svobodo.

*Vladarji in
nova vera*

Ferdinandu je sledil v Notranji Avstriji nadvojvoda Karel (1564—1590), na Ogrskem in Hrvatskem pa njegov brat Maksimilijan (1564—1576). Ta je bil novi veri naklonjen, zato se je še hitreje širila. Karel pa je skušal njen razvoj zavreti. Toda neprestani boji s Turki, ki so terjali ogromnih denarnih žrtev. Karlu niso dovoljevali, da bi si odtujil stanove, ker je smel le z njihovim dovoljenjem nalagati davke. Ko so stanovi izjavili, da pristanejo na nove denarne žrtve le pod pogojem, da jim dovoli evangeljsko vero, je Karel ustno priznal štajerskim plemičem in njihovim podložnikom versko svobodo (v Gradcu 1572).

*Štajersko
plemstvo
doseže ver-
sko svobodo
(1572)*

Po nekaj letih je moral Karel na pritisk stanov znova popustiti. Da je dobil denar za utrditev turške meje (Vojna krajina, gl. 54), je v Brucku ob Muri zagotovil vsem notranjeavstrijskim plemičem in meščanom versko svobodo ter obljubil, da ne bo preganjal protestantskih pridigarjev in oviral delovanja njihovih šol po glavnih mestih (v Ljubljani, Celovcu, Gradcu in Judenburgu, 1578). S tem so dosegli protestanti pri nas svoj največji uspel.

*Meščani
dobe versko
svobodo
(1578)*

Eno izmed osnovnih načel protestantskih voditeljev je bilo, dati vernikom možnost, da v domačem jeziku čitajo verske knjige, posebno sv. pismo. Izvedba te zamisli pri Slovencih je zadela na velike težkoče. Slovenci tedaj še niso imeli književnega jezika niti večjih književnih del. Preprosto

*Slovenščina
ob pričetku
prot. dobe*

ljudstvo je bilo nepismeno, izobraženci pa niso čutili prave zavesti in dolžnosti do materinščine. Za jezik izobražencev je veljala nemščina in latinščina, katere pomen se je pod vplivom humanizma še povečal. Splošno je prevladovalo celo med našimi ljudmi mišljenje, da slovenščina nima dovolj izraznih možnosti za književno ustvarjanje.

Kljub temu pa je sklenil Primož Trubar dati ljudstvu knjige na domačem jeziku. K težkemu delu ga je podžigala verska verna in želja, da bi dvignil ljubljeno materinščino do veljave, ki so jo dosegli drugi jeziki. L. 1551. sta zagledali dan njegovi knjižici: *Abecednik*, po katerem naj bi se ljudje naučili čitati, in *Malikatekizem* s temeljnimi nauki luteranske vere. Trubar je napisal knjižici v domači dolenjščini in ju dal natisniti v Tübingenu (v južni Nemčiji) z gotskimi črkami.

Naslovna stran Trubarjevega „Katekizma“

Že štiri leta pozneje (1555) je izdal obe knjižici v latinici, ker je spoznal, da je za slovenščino prikladnejša.

Trubarjev uspeh je vzpodbudil tudi druge slovenske izobražence, da so pomagali pri izvrševanju književnih načrtov. Do l. 1595., ko je izšlo zadnje slovensko protestantsko delo, so izdali 50 slovenskih knjig. Med najbolj izobraženimi književniki so bili *Sebastijan Krelj*, ki je pisal

najčistejšo slovenščino, A d a m B o h o r i č, ki je napisal prvo slovensko slovnico („Articae horulae“ — Zimske urice, 1584), vsa književna prizadevanja slovenskih protestantov pa je kronal J u r i j D a l m a t i n s prevodom celotnega sv. pisma (1584).

Protestantski voditelji so morali skrbeti tudi za slovensko šolstvo, saj bi le tako njihove knjige lahko dosegle pravi namen. Mnogo novih šol so odprli po deželi, kjer je poučevala večinoma duhovščina. Učenci so se učili slovenskega čitanja in pisanja ter se seznanjali s slovenskim katekizmom. Slovenščina si je utirala pot tudi v mestne šole, ki so bile prej izključno nemške. V latinskih šolah (srednjih) pa si slovenščina ni mogla priboriti pravega mesta, ker je tedaj splošno vladalo mnenje, da se je mogoče naučiti latinščine samo s pomočjo nemščine. Že uvedba slovenščine po ljudskih šolah je bila zelo važna.

Vsi slovenski protestantski pisatelji so bili doma s Kranjskega in so pisali v dolenjščini, vendar so bile njihove knjige splošno slovenske, saj so jih uporabljali vsi Slovenci od Beneške ravnine do Prekmurja. Pisci sami na več mestih izrecno naglašajo narodno in jezikovno enotnost vsega slovenskega ozemlja. Pri njih se pojavlja že celo zavest vse-slovanske vzajemnosti. Bohorič je napisal, da so Slovenci le veja velikega slovanskega drevesa. Še večkrat naglašajo razprostranjenost „Slovincem sorodnih južnoslovanskih narodov“. „Veljava njihovega slovenskega jezika sega prav na turški dvor,“ je s ponosom zapisal Dalmatin.

Temu primerno so tudi načrti slovenskih protestantov segali preko ožjih slovenskih meja. Že Primož Trubar je po izdaji svojih prvih knjižic pozval Hrvate, naj ju prevedejo v hrvaščino. Ko je postal ljubljanski škof odločni katolik Urban Tekstor (Tkalčič, 1544), so se umaknili skoraj vsi voditelji slovenskega protestantskega gibanja v južno Nemčijo. Tam je kmalu nastal krožek navdušenih slovenskih in hrvatskih protestantov. Na Trubarjevo pobudo so zasnovali širok književni načrt za ves slovanski jug. Hrvatska besedila, ki jih je začel prirejati Istran š t e f a n K o n z u l, so sklenili natisniti v glagolici in cirilici, ker so upali, da se bodo njihove knjige širile tudi med Slovane v Turčijo.

Šolstvo

*Slovenska
in slovanska
zavest prot.
piscev*

*Sodelovanje
slov. in hrv.
pro-
testantov*

*Južnoslov.
biblijski
zavod v
Urachu*

Sodelovanje slovenskih in hrvatskih protestantov je postalo še živalnejše, ko je pribežal v južno Nemčijo štajerski deželni glavar I v a n U n g n a d. Na prigovarjanje protestantskih beguncev iz Slovenije in Hrvatske je ustanovil v U r a c h u na Württembergškem tiskarno, v kateri so tiskali knjige v latinici, glagolici in cirilici. Med sodelavci je bilo poleg Slovencev in Hrvatov tudi nekaj Srbov.

*Prot.
središče
v Ljubljani*

Zveze med južnoslovanskimi protestanti pa so se ohladile, ko je po Ungnadovi smrti njegov zavod propadel (1565). Središče slovenskega protestantskega gibanja je postala Ljubljana, kjer so se razmere za luterance znatno izboljšale. Vsi voditelji so se zbrali tam. Ljubljana je tedaj dobila prvo tiskarno na slovenskih tleh (1575—1580). Slovenska književna proizvodnja je dosegla višek.

*Prot.
gibanje
na Hrv.*

Hrvatski protestanti v tem času niso imeli izrazitega književnega središča. Tudi se je izkazalo, da so bile nade na poluteranjenje Hrvatov in zlasti rojakov v Turčiji pretirane; turška meja je ostala za protestantstvo neprodušno zaprta. Nekoliko pomembnejši razmah je doživela nova vera le v hrvatskem Zagorju, kjer jo je podpiral Jurij Zrinjski; v Nedeljišču je krajši čas celo vzdrževal neko potujočo tiskarno, ki je natisnila nekaj knjig v kajkavskem narečju (1573—1574). Nekaj časa je delovala tudi tiskarna v Varaždinu.

Proti koncu 16. stol. pa so nastopili za luterance v naših krajih težki časi. Obnovljena katoliška cerkev in država sta jim napovedali neizprosni boj.

*Tridentski
cerkveni
zbor (1545—
1563)*

Protireformacija in razvoj držav v zahodni Evropi. Rim-ska cerkev je protestantsko gibanje že od vsega početka ostro obsodila, vendar ga ni mogla zaustaviti. V vodilnih cerkvenih krogih so se kmalu prepričali, da bodo morali najprej v rimski cerkvi sami odpraviti morebitne nepravilnosti, ki so jih nasprotniki napadali. Za reforme se je potegoval papež in številni drugi duhovniki, vendar je njih izvedba naletela na velike težave. V visokih cerkvenih krogih, ki so odločali o reformah, je bilo le preveč ljudi, ki bi jih reforme zadele. Zato je delo tridentskega cerkvenega zbora, ki naj bi izdal odloke o obnovi verskega življenja, tako počasi napredovalo. Šele po dolgih letih so bili sprejeti

končni sklepi, ki so utrdili položaj papeža in zahtevali boljše izobrazbo duhovniškega naraščaja in vestnejše izvrševanje dušnega pastirstva.

Močno oporo je dobila cerkev v novem redu jezuitov, ki ga je ustanovil španski plemič Ignacij Loyola (1540). Kot bivši vojak je zahteval brezpogojno pokorščino voditelju in papežu. Glavna naloga reda je bila: neizprosni boj proti vsem nasprotnikom rimske cerkve. Zlasti so se jezuiti posvetili šolstvu in vzgoji bojevitejšega katoliškega naraščaja.

*Jezuitski
red*

Po tridentskih sklepih prerोजना cerkev je začela z vso odločnostjo nastopati proti protestantom. Saj je bil že skrajni čas. Nova vera je zajela že ves evropski sever, v Angliji, Nizozemski, Nemčiji in Švici večino prebivalstva, preko slovenskih, hrvatskih in ogrskih dežel je segal njen vpliv do turških meja, v Franciji je bila močna protestantska manjšina. Protestantski val je že butal ob Alpe in Pireneje, grozeč edinima še nedotaknjenima katoliškima pokrajinama: Italiji in Španiji.

*Položaj
cerkve ob
zač. proti-
reformacije*

V drugi polovici 16. stol. so se vneli skoraj po vseh omejenih deželah verski boji. Borbe so bile tem hujše, ker so se istočasno z verskimi reševali tudi politični in gospodarski spori.

Kot glavni zaščitnik rimske cerkve je nastopil španski kralj Filip II. Po svojem očetu Karlu V. (gl. 10) sicer ni podedoval rimsko-nemške cesarske krone in habsburških dednih dežel, vendar je bil še vedno najmočnejši vladar svoje dobe. Središče njegove oblasti je bila Španija, pripadale so mu nizozemske pokrajine, velik del Italije (Milan, južna Italija, Sicilija in Sardinija) in prostrana ameriška posest. Ko je pridobil še Portugalsko s kolonijami v Ameriki (Brazilija) in ob Indijskem oceanu (1580), je bila njegova država v pravem pomenu besede svetovna.

*Zaščitnik
kat. Filip II.
(1556—
1598)*

Filip je imel že od mladih nog strogo versko vzgojo, ki se je skladala s čustvovanjem španskega naroda. Stoletni boji z muslimanskimi Arabci za svobodo in krščansko vero so namreč španskemu narodu vtisnili globoko vernost in prepričanje o povezanosti države in cerkve, ki je ostala za Španijo značilna tudi potem, ko je arabska nevarnost prenehala. Država in cerkev nastopata skupaj proti vsem „krivovercem“, zlasti proti Židom in Mavrom. Posebna verska sodišča (inkvizicija), ki so delovala v soglasju z državo, so zatrla vsako drugo versko gibanje. Zato tudi protestantstvo ni moglo preko Pirenejev.

Slabši je bil položaj katoliške cerkve v španski Nizozemski, kjer se je začel že v času Karla V. širiti kalvinski nauk. Filip II. je nastopil

*Filip II. in
Nizozemsko*

proti kalvincem tako brezobzirno, da se je ljudstvo uprlo. V začetku je bila borba še verska. Kmalu pa se je pretvorila v boj za osvoboditev od Španije. Južne, pretežno katoliške pokrajine (Belgijo) je Španija obdržala, sedem severnih nizozemskih pokrajin pa je proglasilo popolno neodvisnost (1581).

Nizozemci so se uspešno borili tudi v kolonijah, kjer so iztrgali Špancem južno Afriko in Sundske otoke, ki jih imajo še danes.

Filip II. in Francija

Filip II. se je vmešal tudi v francoske notranje boje med katoličani in kalvinci, ki jih v Franciji imenujemo hugenote. Katoličani so bili po številu močnejši, a hugenoti so to prednost nadoknadili z večjo žilavostjo. Kljub šentjernejski noči (1572), ko so bili nenadoma pomorjeni skoraj vsi hugenotski voditelji, pristaši nove vere niso omagali. Filipova politika je tudi v Franciji doživela popolen poraz. Zmagal je voditelj hugenotov **Henrik IV.** iz bourbonske rodbine in zasedel prestol. Sprejel je katoliško vero, hugenotom pa je dal z nantskim ediktom versko svobodo (1598).

Pod novim vladarjem je Francija hitro prebolela rane dolgotrajne državljanske vojne in po smrti Filipa II. postala namesto Španije vodilna država v Evropi.

Razvoj Anglije

Tretji poraz je doživel Filip II. od Anglije, kjer so bili že v prvi pol. 16. stol. težki verski spori med luteranci, kalvinci in katoličani. V verska vprašanja je odločno posegel kralj **Henrik VIII.** in postavil temelje angleške državne cerkve (anglikanske), ki je prevzela večinoma protestantski nauk in obdržala katoliške obrede in njih zunanji sijaj. Henrik VIII. je zanikal papeževo oblast in se sam proglasil za vrhovnega cerkvenega poglavarja. Končno ureditev anglikanske cerkve je po Henrikovi smrti izvedla njegova hčerka, kraljica **Elizabeta** (1558—1603).

Kraljica Elizabeta (1558—1603)

Filip II. je bil Elizabetin nasprotnik že iz verskih razlogov, a še bolj zaradi angleškega razvoja na morju. V tem času se je namreč Anglija spreminjala iz poljedelske države v industrijsko in trgovsko ter zahtevala delež na svetovni trgovini. To je mogla doseči samo na škodo Španije, gospodarice svetovnih morij. Brez vojne napovedi so začele angleške ladje ogrožati španske pomorske zveze. Elizabeta je to javno obsojala, na tihem pa odobrvala. Na ozemlju današnjih Združenih držav ameriških so Angleži že ustanovili prvo kolonijo Virginijo, istočasno pa so njihove ladje tekmovalе z nizozemskimi, da prevzamejo Špancem postojanke ob Indijskem oceanu.

Poraz „armade“ (1588)

L. 1588. je končno prišlo med Španijo in Anglijo do odkrite vojne. Filip II. je poslal proti Angležem svojo „nepremagljivo armado“. Nič ne misli, da bi moglo mlado angleško brodogradništvo proti njej doseči uspeh, vendar so male angleške ladje v Kanalu slavile nad španskimi krasno zmago. Ostanek mogočnega španskega brodogradništva se je moral umakniti proti severu; ko se je hotel okoli Škotske vrniti v domovino, je ladje zajel vihar, ki je še dopolnil žalostno usodo najmočnejšega brodogradništva na svetu. Pomorska zmaga nad Španci je Angleže dvignila med prve pomorske sile.

Proti koncu 16. stol. se je torej evropski in svetovni zemljevid temeljito spremenil. Svetovna španska država je doživela udarce, ki so zlomili njen prevladujoči položaj na svetu. V Evropi je postajala namesto nje vodilna sila Francija, na svetovnih morjih pa sta jo izpodrivali mala, svobodna Nizozemska in Anglija.

Protireformacija v slovenskih in hrvatskih deželah. Medtem ko je bila v 2. pol. 16. stol. vsa zahodna Evropa v ognju verskih bojev, je živela srednja Evropa razmeroma mirno. Rimsko-nemški cesar Maksimilijan II. je bil protestantom naklonjen, notranjeavstrijski nadvojvoda Karel pa ni mogel nastopiti proti njim zaradi turške nevarnosti. Moral jim je popuščati, dasi ni prikrival navdušenja za katoliško stvar. Malo potem, ko je v Gradcu dovolil štajerskim plemičem svobodo veroizpovedi (1572), je že pozval v Gradec jezuite (1575) in s tem pokazal, da se ne bo pomišljal ob prvi priliki pomagati rimski cerkvi v svojih deželah spet do zmage.

*Priprave
za udar*

Šele ko so bile urejene razmere na turških mejah (Vojna krajina, gl. 34), je dobil Karel svobodne roke. Lahko bi se bil odločneje zavzel za katoliško vero, a svojih odlokov ni hotel preklicati. Zato je bil njegov naslednik Ferdinand (1590—1637, od 1619 cesar Ferdinand II.) bolj odločen. Za udar se je dobro pripravil. Jezuitska šola v Gradcu je vzgojila vnete borce in vedno bolj se je čutilo v deželi delovanje poživljene katoliške cerkve. Jezuiti so prišli tudi v Ljubljano, duhovno središče protestantskega pokreta (1595).

L. 1598. je zadal nadvojvoda Ferdinand protestantom prvi udarec: pregnal je iz svojih dežel vse protestantske učitelje in duhovnike ter s tem uničil njihovo cerkveno organizacijo in šolstvo. Že naslednje leto je zahteval od meščanov, da se povrnejo v katoliško cerkev. Kdor tega ni hotel, je moral v najdalje šestih tednih zapustiti njegove dežele, prodati imetje in izplačati državi desetino izkupička (1599).

*Izgon
predikantov
in prot.
učiteljev
(1598)*

*Prepoved
prot. vere
med me-
ščani (1599)*

Ta zapoved je izzvala med ljudstvom ogorčen odpor. Nadvojvoda je sprevidel, da svojega odloka ne bo mogel uveljaviti na miren način. Zato se je odločil za silo. Ustanovil je reformacijske komisije, ki so jih vodili sekovski škof

Reformacijske komisije (1599—1600) Martin Brenner, lavantinski Jurij Stobej in ljubljanski Tomaž Hren. Njihova naloga je bila, zatreči v deželi protestantsko vero, četudi s skrajnimi sredstvi. Na razpolago so imeli močne oddelke vojske, ki so jih spremljali po deželi.

V strahu pred oboroženo silo se je velik del luterancev vrnil v staro vero. Nekatera mesta pa so se komisijam in njihovim četam uprla. Tudi kmetje so se na več krajih zbrali, zasedli važne prehode in branili svoje cerkve. Nastala je prava vojna. Reformacijske komisije niso mogle izbirati sredstev. Njihove čete so rušile protestantske cerkve, izganjale meščane, ki niso hoteli prestopiti, sežigale protestantske knjige. V dobrem letu so opravile svoj posel (1600). Sicer so se luteranci še nekaj časa zbirali v tajnih krožkih, vendar je bila nova vera v naših krajih uničena. Le plemstvo je še ohranilo versko svobodo.

Prepoved prot. vere med plemstvom (1628)

Nekaj let pozneje (1628) pa je Ferdinand II. uničil protestantsko vero tudi med plemstvom. Dal jim je na izbiro: v teku enega leta prestopiti v katoliško cerkev ali zapustiti deželo. V tem primeru pa niso smeli vzeti s seboj nedoletnih otrok, ampak so jih morali pustiti v vzgojo katoliškim varuhom. Kljub težkim pogojem je tedaj okoli 800 plemiških družin zapustilo naše kraje. Plemiški stan v slovenskih deželah je zaradi tega mnogo izgubil na moči; nikdar več si ni pomogel.

Uničenje prot. na Hrv.

Usoda protestantov na Hrvatskem ni bila nič boljša. Obnovljena katoliška cerkev je imela še lažje delo, ker na Hrvatskem nova vera ni mogla pritegniti ljudskih množic. Zagrebški škof šimun Bratulić je poklical v Zagreb jezuite in z njihovo pomočjo spet dvignil borbenost v katoliških vrstah. Duhovščini so se pridružili stanovi in sabor je izdal zakon, ki je proglasil za edino veljavno vero na Hrvatskem katoliško. Drugoverci so bili pregnani iz dežele.

Boj proti pravoslavnim

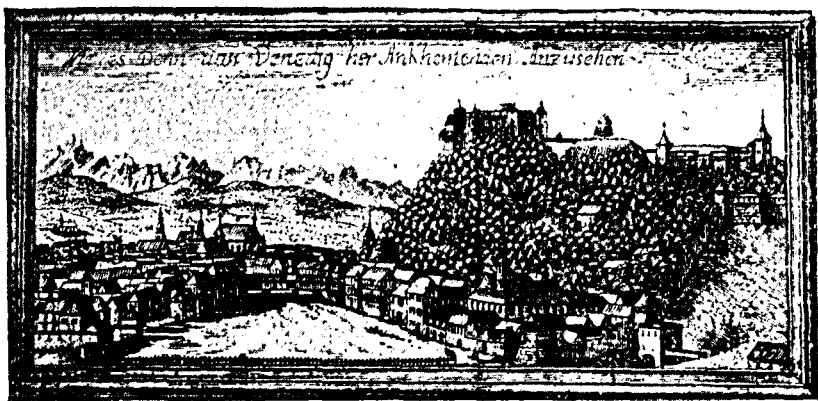
Katoličani so začeli izvajati močan pritisk tudi na pravoslavne Srbe, ki so v velikem številu pribežali na Hrvatsko iz turških dežel. Del Srbov je klonil in priznal papeža za vrhovnega cerkvenega poglavarja, a še vedno obdržal vzhodni obred (1611). Tako je nastala nova verska skupina, unijatska.

Še najbolje se je godilo slovenskim protestantom v Prekmurju, ki je spadalo pod Ogrsko. Habsburška prepoved protestantske vere je izzvala verske vojne, ki so se vlekle leta in leta brez prave odločitve. Plemstvo se je po večini vrnilo v staro vero, preprosto ljudstvo pa le deloma. Velik del je obdržal luteransko ali kalvinsko veroizpoved do današnjih dni. Prekmurske protestantske vasi so poleg nekaterih vasi ob Zilici na Koroškem edini ostanek protestantstva na slovenskih tleh.

*Protiref.
v Prekmurju*

S propadom luteranstva je skoraj popolnoma zaspalo živahno književno delovanje na slovenskem jeziku. Neka-

*Zastoj v
slov. knji-
ževnosti*

Ljubljana v 17. stol. Iz Valvazorjeve knjige „Slava vojvodine Kranjske“ (izšla l. 1689)

teri katoliški voditelji, tako Tomaž Hren, so sicer skušali nadaljevati delo po vzgledu protestantov, a primanjkovalo je zmožnih delavcev. V 1. pol. 17. stol je nastal v slovenski književnosti zastoj (do l. 1672. je izšlo komaj 5 slovenskih knjig!). Velika škoda za uveljavljanje slovenskega jezika je bil tudi propad protestantskega šolstva. Novih katoliških šol sicer ni bilo manj kakor protestantskih (gimnazije v Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Trstu in Gorici ter bogoslovja v Gradcu, Celovcu in Ljubljani), a slovenščina je v njih izgubila še tisto skromno mesto, ki si ga je bila s trudom priborila.

Socialni položaj Južnih Slovanov

Kmečki upori pri Slovencih in Hrvatih. Ob prehodu v novi vek se je položaj kmeta-tlačana skoraj po vseh evropskih deželah zelo poslabšal. Temu so bile krive velike spremembe v družabnem ustroju evropskega prebivalstva, katerega je povzročilo novo denarno gospodarstvo.

Težki položaj kmetov-tlačanov

Tudi kmetje na slovanskem jugu so občutili, čeprav v manjši meri, te spremembe. Fevdalna gospoda je začela sama prevzemati obdelovanje širnih posestev, ki jih je prej dajala v najem; zato je seveda kmetu povečala tlako. Vendar so položaj našega kmeta še neprimerno huje poslabšali neprestani turški napadi. Vse 16. stol. so preko hrvatske in slovenske zemlje divjale turške tolpe, ki so kmetu uničevale polja, požigale domove, pobijale ljudi in odpeljavale mladino v sužnost. Kmet je moral graditi mogočne grajske utrdbe in pomagati pri gradnji mestnih obzidij, a sam je ostal na nezavarovanih kmetijah. Država je naložila za obrambo dežele nov „turški davek“, ki so ga pobirali zemljiški gospodje od tlačanov, a dežela kljub temu ni bila varna pred Turki. Kmet je bil prepričan, da si gospoda sama prilašča obrambne dajatve, kar je še povečalo mržnjo do nje.

Zahteve „puntarjev“

V takih razmerah se je ljudstvo začelo zatekati k samo-obrambi. Sklicevali so zborovanja in ustanavljali kmečke zveze („punte“, po nemškem Bund), ki so pošiljale pritožbe prav do cesarja. Niso zahtevali, da bi bila tlaka in desetina odpravljena; pritoževali so se le nad novimi, „nepravičnimi“ zahtevami zemljiške gosposke, ki je zahtevala več, kakor je bilo določeno v urbarjih. Tako jim je tlačanstvo že prešlo v kri in meso, da so urbarske obveznosti smatrali za pravične, to je bila njihova „stara pravda“.

Upor na Koroškem (1478)

Prvi večji kmečki upor na Slovenskem je bil l. 1478. na Koroškem. Tlačani — kmetje so nenadoma navalili na utrjene gradove svojih zatiralcev in jih že v prvem naskoku nekaj osvojili. Zaradi prvih, razmeroma lahkih uspehov se je uporniški val še hitreje širil po deželi. Tedaj so graščake nehote rešili Turki, ki so slučajno prav takrat pridrli preko Predila, zadeli na uporne kmete in jih razkropili. Turki so

deželo oropali in se spet umaknili, graščaki pa so se strašno maščevali nad uporniki. Mnogo so jih pobili, ostalim pa naložili še nov „uporniški davek“.

Že nekaj let pozneje so se uprli tudi podložniki brižinskih škofov v Selški in Poljanski dolini, ljubljanskemu škofu pa so odrekli vdanost in pokorščino kmetje v Gornjem gradu.

Mnogo pomembnejši od teh krajevnih uporov so bili upori v 16. stol., ki so zajeli vse slovenske pokrajine. Prvi „vseslovenski kmečki upor“ je izzval l. 1515. surovi in brezobzirni kočevski graščak Jurij Thurn. Razjarjeni kmetje so navalili na njegov grad in njega samega pobili, nakar se je uporništvo kot vilhra razširilo po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Uporniki so ustanovili „slovensko kmečko zvezo“, poslali pritožbo na cesarja in zahtevali „staro pravdo“. Cesar je obljubljal, da bo ngodil njihovim željam, pozival jih je, naj se razidejo in pomirijo. Toda uporniško gibanje se je že preveč razmahnilo. Želja po maščevanju, ki je dolga leta tlela v njihovih srcih, je bila močnejša od pokorščine. Kmetje so napadali gradove, trge in mesta ter povsod morili in požigali.

*Vseslovenski upor
(1515)*

Proti upornikom se je končno zbrala večja plemiška vojska pod vodstvom Jurija Herbersteina in navalila nanje pri Vuzenici v Dravski dolini. Dobro oborožena in izvežbana vojska je imela lahko delo z upornimi kmeti, ki so bili oboroženi le z vilami, cepci in kosami ter bili brez pravega vodstva. Enako so bile poražene druge uporniške skupine pri Celju in Brežicah. Strah pred zmagovitimi plemiči je kaj hitro napravil konec uporništvu tudi na Kranjskem.

Posledice upora so bile za slovenskega kmeta izredno težke. Na tisoče jih je padlo ali bilo usmrčenih, mnogo so jih pometali v grajske ječe, ostalim pa naložili še težje dajatve. Položaj slovenskega tlačana je ostal brezupen.

Kljub porazom pa uporniški duh med kmeti ni zamrl. Preveč je bilo gospodarskih in socialnih vzrokov za nezadovoljstvo, ki ga je še podžigalo učenje protestantskih reformatorjev o svobodi vseh ljudi. Le iskrica je zadostovala, pa bi se razvnel nov požar.

*Veliki
hrv.-slov.
upor (1573)*

Žarišče novega upora je bilo v Hrvatskem Zagorju, kjer je gospodar Doljnje Stubice in Susedgrada, madžarski plemič *F r a n c T a h i*, nečloveško izžemal podložne kmete. Proti njegovemu krivičnemu ravnanju so se kmetje pri-tožili pri cesarju, ki jim je sicer obljubil pomoč, ne pa pomagal. Ogorčeni kmetje so se zato Tahiju uprli. Pri-družili so se jim kmetje sosednih graščin, nakar se je začel uporniški val širiti tudi v sosedne slovenske kraje. Upor proti Tahiju se je spremenil v splošen upor proti gospodi.

Za voditelja upora so izvolili kmetje *M a t i j o G u b c a* iz Stubice, uporniško vojsko pa so zaupali *I l i j u G r e - g o r i č u*, priznanemu in izkušenemu junaku iz turških bojev. Gregorič je napravil načrt, s katerim je upal pri-tegniti k uporu tudi slovenske tlačane. Mislil je celo na pomoč uskokov, ki pa niso hoteli imeti ničesar skupnega s kmeti-tlačani.

Da bi razširil upor v Slovenijo, je krenil Gregorič z delom uporniške vojske proti Savi. Pri Brežicali se je vojska delila. Manjši oddelek je udaril ob Krki, da bi podžgal k uporu dolenjske kmete, Gregorič sam pa je z ostalimi četami korakal ob Savi navzgor. Že pri Sevnici pa ga je dohitela vest, da so uskoki pod vodstvom graščaka Thurna premagali pri *K r š k e m* kmečki oddelek, ki je bil namenjen na Dolenjsko. Ta poraz je sprevergel ves načrt. Gregorič se ni upal nadaljevati prodiranja proti Celju, kakor je bil nameraval, pa tudi v Stubico se ni mogel vrniti po isti poti, ker bi zadel na uskoke. Odločil se je za povratek preko Planine.

O vsem tem je bila obveščena štajerska plemiška vojska, ki se je zbirala pri Celju. Da bi preprečila zdru-žitev Gregoričevih oddelkov z glavno kmečko vojsko pri Stubici, je pohitela za njimi in jih došla pri *S v. P e t r u* pod *S v. g o r a m i*. Zmaga ni bila težka. Gregorič sam je bil v boju ujet in pozneje na Dunaju usmrčen.

Medtem se je zbrala pod vodstvom bana Gašparja Alapiča močna plemiška vojska in udarila proti glavni uporniški skupini pod Gubcem pri *S t u b i c i*. Kljub hra-bremu odporu so bili kmetje popolnoma poraženi; na stotine jih je obležalo na stubiškem polju. Matijo Gubca

in več drugih voditeljev so ujeli in odpeljali v Zagreb. Na Markovem trgu so Gubca kot „kmečkega kralja“ okronali z žarečo železno krono, ga posadili na razbeljen prestol in končno še razčrtvorili.

Tudi ta največji hrvatsko-slovenski upor ni izboljšal položaja tlačanov. Manjši krajevni upori proti graščakom

*Zadnji
upori*

Matija Gubec na morišču. Po sliki O. Ivekovića

so se pojavljali še v 18. stol. zlasti v Savinjski dolini in na Primorskem. Zadnji pomembnejši upor je bil na Tolminskem l. 1713.

Življenje Južnih Slovanov pod Turki. Srbi, ki so ostali v zaslužnjeni domovini, skraja niso preveč občutili novega gospodarja. Turki so se držali večinoma v mestih in ob glavnih prometnih poteh, v gorato in oddaljenejšo podeželje pa se niso naseljevali. Dokler je bila turška oblast močna, sta v deželi vladala red in zakonitost. Šele s prvimi pojavi notranjega razkroja so se razmere poslabšale in zavladata sta nered in brezpravnost.

Ves ta čas je bila duhovščina voditelj srbskega ljudstva. Ohranila mu je vero in utrjevala hrepenenje po

*Duhovščina-
voditeljica
Srbov*

nekdanji svobodi. Njeno delo je bilo tem lažje, ker Turki niso zatirali pravoslavja, dasi so vzeli Srbom patriarhat. Bili so versko strpni in Srbov niso silili, da bi prestopili v muslimansko vero.

Vse drugače je bilo v Bosni in Hercegovini, kjer je bilo prebivalstvo bogomilsko. Mnogi so prestopili v muslimanstvo in postali goreči zagovorniki in branilci nove vere. Nekateri od njih so kmalu dosegli visoke časti v vojski in državni službi, saj je bila za Turke vera in ne narodnost odločilna.

Pomen pomuslimanjenih Srbov

Med najuglednejšimi pomuslimanjenimi Srbi je bil *M e l i m e d S o k o l o v i ć*, doma iz okolice Višegrada. Že v rani mladosti so ga odpeljali v Odrin in poturčili. Kot janičar si je pridobil turško zaupanje in dosegel najvišje časti. Postal je veliki vezir in zet sultana Sulejmana II. S svojim velikim vplivom si je pridobil za Srbe mnogo zaslug. Da bi jih zadovoljil in napravil za zveste državljane, je izprosil pri sultanu dovoljenje, da so smeli graditi nove samostane in ustanavljati tiskarne. Največjega pomena za srbsko pravoslavje pa je bila obnovitev patriarhata v Peči (1557); za prvega patriarha je bil imenovan njegov sorodnik *Makarij Sokolović*.

Obnovitev patriarhata (1557)

Patriarhi so postali duhovni voditelji vsega pravoslavnega ljudstva v turški državi, med katoliškim prebivalstvom v Bosni in Hercegovini pa so si pridobili največ zaslug frančiškanski samostani, ki jih Turki niso ovirali pri njihovem delovanju.

Prva desetletja pod Turki so bila za preprosto srbsko ljudstvo razmeroma še ugodna. Pred Turki je zbežalo skoraj vse plemstvo, ki je prej tlačilo kmeta-tlačana podobno kakor pri nas. Prav zaradi tega je ljudstvo ponekod po prvem razburjenju ob turškem prihodu občutilo nekakšno olajšanje. Kmalu pa so se pojavili v deželi namesto srbskih plemičev turški *s p a h i j e*, ki so dobili velika posestva, za kar so morali služiti v turški konjenici (prim. fevdalizem). Srbi so jim morali plačevati desetino in delati tlako. Od konca 16. stol., ko je začela turška država počasi nazadovati, so spahije postajali vedno bolj neodvisni in so

Pritisk spahijev

začeli pobirati namesto desetine že polovico ali celo več (prim. razmere na Slovenskem).

Poleg desetine in tlake je moralo krščansko ljudstvo plačevati tudi državni davek ali h a r a č. Sicer ni bil velik, bil pa je krut način izterjavanja. Posebni uradniki, „haračlije“, ki niso imeli plače, so zahtevali od ljudstva ne samo določene vsote za državo, ampak tudi prispevek zase. Z brezvestno nasilnostjo so izmозgavali ljudi, da so se umikali pred njimi v gore.

Harač

Najtežje breme za kristjane pa je bil „k r v n i d a v e k“, ki so ga pobirali navadno vsako peto leto. Najbolj zdrave dečke (od 10. do 16. leta) so odpeljavali v Carigrad, jih poturčevali in vzgajali v janičarje.

Krvni davek

Kristjani so bili v turški državi brezpravna „raja“. Zaman so iskali pravice pri turškem sodniku - k a d i j i. Ta je sodil po koranu, zato ni kristjan nikoli dobil pravde proti muslimanu, čeprav je bila pravica na njegovi strani. Proti razsodbi ni bilo ugovora; „kadija tuži, kadija sudi“. Kadija ni dobival plače, živel je od darov in glob, ki jih je pobiral od obsojencev. Le za težje prestopke so bile v navadi telesne kazni.

Turško sodstvo

Težke razmere so prisilile marsikaterega Srba in Hrvata, da se je zatekel v gore in gozdove med „h a j d u k e“. Tam so se zbirali v čete, ki so jih vodili harambaše. Iz zasede so nenadoma napadali in pobijali Turke, ubogemu ljudstvu pa pomagali, kjer koli so mogli. V najtežjih stoletjih suženjstva so bili krščanski raji močna opora. Hajduštvo je bilo razširjeno po vseh zaslužjenih deželah.

Hajduki

Največjega pomena za ohranitev narodne zavesti in borbenega duha pri Srbih je bila n a r o d n a p e s e m, ki je bodrila zatirano ljudstvo, da ni klonilo. Ob njej se je spominjalo veličine in slave srednjeveške srbske države in se navdušvalo nad junaškimi deli kosovskih junakov, kraljeviča Marka in drugih. Junaki iz narodnih pesmi so postali Srbom vzor prave ljubezni in požrtvovalnosti do domovine, v njih so našli v najtežjih časih poguma in upanja v srečnejšo in boljšo bodočnost.

Pomen narodne pesmi

Turško prodiranje v Podonavje

*Matijeva
obrambna
črta*

Razmere na Ogrskem in Hrvatskem ter izvolitev Ferdinanda Habsburškega za kralja. Po naglem propadu slovanskih držav na Balkanu sta morali prevzeti obrambo pred Turki Ogrska in Hrvatska. Že kralj Matija Korvin (1458—1490) je skušal z ustanovitvijo obmejne obrambne črte (Jajce—Srebrnik—Šabac—Beograd) preprečiti turški vdor v Podonavje.

Pri tem so mu mnogo pomagali Srbi, ki so bili naseljeni na obmejnem ozemlju.

Po Matijevi smrti je plemstvo izvolilo za kralja Vladislava II. Jageloviča (1490—1516), ki je bil že češki vladar. Upalo je, da se ne bo preveč vtikal v ogrske in hrvatske notranje razmere in da bo kot vladar velike države od Krkonošev do Jadrana dovolj močan, da ubrani deželo pred Turki. Plemstvo se ni varalo; v kratkem si je priborilo v državi odločilno moč, ki jo je bil komaj strl

Sulejman II. Veličastni

kralj Matija. Še več svobode je imelo pod Vladislavovim naslednikom, mladim Ludovikom II. (1516—1526).

*Sulejman II.
(1520—
1566)*

K sreči je bila turška pozornost ta čas usmerjena v Azijo in Afriko. Šele novi sultan Sulejman II. Veličastni (1520—1566) je prenesel težišče turške politike spet na evropska tla. Prvi udarec je namenil Beogradu, ki je bil ključ v Podonavje in glavna opora krščanske obrambne črte. Že l. 1521. je zavzel Beograd in Šabac.

Istočasno so oživali boji na ostalih mejah. Turški oddelki so vdrli v Dalmacijo in osvojili Knin in Skradin, medtem ko so napade na Klis hrabro odbijali uskoki.

Na Ogrskem so se dobro zavedali turške nevarnosti. Mladi Ludovik II. je hotel zbrati za obrambo vse sile, toda pri plemstvu ni našel pravega razumevanja. Ko je l. 1526. Sulejman udaril na Ogrsko, je mogel zbrati komaj nekaj tisoč mož; ogrsko plemstvo se je večidel pridružilo vojski domačega plemiča Ivana Zapoljskega. Kralj je čakal Turke pri Mohaču. Vojska pod Zapoljskim, ki je bila v bližini, se mu ni pridružila in tudi hrvatska pomoč pod banom Krstom Frankopanom je prišla prepozno. Turki so z lahkoto premagali kraljevo vojsko. Večina je obležala na bojišču in kralj sam je na begu zašel v močvirje in utonil (1526). Po zmagi so se Turki vrnili, ali mohaški poraz je kljub temu pretresel ogrsko-hrvatsko državo.

*Zlom
Ogrske pri
Mohaču
(1526)*

Padli kralj ni zapustil zakonitega dediča. Pravico do prestola so si lastili Habsburžani, skličujoč se na sorodstvo z umrlim kraljem in na pogodbo iz l. 1491., po kateri so imeli pravico do ogrsko-hrvatske krone, kadar bi izumrli Jageloviči. Velik del ogrskega in hrvatskega plemstva pa je Ferdinandu nasledstvene pravice odrekal. Opiral se je na sklep državnega zbora (1505), ki je prepovedoval, da bi bil še kak tujec izvoljen za ogrsko-hrvatskega kralja.

*Spor za
nasledstvo*

Na Češkem je bil Ferdinand kljub začetnemu odporu kmalu izvoljen za kralja, slabši pa je bil njegov položaj na Ogrskem in Hrvatskem. Na državnem zboru v Bratislavi (1526) ga je izbral za kralja le manjši del plemstva iz zahodnih ogrskih pokrajin, ki so upale, da se bodo z naslonom na habsburške dedne dežele laže ubranile Turkov. Vsa ostala Ogrska z Erdeljsko je izvolila za kralja Ivana Zapoljskega.

Podobno je bilo na Hrvatskem. Hrvatski sabor v Cetinu je izvolil za hrvatskega kralja Ferdinanda, potem ko mu je obljubil, da bo upošteval pravice hrvatskega kraljestva in skrbel za obrambo dežele (1527). S tem so Hrvatje po lastni volji izvolili za kralje Habsburžane, ki so vladali do ustanovitve Jugoslavije (1918). Slavonsko plemstvo, kateremu se je pridružil tudi ban Krsto Frankopan, pa se s

*Cetinski
sabor izvoli
Ferdinanda
(1527)*

Dubravski sabor izvoli Zapoljskega (1527) sklepi cetinskega sabora ni strinjalo. Slavonski sabor v Dubravi pri Čazmi je izvolil za kralja Ivana Zapoljskega (1527).

Dvojna izvolitev je povzročila na Ogrskem in Hrvatskem državljansko vojno. Na strani Zapoljskega so bili med drugimi tudi ogrski Srbi, med katerimi se je po molaškem porazu pojavil Ivan Nenad. Okoli sebe je zbiral kmečke množice, nastopal proti plemičem in delil njihovo zemljo. Bil je skoraj neomejen gospodar Bačke in Banata ter se dal oklicati za carja. Ko je pozneje prestopil na Ferdinandovo stran, so ga pristaši Zapoljskega ubili.

V državljanski vojni je bil Ferdinand močnejši. Proti Zapoljskemu je dosegal uspehi za uspehom. Tudi Krsto Frankopan je prestopil na njegovo stran. Zapoljski se je mora končno umakniti na Poljsko, odkoder je prosil za pomoč Turke.

Turki so notranje zmede na Ogrskem in Hrvatskem izkoristili in osvojili med drugim Jajce, zadnjo postojanko Matijeve obrambne črte (1528). Pot na Hrvatsko in Slovenijo jim je bila odprta.

Sulejman udari na Ogrsko (1529) **Borbe s Turki v času Sulejmana II.** Prošnji Zapoljskega, naj mu pomaga proti Ferdinandu, je Sulejman rad ustregel in z veliko vojsko krenil v Podonavje (1529). Mesto za mestom se mu je moralo vdati. Ferdinandove čete niso mogle nuditi resnejšega odpora. Kmalu je padeł Budim, najvažnejše mesto v Panonskem nižavju. Zapoljski se je vrnil iz Poljske in Sulejman ga je postavil za ogrskega kralja.

Prvo obleganje Dunaja (1529) Od Budima je udaril sultan proti Dunaju, najvažnejši trdnjavi ob prehodu iz Panonskega nižavja v južno Nemčijo. Mestna posadka, v kateri sta se odlikovala zlasti kranjski plemič Ivan Kacijanar in srbski despot Pavle Bakić, pa je turški napad hrabro odbila, nakar so se Turki umaknili (1529).

Obramba Kiska (1532) Že l. 1532. se je sultan Sulejman II. ponovno odločil udariti na Dunaj. Preko zahodne Ogrske je hotel presenetiti mesto z nenadnim napadom. Njegove namere pa je preprečil Hrvat Nikolaj Jurišić, poveljnik trdnjave Kisek. Z neznatno četo 700 mož se je uprl turški premoči. Brez nevarnosti bi turška sila lahko korakala mimo Kiska, saj ji Jurišičeva četa za hrbtom ne bi mogla škodovati. Toda

sloves turškega orožja ni dovoljeval, da bi se mu kdorkoli upiral. Zato se je ogromna turška vojska zgrnila okoli Kiska in ga tri tedne zaman napadala. Ker se je medtem že zbrala cesarska vojska za obrambo Dunaja, se je Sulejman odločil za povratek. Preden je odšel, se je dogovoril z Jurišićem, da je razobesil na obzidju turško zastavo v znak navidezne predaje, s čimer naj bi bila turška čast rešena. Na povratku je sultanova vojska temeljito oplenila Hrvatsko in Slavonijo.

V naslednjih letih so Turki dosegli večje uspehe na hrvatskih tleh. Po padcu Klisa (1537), ki ga je dolga leta branil Peter Kružić z uskoki, je hitro padla vsa južna Hrvatska razen beneških primorskih mest, v Slavoniji pa so se usidrali Turki z osvojitvijo Požege (1537).

Zaradi turških uspehov je hrvatsko plemstvo zalitevalo od Ferdinanda odločne pomoči; grozilo je, da se bo sicer pridružilo Zapoljskemu. Pritisku se je Ferdinand končno udal. Pod vodstvom Ivana Kacijanarja naj bi udarila njegova vojska proti Osijeku in skušala pregnati Turke iz Slavonije. Po neprestanih turških napadih je bila to prva krščanska ofenziva.

Vojska je v začetku uspešno prodirala, zaradi pomanjkanja hrane pa se je med vojaki pojavil nered in manjši oddelki so se razkropili po okolici. Kacijanar je uvidel, da s takimi četami ne bo mogel zmagati, zato jih je zapustil. Takoj nato so vojsko brez voditelja napadli Turki in jo pri Gorjanu (v bližini Djakova) popolnoma uničili. V boju je padel tudi zadnji srbski despot Pavle Bakić (1537).

Kacijanar je sam šel pred cesarja, da bi mu pojasnil ter opravičil svoje postopanje, a cesar ga je dal zapreti. Kacijanarju se je kmalu posrečilo zbežati iz ječe na Hrvaško, kjer je našel zatočišče pri Zrinjskih v Kostajnici ob Uni. Ker je iskal zvez s Turki, so ga dali Zrinjski umoriti. Truplo je njegov brat, ljubljanski škof, pokopal v Gornjem gradu, kjer je še danes njegov grob.

Smrt Ivana Zapoljskega (1540) je izzvala na Ogrskem nove borbe, ki so se spet končale s Sulejmanovo zmago. Sulejman je vso srednjo Ogrsko spremenil v turški pašaluk, Erdeljsko pa prepustil Zapoljevemu sinu, ki je priznal njegovo nadoblast. Ferdinandu je ostal le ozek del zahodne Ogrske z

*Padec Klisa
in Požege
(1537)*

*Kacijanar-
jeva vojna
s Turki
(1537)*

*Turki
gospodarji
srednje
Ogrske
(1541)*

okrnjeno Hrvatsko (1541). Ko je kmalu nato prišlo do novih sporov s Turki, je moral Ferdinand celó obljubiti, da bo pošiljal sultanu vsako leto „v dar“ večjo vsoto (davek, 1547).

Do Ferdinandove smrti nato ni bilo večjih bojov. Šele ob nastopu novega vladarja Maksimilijana II. (1564—1576) se je sultan znova napotil proti Dunaju. Z ogromno vojsko

150.000 mož in številnimi topovi je korakal preko dravskega mestu pri Osijeku proti severu. Pri Sigetu v bližini Pečuha pa se mu je postavil v bran bivši hrvatski ban Nikolaj Zrinjski. Kakor da so se ponovili dogodki izpred Kiska (gl. 30). Z 2500 večidel hrvatskimi vojaki je neustrašeno odbijal sovražne navale. Da se Turki ne bi predolgo zadržali, je veliki vezir Mehmed Sokolović ponudil Zrinjskemu vso Hrvatsko, če bi mu predal trdnjavo. Laskavo ponudbo pa je Zrinjski odbil, nakar so začeli Turki kopati rove pod trdnjavo,

Nikolaj Zrinjski. Po sodobni sliki

da bi jo spustili v zrak. Zrinjski je spoznal, da je nadaljnji odpor brez pomena. Pozval je hrabre branitelje na poslednji, brezupni boj: z napadom naj bi skušali prodreti turški obroč in se rešiti. A proti turški premoči niso mogli uspeti; do zadnjega so padli v boju.

Sultan zmage ni dočakal. Že med obleganjem je umrl. Mehmed Sokolović je njegovo smrt vojakom prikril, dokler ni dosegel zmage, nato pa se je z vojsko vrnil.

*Obramba
Sigeta
(1566)*

Selitve Srbov pred turškim prodiranjem. Turško prodiranje v srbske in hrvatske dežele je med ljudstvom povzročilo pravo preseljevanje v varnejše kraje. Že po mariški in kosovski bitki se je začelo iz Povardarja seliti v večjih in manjših skupinah v severno Srbijo, Bosno, Hercegovino in celo preko Save in Donave. Po padcu Srbije (1459), Bosne (1463) in Hercegovine (1482) se je množica

Uskoški grad Nehaj v Senju

beguncev še povečala. Ljudstvo se je zatekalo na Hrvatsko, v Slavonijo in Dalmacijo ter v manjšem številu celo v Istro in slovenske kraje.

Begunci, ki so prihajali v vedno večjem številu iz Turčije, so se imenovali uskoki ali pribegi. Med najbolj znanimi uskoškimi skupinami je bil oddelek Petra Kružića, ki je dolga leta junaško branil trdnjavo Klis nad Splitom. Od tam so uskoki napadali globoko v Bosno, dokler Turki niso Klisa zavzeli (1537). Kliški uskoki so se umaknili v Senj, odkoder so gospodarili vsemu primorju od Rečine do Zrmanje. Dolga desetletja so napadali Turke v Liki, ropali in potapljali turške in pozneje tudi beneške ladje ter postali strah vsem morjeplovcem na Jadranu. Ker so bile vse beneške pritožbe pri Habsburžanih brezuspešne,

Uskoki

se je vnela „uskoška vojna“ (1615—1617), v kateri so uskoške ladje priplule pred Benetke, njihove čete pa so se bojevale okrog Gorice in Gradiške ob Soči. Vojna se je končala z mirom v Madridu (1617), po katerem je Avstrija prisilila uskoške, da so se preselili iz Senja v notranjost v okolico Otočca, v Žumberak in Marindol pod Gorjance. Manjše uskoške skupine so se naselile ob Kolpi pri Koštelu in Osilnici, več družin pa je odšlo na Štajersko v Veržej ob Muri ter v Skoke in Dobravce na Dravskem polju. Štajerski uskoki so se počasi poslovenili, uskoki na Kranjskem pa so ohranili svoj jezik, šege in navade do danes.

Borbe s Turki po Sulejmanovi smrti. Vojna krajina. Po Sulejmanovi smrti so večji boji s Turki za daljši čas prenehali. Vendar meje niso bile mirne. Zlasti iz Bosne so leto za letom udarjale turške tolpe na Hrvaško in daleč v Slovenijo. Hrvatska ni imela moči, da bi jih zadržala.

Notranjeavstrijske dežele so spoznale, da je treba predvsem utrditi hrvaško mejo, če se hočejo zavarovati pred turškimi napadi. Skrb za to je prevzel notranjeavstrijski nadvojvoda Karel. Po vzgledu nekdanjih krajin je sklenil vzdrževati na turški meji stalno vojsko, popraviti obmejne trdnjave in zgraditi nove, kjer bi bilo potrebno. Denarna sredstva so mu zagotovili notranjeavstrijski stanovni, zaradi česar jim je moral popuščati v njihovih verskih zahtevah (gl. 15). L. 1579. je zgradil ob sotočju Kolpe in Korane mesto Karlovac kot središče nove obrambne črte — Vojne krajine. Vse hrvaško ozemlje ob turški meji je bilo vzeto izpod oblasti hrvaškega bana in podrejeno vojaškim oblastem v Gradcu.

Ozemlje od Jadrana do Save s središčem v Karlovcu je tvorilo Hrvatsko Vojno krajino, med Savo in Dravo pa je bila Slavonska Vojna krajina pod vodstvom krajinskega generala v Varaždinu. Vojaške oblasti so v Vojni krajini podpirale uskoške, ki so ponekod tvorili jedro krajinske vojske. Vojna krajina je kmalu dokazala svojo sposobnost; turški napadi preko nje so prenehali.

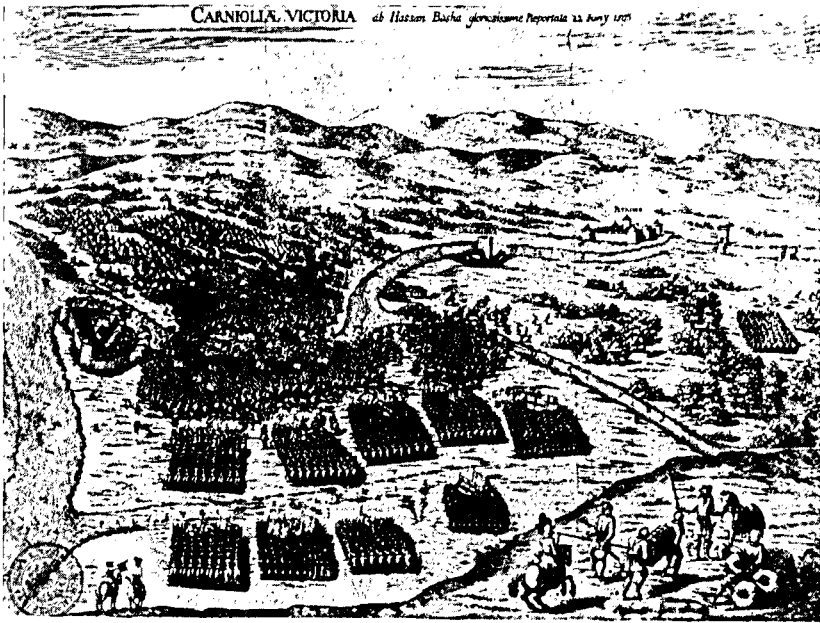
Večje borbe so se spet razvnele na meji, ko je postal paša v Bosni Hasan Predojević. Sklenil je za vsako ceno predreti obrambno črto pri Sisku in si priboriti prosto

*Avstrija
prevzame
obrambo
pred Turki*

*Ustanovitev
Vojne kra-
jine (1579)*

pot proti Zagrebu in navzgor ob Savi. Njegov prvi napad na Sisak pa se je ponesrečil (1591). Hasan je sprevidel, da se mora za borbo bolje pripraviti. Napadel je Bihač, ki se je kot zadnji krščanski otok sredi turškega ozemlja junaško držal; le z nenadnimi napadi iz Vojne krajine so Hrvatje preskrbovali njegovo posadko z živežem in strelivom. L. 1592. se je moral Bihač udati. Istega leta je Hasan zgradil v bližini Siska trdnjavo Petrinjo kot izho-

*Napadi
Hasan paše*

Bitka pri Sisku. Po reliefni sliki v ljubljanskem muzeju

dišče za odločilen napad na Sisak. Toda tudi njegov drugi poskus, osvojiti mesto, je bil odbit (1592).

Za prihodnje leto so pričakovali v Sisku še hujšega napada. Zato so se skrbno pripravili. Mestu je prihitela na pomoč krajinska vojska pod generalom Andrejem Turjaškim, vojska bana Toma Erdödiya in večji oddelki iz slovenskih dežel. Turki so prekoračili Kolpo pri Petrinji ter se približali mestu, toda krščanske čete, ki so jih čakale pred mestom, so s tako silo udarile nanje, da so se morali v neredu umakniti. Zmagovalci so jim zabranili povratek preko mostu ter jih pognali v naraslo reko, v kateri jih

*Turški
poraz pri
Sisku
(1593)*

je mnogo utonilo, med njimi sam Hasan paša (22. junija 1595).

Krščanska zmaga pri Sisku pomeni važen preobrat v vojskovanju s Turki. Njihovo prodiranje proti zahodu je bilo zaustavljeno in napadi preko Hrvatske v Slovenijo so prenehali. V spomin na to pomembno zmago je bral do pred kratkim duhovnik v ljubljanski stolnici na dan sv. Ahaca mašo v plašču, ki ga je dal napraviti škof Hren iz obleke padlega Hasana. (Danes je shranjen v ljubljanskem muzeju).

Doba velikih južnoslovanskih uporov proti Turkom in Habsburžanom

Z nastopom 17. stol. se je med Južnimi Slovani, ki so morali prenašati turško nadoblast, pojavilo upanje na osvobojenje. V Turčiji so se pokazali prvi znaki nazadovanja njene moči. Tlačeni narodi so pričakovali največ pomoči od habsburške države, ki je bila že po svoji legi poklicana, da prevzame vodstvo odločilne borbe proti Turkom. Toda varali so se. Pri svojih uporih proti Turkom so ostali osamljeni, kajti Habsburžani so bili preveč zaposleni v Nemčiji in na francoskih mejah. Za borbo s Turki niso imeli časa ne volje. Med Hrvati, za katere je bila borba proti Turkom življenjsko važna, je zaradi habsburške neodločnosti prišlo končno do velike zarote proti cesarju.

1593 — 1606	Dolga vojna — upor Srbov v Banatu, Slavoniji in Črni gori
1664	Turški poraz pri Monoštru (Vašvarski mir)
1664 — 1671	Zrinjsko-frankopanska zarota
1683	Drugo turško obleganja Dunaja
1683 — 1690	Osvoboditev Ogrske, Slavonije, Like in Srbije
1690	Prva selitev Srbov pod Arsenijem III.
1699	Mir v Sremskih Karlovcih

*Delo za
zvezo proti
Turkom*

Upori proti Turkom v času dolge vojne (1593—1606). Vest o zmagi pri Sisku (1595) je povzročila po vsem krščanskem svetu veliko navdušenje. Poživilo se je gibanje za odločilno borbo proti Turkom. V protiturško zvezo naj bi

vstopili poleg Habsburžanov vsi neposredno prizadeti: Benečani, Poljska in Rusija. Obenem naj bi se uprlo slovansko prebivalstvo v Turčiji.

Preden je bila zveza sklenjena, pa so Turki že začeli vojno. Sultan ni mogel preboleti poraza pri Sisku, ki je težko ranil čast turške vojske. Od Jadranskega morja do Karpatov so se razvnele sovražnosti. Prvi so odklonili udeležbo za skupno borbo Benečani, ki niso hoteli tvegati trgovskih zvez s Turki. Tudi s pritegnitvijo slovanskega vzhoda ni bilo nič. Habsburške vzhodne, večinoma slovanske dežele so morale prevzeti vso težo borbe.

Medtem so papeževi in cesarski odposlanci dosegli, da se je dvignila Erdeljska in Srbi v Banatu. Upor je zajemal vedno širše področje. Tedaj je sklenil poveljnik turških čet, Sinan paša, zatreti srbsko uporniško gibanje z nepričakovanim udarcem: iz samostana Mileševa je dal prenesti na Vračar pri Beogradu ostanke sv. Save in jih sežgati (1594). A njegovo dejanje je doseglo prav nasproten učinek. Upor se je še hitreje širil. Več turških vojsk so Srbi junaško pobili.

Istočasno se je uprla turška Slavonija pod vodstvom Lovra Ilića. Uporniki so se zvezali s Srbi v Banatu. Ponovno so zahtevali od cesarja pomoči, posebno orožja in denarja, a prihajale so samo obljube. Upor v Banatu in v Slavoniji je začel zaradi tega naglo pešati.

Preko Dubrovnika so iskali papeževi poslanci zvez z južnimi srbskimi pokrajinami. Za svoj načrt so pridobili v prvi vrsti srbske cerkvene dostojanstvenike, med drugimi pečkega patriarha Jovana. Upor je zajel najprej Hercegovino in Črno goro, odkoder so se morale turške posadke hitro umakniti. Uporniki so se trdno zanašali na obljubljeni pomoč, a tudi tu je ostalo le pri obljubah.

Uporniško gibanje je trajalo še dolgo potem, ko je moralo že davno splahneti upanje na končni uspeh. Le polagoma se je ljudstvo pomirilo. Neuspela so bile največ krive zunanje sile, ki so znale Srbe podžgati k upor, nato pa so jih prepustile usodi.

Ves ta čas so potekale borbe med habsburškimi in turškimi četami, ne da bi prišlo do odločitve. Vojskovanje se

*Pričetek
„dolge vojne“ (1593—
1606)*

*Srbski upor
v Banatu*

*Upor
v Slavoniji*

*Upori v
Herc. in
Črni gori*

Habsburško-uskoško-beneško nasprotstvo

je spremenilo v borbe za posamezna mesta. Krščanske čete so tedaj osvojile *Klis* (1596), a so ga morale spet zapustiti, ker so Turkom na tistem pomagali Benečani, ki niso hoteli, da bi se Habsburžani zasidrili v Dalmaciji. Zaradi tajnih beneško-turških zvez so začeli senjski uskoki napadati tudi Benečane. Ogrožali so njihove pomorske zveze in nekoč napadli celo Benetke. Na beneški pritisk je cesar uskokom strogo prepovedal napadati beneške ladje, a brez uspeha. Poslati je moral proti njim celo svojo vojsko, ki pa so jo uskoki potolkli (1601). Cesarjeve borbe proti uskokom, ki so tvorili steber njegove vojske v Vojni krajini, so seveda kaj slabo vplivale na uspehe proti Turkom.

K sreči Turčija ni bila več tista, kakor v času Sulejmana II. Vedno pogosteje so se pojavljali v državi neredi in pojemala je disciplina celó med janičarji.

Mir ob Žitvi (1606)

Nemiri v zaledju in velika izčrpanost je nasprotnika po 13 letih bojevanja prisilila k miru, ki je bil sklenjen ob izlivu reke *Žitve* v Donavo (1606). Meja obeh držav je ostala skoraj nespremenjena. Prenehalo pa je vnaprej pošiljanje „daril“ sultanu, kar kaže, da je turška moč začela upadati (prim. str. 36). O Srbih v mirovni pogodbi ni bilo govora.

Habsburžanom je bil mir s Turki izredno dobrodošel. Čakala jih je težka ureditev verskih razmer v Nemčiji, ki je izzvala 30 letno vojno. Še preden je bila ta končana, se je pojavil znova stari sovražnik, ki je vezal habsburške sile na zahodu, Francija.

Propad rimsko-nemškega cesarstva v 30 letni vojni (1618—1648). Okrepitev Francije in razvoj absolutizma. Verske borbe v zahodno-evropskih državah so bile v glavnem končane že ob koncu 16. stol. (gl. 18). Tudi nekateri nemški knezi so v svojih deželah že pomagali katoliški ali protestantski veri do zmage (Habsburžani!). Toda razmerje obeh verskih struj v cesarstvu s tem še ni bilo rešeno. Vedno večja odločnost katoliških krogov je končno izzvala protestantske kneze, da so se strnili v zvezo *unijo*, nakar so se tudi katoliški knezi združili v *ligi*. Sovražnost med obema taboroma je najprej izbruhnila na Češkem.

Verska napetost v Nemčiji

Češki protestanti so se pritožili pri cesarju, češ da jih katoličani ovirajo pri zidanju cerkva. Cesar Matija je pritožbe zavrnil, nakar so razburjeni protestantski plemiči vdrli na Hradčane in vrgli cesarjevega namestnika skozi okno. Sestavili so začasno vlado in osnovali svojo vojsko (1618). To je bila vojna napoved. Že naslednje leto je cesar Matija umrl in sledil mu je Ferdinand II., ki se je že v Notranji Avstriji odlikoval proti protestantom (gl. 19.). Čehi ga niso hoteli priznati, ampak so si izvolili za vladarja kalvinea Friderika Palatinskega. Med Ferdinandom in Friderikom je moralo odločiti orožje. Ferdinanda so takoj podprli papež, Španci in katoliška liga, Čehi pa niso mogli pravočasno dobiti zadostne pomoči. Na Beli gori blizu Prage so zato doživeli najtežji poraz v svoji zgodovini (1620). Belogorska bitka ni odločila le usode čeških protestantov, ki so se morali izseliti, ampak je tudi zapečatila češko svobodo. Češka je postala habsburška dedna dežela in je od tedaj delila usodo s slovenskimi pokrajinami.

Začetek vojne na Češkem (1618)

Propad češke svobode na Beli gori (1620)

S cesarjevo zmago na Češkem pa usoda nemških protestantov še dolgo ni bila odločena. Na pomoč so jim priskočili Švedi pod kraljem Gustavom Adolfom in Danci. Pozneje se je vmešala tudi Francija. Prvotno verska vojna je dobivala od leta do leta bolj političen značaj. Trideset let je divjala vojna valira po nemških deželah. Vojska in boleznii so pobrale v nekaterih krajih nad polovico prebivalstva.

Vmešavanje sosednih držav

Slovenske in hrvatske dežele niso bile prizorišče teh bojev, a njih sinovi so le krvaveli po daljnjih deželah za tuje koristi. Posebno krajišniki so odločili mnogo važnih zmag, dasi so si nakopali s svojo brezobzirno hrabrostjo med civilnim prebivalstvom dosti sovražnikov.

Južni Slovani in vojna

Vojno, ki je trajala 50 let, je končal mir na Westfalskem (1648). Versko vprašanje ni bilo rešeno po cesarjevi želji; severna Nemčija je ostala protestantska. Velik del državnega ozemlja so zasedli Švedi (ob Baltskem morju) in Francozi (ob Renu). Cesarjeva oblast v državi je bila uničena, dvignila pa se je moč deželnih knezov, ki so smeli samostojno sklepati zveze celo s tujimi državami. Rimsko-nemško cesarstvo je od tega časa obstojalo le še po imenu. V resnici je razpadlo v mnogo manjših, deloma neznatnih državic. Habsburška oblast je bila omejena le na njihove dedne dežele in na ostanke ogrskega in hrvatskega kraljestva.

Westfalski mir (1648)

Medtem ko je rimsko-nemško cesarstvo razpadalo, pa se je dvignila moč Francije. Že ob koncu 16. stol. se je iznebila pritiska španske države (ob času Filipa II., gl. 18), z westfalskim mirom pa je doživela razkroj cesarstva. Habsburški obroč, ki jo je še v času Karla V. oklepal, je bil zlomljen.

Dvig Francije

Lepe uspehe v zunanji politiki je dosegla Francija v veliki meri zato, ker je v 17. stol. doživela važen notranji prerod. Pravi ustanovitelj nove Francije je bil naslednik Henrika IV., L u d o v i k XIII. (1610—1643), oziroma njegov minister, kardinal Richelieu. Njegova osebna zamisel je bila, združiti vso oblast v državi v kraljevih rokah in odpraviti pravice stanov, ki so jo utesnjevale. Kralj naj bi postal edini in neomejeni gospodar enotne države, ki bi laže dosegla svoje politične namene (knežji absolutizem).

*Richelieu-
jev načrt
absol.
vladanja*

*Zmaga
nad stanovni*

Pot do zmage absolutizma ni bila lahka. Predvsem je bilo treba zrušiti stanove, ki so si v teku stoletij pridobili na državne posle odločilen vpliv. Ludovik XIII. jih je moral še sklicati na zborovanje. Toda med njimi so se pojavila taka nasprotstva, da je zborovanje spet razpustil (1614). Od tedaj niso bili več sklicani do francoske revolucije (1789). Njihov vpliv je kmalu popolnoma izginil. Nato je začel Richelieu izvajati svoj politični načrt: priboriti Franciji dobre naravne meje. Zapletel se je v vojno s propadajočo Španijo in se vmešal v 30 letno vojno, ki mu je bila le dobrodošla prilika, da oslabi nevarnega tekmeca na vzhodni meji.

*Borba za
naravne
meje*

Sadove njegovega dela je požel njegov naslednik, kardinal M a z a r i n, ki je namesto mladoletnega kralja L u d o v i k a XIV. (1643—1715) prevzel vodstvo francoske države. V westfalskem miru Francija sicer še ni mogla potisniti Nemcev popolnoma preko Rena, a dobila je za sosedo namesto močnega cesarstva kopico kneževin, ki ji niso mogle biti nevarne. Nekaj let pozneje je Mazarin zmagovito končal tudi vojno s Španci in dosegel naravno mejo na Pirenejih in važne mejne poprave v španski Nizozemski.

*Uspehi proti
Nemčiji in
Španiji*

Po Mazarinovi smrti (1661) je Ludovik XIV. sam prevzel vodstvo državnih poslov. Besede „L'état c'est moi!“ (država sem jaz), ki jih pripisujejo njemu, dasi jih ni izrekel, še najbolj točno označujejo njegovo vladavino. Postal je najizrazitejši predstavnik absolutizma v Evropi.

*Ludovik XIV.
— sam*

*Colbertov
merkantilni-
zem*

Eden najodličnejših njegovih sodelavcev je bil finančni minister Colbert. Bil je pristaš merkantilističnega gospodarskega naziranja, po katerem je merilo bo-

gastva denar in zlato. Zato je skušal doseči, da bi prihajalo v državo čim več denarja in da bi ga šlo čim manj iz države; z drugimi besedami: močno naj bi se povečal izvoz domačih izdelkov, uvoz iz tujih dežel pa naj bi se omejil na najnujnejše (surovine za industrijo!).

Sledeč merkantilističnim nazorom je Colbert podpiral industrijo, kajti industrijski izdelki so bili primernejši za izvoz od poljedelskih. Domače izdelke je zaščitil pred tujo

Pogled na del versailleskega gradu

konkurenco z visokimi carinami. Da bi pospeševali trgovino, so izboljšali prometna sredstva, ceste in pristaniške naprave.

Colbert je pridobil kralju neizčrpna denarna sredstva. Ludovik XIV. si je lahko uredil v Versaillesu najsjajnejši dvor v Evropi. Nanj je klical plemstvo, ki je med neprestanimi svečanostmi pozabljalo na izgubo svojega vpliva v državi; udalo se je brezdelju.

Doba Ludovika XIV. znači močan vzpon tudi v umetnosti in znanosti. Ustanovljene so bile nove znanstvene družbe in akademije. V stavbarstvu je prevladal bogat baročni slog, ki je bil povsem v skladu z razkošnim sijajem Ludovikovega dvora. Francoski književni, umetniški in družabni okus je hitro prodiral v vse evropske dežele.

*Ludovikov
dvor*

*Umetnost
in znanost*

*Lud. polit.
uspehi*

Velik del denarnih sredstev je porabil Ludovik XIV. za svojo vojsko. Bil je trdno odločen, izvesti do kraja Riche-lieujev načrt in potisniti francoske meje preko španske Ni-zozemske ter osvojiti zadnjo nemško postojanko na levem bregu Rena. Čeprav je bila njegova vojska prva v Evropi, se je moral leta in leta boriti za dosego svojih želja. Ob koncu življenja je res dosegel uresničenje skoraj vseh svojih načrtov, toda cena, ki jo je morala država zato pla-čati, je bila zelo težka. Anglija in Nizozemska sta izpodri-čali francosko premoč na morju, pa tudi francoska kopna sila je bila izčrpana. Po Ludovikovi smrti je francoski vpliv na evropske razmere močno popustil, še vedno pa je pre-vladoval v Evropi francoski okus v umetnosti.

*Propadanje
franc. polit.
vpliva v 18.
stoletju*

Razmere v habsburških vzhodnih pokrajinah. Zrinjsko-frankopanska zarota. Skoraj pol stoletja po miru ob ustju Žitvé (gl. 38) Habsburžani niso imeli časa, da bi se brigali za svoje pokrajine na vzhodu. Njihovo pozornost je vezala najprej 30letna vojna, nato pa nova Francija Ludovika XIV. Vojni s Turčijo so se hoteli na vsak način izogniti.

*Nasprotje
Hrvatov in
Ogrov do
Habsb.*

Kljub miru pa turško-habsburška meja ni bila mirna. Turške tolpe so slej ko prej udarjale preko nje. Junaške borbe obmejnega prebivalstva, ki je branilo svojo zemljo, pa pri vladarju niso našle razumevanja. Bile so mu skrajno neljube, kajti bal se je, da ne bi izzvale vojne. Zaradi tega je bilo razmerje med cesarjem in obmejnimi velikaši pre-cej napeto.

Nasprotstvo so še povečale cesarjeve težnje, da bi Hr-vatsko in Ogrsko izenačil z avstrijskimi deželami, kakor je po zmagi na Beli gori Češko (gl. 39). Hrvatje tudi niso mogli preboleti izgube Vojne krajine, ki je bila odtrgana od hrvatskega narodnega telesa. Ban Nikolaj Zrinjski je leto za letom zaman poskušal doseči imenovanje za karlov-škega generala, s čimer bi prešla oblast nad Vojno krajino v roke hrvatskega bana.

*Habsburško
turška vojna
(1663—1664)*

*Uspehi
Zrinjskih*

Kljub habsburškim željam po miru pa je vojna s Turki zaradi razmer na Erdeljskem le izbruhnila. Vsa meja od Jadrana do Karpatov je zagorela. V obrambi hrvatskih in slovenskih dežel sta se najbolj odlikovala brata Zrinjska. Ban Nikolaj je krvavo odbil večji turški oddelek, ki je ho-

tel ob Muri vdreti na Štajersko, njegov brat Peter pa je blizu Otočca razbil turško vojsko, ki je hotela preko Like napasti južne slovenske kraje. Po teh zmagah je Nikolaj Zrinjski udaril proti turškemu Osijeku, kjer je uničil važen most preko Drave.

Uspeli Zrinjskih so izzvali Turke, da so udarili z glavno vojsko proti njihovi trdnjavi Novi Zrinj ob sotočju Drave in Mure. Nikolaj sam ni imel dovolj vojske, da bi se jim mogel uspešno upreti, poveljnik cesarske vojske Montecuccoli, ki se je nahajal v bližini, pa ni hotel priti na pomoč. Zato so Turki Novi Zrinj kljub hrabremu odporu porušili in nato udarili naravnost proti Dunaju. Montecuccoli se jim je postavil v bran šele pri Monoštru in slavil nad njimi krasno zmago. V neredu se je morala turška vojska umakniti (1664).

*Zmaga pri
Monoštru
(1664)*

Hrvatov se je polastilo silno navdušenje. Upali so, da bo zmagovita cesarska vojska osvobodila večji del hrvatske zemlje. A zmagoviti cesar je Turkom ponudil mir, obljubil visoko vojno odškodnino ter prepustil vsa mesta, ki so jili ob prvem navalu preko meje osvojili. Ta sramotni mir je bil podpisan v Vašvaru (1664).

*Vašvarski
mir*

Na Hrvatskem in Ogrskem se je pojavil zaradi tega proti cesarju očiten odpor. Bolj in bolj je prevladovalo mnenje, da jili je cesar izdal in da od njega tudi za naprej ne morejo ničesar pričakovati. V takem vzdušju je prišlo do zarote najodličnejših hrvatskih in ogrskih velikašev proti cesarju. Voditelja sta bila v začetku hrvatski ban Nikolaj Zrinjski in ogrski palatin Franc Wesselényi. Pozneje so se med njimi odlikovali posebno Nikolajev brat Peter, Franjo Krsto Frankopan, čigar sestra Katarina je bila poročena s Petrom Zrinjskim, in ogrski velikaš Franc Rakoczy, poročen s Heleno Zrinjsko.

*Zarota proti
cesarju*

Zarotniki so se obrnili najprej na Ludovika XIV., ki je bil zaradi nasprotstva do Habsburžanov njihov najprirodnejši zaveznik. Prosili so ga, naj bi prevzel pokroviteljstvo nad Hrvatsko in Ogrsko, nakar bi se Habsburžanom uprli in izvolili novega kralja. Pogajanja so ugodno potekala, ko je zarotnike zadel nepričakovan udarec: Nikolaja Zrinj-

*Zarot. zveze
z Lud. XIV.*

*Smrt dveh
voditeljev*

skega je na lovu smrtno ranil obstreljen merjasec, kmalu nato pa je umrl še Wesselényi.

Peter — novi vodja Po smrti obeh voditeljev je prevzel vodstvo zarote Nikolajev brat Peter. Bil je neustrašen junak, ni pa dosegal umrlega brata po diplomatskih sposobnostih. Skoraj popolnoma je prekinil zveze z ogrskimi zarotniki, zato pa pritegnil v zaroto upravitelja sosedne Štajerske, Erazma Tattenbacha, in precej plemičev, ki so iskali po večini le svojo korist.

Poskus zveze z Benečani Prva preizkušnja je zadela Petra, ko je Ludovik XIV. sredi razgovorov nenadoma izjavil, da se je s cesarjem pogodil in da zarotnikom ne more pomagati (1668). Koga drugega bi tak udarec zrušil, a Peter je naglo začel iskati zaveznikov drugod. Obrnil se je na Benečane, toda ti so pravkar končali vojno s Turki. Bili so gotovo tudi predobri državniki, da ne bi bili spoznali, kako dvomljiv je bil zarotniški uspeh, v katerega je Peter tako trdno veroval.

Poskus zveze s Poljsko Odbit od Benečanov se je obrnil Peter na novega poljskega kralja Mihaela Wišnowieckega. S pomočjo Franje Krsta Frankopana mu je poslal pismo, v katerem je razkrival breznačelnost Habsburžanov in ga svaril pred njimi. Petrov trud pa je bil zaman: kralj Mihael se je oženil s cesarjevo sestro.

Peter se obrne na Turke Po tem neuspehu so zarotniki izgubili zadnje upanje na zunanjo pomoč. Tedaj je prispela še vest, da nameravajo Turki napasti Ogrsko in uničiti predvsem zasovražene Zrinjske. Peter je vedel, da ogromni turški sili ni kos in da ga bo cesar prepustil Turkom na milost in nemilost, kakor je pred nekaj leti prepustil Novi Zrinj. V stiski se je na prigovarjanje tovarišev odločil, da se poskusi s Turki pogovoriti. Kot odposlanca je poslal na turški dvor kapetana Franja Bukovačkega (1669).

Sporazum s Turki Pogajanja so ugodno potekala. Sklenjeno je bilo, da prevzame sultan pokroviteljstvo nad Hrvatsko in Ogrsko, ki bi mu plačevali letni davek, sultan pa bi jima zajamčil stare svoboščine. Kot sultanov namestnik bi v obeh deželah zavladal Peter Zrinjski. Sultan je obljubil tudi izdatno vojaško pomoč.

Bukovački je vest o sporazumu takoj javil Petru, ki se je začel s Frankopanom pripravljati na upor. O tem je obvestil tudi Franja Rakoczyja. Niti sanjal ni, da se je medtem turški veliki vezir Ahmed Köpröli odločno uprl, da bi Turki zarotnikom pomagali, prav tako ni vedel, da so bili na Dunaju po svojem poslaniku na turškem dvoru točno obveščeni o vsebini razgovorov med Bukovačkim in Turki.

Prepozno so zarotniki spoznali, da so jih Turki prevarali. Na Dunaju je bila že zbrana cesarska vojska, da udari

*Köpröli
sporazum
odkloni*

*Osamljena
Zrinjski in
Frankopan
na Dunaju*

Zrinjski in Frankopan v ječi. Po sliki F. Kikereca

nanje. Zapuščena celó od mnogih tovarišev sta Peter Zrinjski in Franjo Krsto Frankopan napravila še poslednji poskus, da preprečita vpad cesarske vojske na Hrvatsko. Napotila sta se na Dunaj, da bi se pri cesarju opravičila. Toda v svojem upanju sta se kruto varala. Prijeli so ju in obsodili na smrt. Obglavljena sta bila v Dunajskem Novem mestu l. 1671.

*Njuna smrt
(1671)*

Podobna usoda je zadela tudi ostale voditelje zarote. Erazem Tattenbach je bil obglavljen v Gradcu, Katarina Frankopanska pa je v graški ječi zblaznela in umrla v največji bedi. Od voditeljev je bil pomiloščen le Rakoczy. Obe stari in znameniti hrvatski rodbini, Zrinjski in Frankopani, sta bili popolnoma uničeni in njuno premoženje zaplenjeno.

*Tökölijev
upor*

Osvobodilna vojna proti Turkom (1683—1699). Velika selitev Srbov. Po uničenju zarotnikov je sklenila dunajska vlada Ogrsko in Hrvatsko izenačiti z dednimi habsburškimi deželami. Zanašala se je, da se ji plemstvo pod svežim vtisom težke usode zarotnikov ne bo upalo upreti. Toda plemstvo se je znova dvignilo pod vodstvom Emerika Tökölija, drugega moža Helene Zrinjske. Mednarodni položaj za upornike je bil zdaj mnogo ugodnejši kakor nekaj let prej za Petra Zrinjskega. V vojno s cesarjem se

Turški tabor pred Dunajem l. 1683.

je zapletel Ludovik XIV., pa tudi Turki so bili pripravljene pomagati upornikom.

*Drugo ob-
leganje Du-
naja (1683)*

Na spomlad l. 1683. je pridrlo pod vodstvom velikega vezirja Kare Mustafe nad 200.000 mož pred Dunaj. Mestna posadka je hrabro odbila prve napade, nakar so se Turki pred mestom utaborili. Cesar je v naglici zbiral vojsko v pomoč ogroženemu mestu, od severa pa so se bližali Poljaki pod kraljem Janom Sobieskim. Po dveh mesecih brezuspešnega obleganja so združene poljske in cesarske čete napadle Turke in jih popolnoma premagale. Turki so se morali umakniti in pustiti izredno bogat vojni plen.

Na vest o zmagi pred Dunajem se je ustanovila proti Turkom „Sveta zveza“, v katero so vstopili poleg cesarja in Poljakov še Benečani in pozneje Rusi. Na vsej črti od Jadrana preko Panonskega nižavja do južnoruskih step se je zamajala turška posest. Poljaki so izpred Dunaja odšli domov in od tam nadaljevali vojno, cesarska vojska pa je prodirala ob Donavi proti Budimu in ga po treh letih zasedla (1686). Prodiranje proti jugu se je nadaljevalo še hitreje. Že prihodnje leto so se morali Turki začeti umikati preko Save in Donave. Dunajska vlada je pozorno zasledovala dogodke na bojiščih, pri tem pa ni pozabila na svoje notranje politične načrte. Hoteč izrabiti silen vtis, ki so ga napravile zmage na ogrsko prebivalstvo, je sklicala v Bratislavo državni zbor, ki je priznal Habsburžane za dedne kralje na Ogrskem in Hrvatskem (1687).

„Sveta
zveza“

*Osvoboditev
Ogrske*

Istočasno so se vršili ljuti boji tudi na današnjem jugoslovanskem ozemlju. Banska, krajiška vojska in uskoške čete so napredovale v Slavoniji in Liku. Turški odpor je bil razmeroma ostrejši kakor na Ogrskem, zato so uspehi zahtevali več žrtev. Prodiranje so olajševali hajduški oddelki, ki jih je zbiral v turškem zaledju zlasti frater Luka Ibrišimović. Ob času, ko je bila zlomljena turška sila na Ogrskem, je bil osvobojen že pretežen del Slavonije in Like.

*Osvoboditev
Slavonije in
Like*

Benečani so usmerili glavni udarec na Morejo, zato jim je za bojevanje v Dalmaciji primanjkovalo sredstev. Na bojišču so se borile skoraj izključno uskoške čete, ki so sodelovale z uskoki iz Hrvatske. To sodelovanje pa je moralo le prehitro prenehati zaradi trenja med cesarjem in Benečani. Vojaške akcije v Dalmaciji so zato polagoma dobile značaj četniškega bojevanja.

*Boji v
Dalmaciji*

Neuspeli na bojiščih so porazno vplivali na turške notranje razmere. Vojska je valila krivdo na voditelje. Dogodki na bojiščih niti v Carigradu niso ostali brez odmeva. Sultana so vrgli s prestola in posadili nanj njegovega brata. Vse to Turkov ni moglo rešiti. Cesarske čete so prekoračile Savo in Donavo in osvobodile Beograd (1688). To je Ludovika XIV. tako vznemirilo, da je znova napovedal cesarju vojno (1689).

*Notranje
razmere v
Turčiji*

*Lud. XIV.
napove
vojno*

Cesar je moral poklicati velik del čet s turškega bojišča na francosko mejo. Da ne bi zaradi tega zastalo napredovanje proti Turkom, je pozval poveljnik Ludovik Badenski Srbe, naj vstopijo v njegovo vojsko. Srbski oddelki so kmalu zamašili vrzeli v cesarski vojski, ki je začela še hitreje prodirati proti jugu.

Srbi vstopajo v ces. vojsko

Jurij Branković

Da bi si pridobila zaupanje srbskega naroda, je skušala avstrijska vlada izrabiti Jurija Brankovića, ki je z lažnim rodovnikom dokazoval, da je potomec srbskih despotov. Vse življenje je preživel v diplomatski službi pri erdeljskem in pozneje vlaškem knezu, toda resnejših zvez s srbskimi deželami ni imel. Kljub temu se je zavedal slovanskega rodu in je sanjal o veliki „ilirski imperiji“. Ker je imel zveze z Rusi, katerih vpliva na balkanske Slovane se je začela Avstrija že tedaj bati, ga je dal Ludovik Badenski kmalu zapreti. Dolga leta je presedel v ječi v Kladovu, odkoder so ga prepeljali na Dunaj in na Češko v Hebr, kjer je umrl.

Brankovićevo usoda Srbov vsaj v začetku ni vznemirila. Hrabro so se borili pod cesarskimi zastavami, osvobodili Kosovo polje in pridrli do Prizrena, Skoplja in Štipa (1689). V Prizrenu je pozdravil cesarsko vojsko pečki patriarh Arsenij III. Crnojević in pozval ljudstvo, naj se upre.

Arsenij III. pozdravi osvoboditelje

Po sijajnih zmagah pa je nastopil preobrat. Med vojaki je začela razsajati kuga. Osvojeno Skoplje je bilo tako okuženo, da ga je dala vojaška oblast zažgati. Vojska, ki se je izkazala v tolikih bitkah, je bila proti kruti bolezni brez moči in je postala malodušna. To so izrabili Turki in jo premagali v težki bitki pri Kačaniku.

Vojna sreča se obrne

Umik ces. vojske in selitev Srbov

Po tem porazu se je začela cesarska vojska hitro umikati proti severu in z njo vred pod vodstvom patriarha Arsenija III. okoli 50.000 srbskih družin, največ iz Metolije in s Kosovega polja. Preprosto srbsko ljudstvo v tistih krajih je ostalo skoraj brez voditeljev. Mnogi so prestopili v muslimansko vero, da bi se rešili turškega maščevanja. V izpraznjene domove pa so prihajali iz gora Albanci.

Umik cesarske vojske se je nadaljeval brez prestanka. Položaj Srbov, ki so bili komaj rešeni turškega suženjstva,

je postajal obupen. V Beogradu so se zbrali pod vodstvom patriarha najvažnejši cerkveni in posvetni dostojanstveniki in priznali Leopolda za dednega gospodarja Srbov, želeli pa so, naj bi jim zagotovil versko svobodo in cerkveno samoupravo. Ker so bili dobri vojaki, je cesar njihovim željam ugodil brez ozira na ogrski državni zbor. Zato je nastalo ostro nasprotje med Madžari in Srbi.

*Leopoldove
svoboščine
Srbom*

V tem so začele turške čete prodirati v severno Srbijo. Srbska množica s patriarhom se je pred njimi začasno umaknila, na levo obalo Donave in Save, da bi se kasneje vrnila v domovino. Turki so spet osvojili Beograd (1690) in udarili v Srem. Šele pri Slankamenu so doživeli poraz, ki je zadržal njihovo prodiranje (1691).

*Srbi v Pan.
nižavju*

Odločilen uspeh pa je dosegel nekaj let pozneje novi poveljnik cesarske vojske Evgen Savojski z zmago pri Senti (1697). Ta poraz in neuspehi na drugih bojiščih so sultana prisilili, da je pristal na mirovna pogajanja v Sremskih Karlovcih, ki so kmalu dovedla do miru (1699). Habsburžani so dobili vso Ogrsko razen Banata, Slavonijo z izjemo jugovzhodnega dela Srema in Hrvatsko do Une. Benečani so dalmatinsko posest razširili do grebenov Dinarskega gorovja, do koder se je kmalu razširil naziv „Dalmacija“. Veliko ozemlja so dobili tudi Poljaki. Rusija je z Azovom že nekaj prej dosegla izhod na morje (1696).

*Zmaga pri
Senti (1697)*

*Karlovske
mir (1699)*

Dubrovniki v 16. in 17. stoletju. Dubrovniška mestna republika s svojim skromnim ozemljem in majhnim številom prebivalstva gotovo ni mogla pričakovati vojaških uspehov proti močnejšim sosedom. Zato je bila glavna naloga njenih državnikov, da se izognejo spopadam ter se skušajo prilagoditi razmeram v svoji okolici.

Dubr. politika

Dubrovčani so bili med prvimi, ki so pravilno prešodili turško moč, ko se je komaj pojavila v Evropi. Že v sredi 15. stol. so začeli pošiljati sultanu vsako leto „darila“, ki so jih Turki pravilno smatrali za letni davek, obenem pa se niso pomišljali priznavati vrhovne oblasti ogrsko-hrvatskih kraljev (od zadrškega miru l. 1358. dalje). Tudi po usodnem udarcu, ki ga je doživela Ogrska pri Mohaču (1526, gl. 29)

*Dubrovnik
in Turki*

se položaj dubrovniške republike ni omajal. Dubrovčani so slej ko prej plačevali Turkom letni davek in jih začeli namesto ogrsko-hrvatskih kraljev smatrati za vrhovne gospodarje.

Dvig dubr. trgovine Vsem balkanskim narodom so prizadejali Turki težke rane, Dubrovčani pa so imeli od njihovega prodiranja v Evropo korist. Od sultana so dobili pravico trgovanja po vseh njegovih deželah, zaradi česar se je področje njihove trgovine širilo obenem s turškimi osvajanji. Pod turško zaščito so Dubrovčani tudi laže vzdrževali trgovsko tekmovanje z Benečani.

Dubr. umet. niško in knjiž. središče Zato je dosegel Dubrovnik prav pod Turki višek v svojem razvoju. Dubrovniške trgovske postojanke so bile raztresene po vseh balkanskih deželah in Dubrovnik je manj kakor ostala mesta ob Sredozemskem morju občutil prenos mednarodne trgovine na svetovna morja. V mesto se je stekalo bogastvo, ki je omogočalo velik razvoj dubrovniške umetnosti. V 16. in 17. stol. je delovalo v mestu lepo število odličnih književnikov, tako da je Dubrovnik, posebno po uničenju protestantskega književnega delovanja med Slovenci in hrvatskimi kajkavci postal prvo književno središče na slovanskem jugu.

Požar (1667) Začetek propadanja Sredi cvetočega razvoja pa je Dubrovnik doživel silen potres, ki je porušil večji del mesta (1667). Iz razvalin se je sicer kmalu dvignilo novo mesto, a prejšnjega sijaja ni doseglo več.

Karlovska mir (1699) Odkar so začele krščanske sile Turčijo potiskati iz Srednje Evrope, je Dubrovnik tudi teže občutil pritisk Benečanov, ki so bili člani zmagovite Svete zveze. S strahom je zasledoval njihove želje, da mesto pridružijo svoji Dalmaciji. Zato so dubrovniški državniki v Sremskih Karlovcih (1699) izposlovali, da je Turčija obdržala ozek del jadranske obale ob zahodni in vzhodni meji njihove države in jo tako ločila od Benečanov. Dubrovnik je še dobrih 100 let užival svobodo.

Južni Slovani v povečani habsburški državi in njihove zveze z Rusijo (1699—1740)

Z mirom v Sremskih Karlovcih (gl. 49) je turška velesila, ki je stoletja čvrsto držala evropski jugovzhod, doživela težak udarec. Njeno mesto v tem delu Evrope je polagoma prevzemala habsburška Avstrija, ki je bila trdno odločena, da ob prvi priliki nadaljuje osvajanja še na Balkanskem polotoku in potisne Turke proti jugu.

Toda pot do uresničenja habsburških želja je bila mnogo težja, kakor so računali. Turški odpor je bil še vedno proti pričakovanju močan, poleg tega pa je Avstrija na Balkanu nenadoma naletela na nevarnega tekmeca: Rusijo.

1697—1735 Vladika Danilo.
Začetek črnogorske svobode

1712 Hrv. pragm. sankcija

1718 Mir v Požarevcu

1718—1739 Sev. Srbija pod Avstrijo

1739 Mir v Beogradu. Druga selitev Srbov pod Arsenijem IV.

Razvoj Rusije pod Petrom Velikim (1689—1725) in njene zveze s Srbi. Doba tatarskega suženjstva (15.—15. stol.) je bila za ruske dežele usodnega pomena. Ne samo, da je bila Rusija odtrgana od ostale Evrope in je v svojem razvoju za njo zaostala. Morda še huje je bilo, da so se obsežne pokrajine ruskega ozemlja odcepile od narodnega jedra in prišle pod oblast sosednih držav. Zahodne ruske dežele so se v odporu proti Tatarom prostovoljno priključile Litvi in pozneje z njo vred Poljski, ob Baltiku so se ugnezdili razni nemški viteški redovi in pozneje Švedi, črnomorsko obalo in južnoruske stepe pa so polagoma osvojili Turki. Ko se je Rusija konec 15. stol. spet rešila spon tatarskega suženjstva, je bilo njeno ozemlje omejeno le še na osrednje ruske pokrajine s središčem v Moskvi. Državi so manj-

kale pokrajine, preko katerih bi lahko hitreje prišla v stik z zahodnimi državami in manjkal ji je svoboden izhod na morje. Obala Severnega ledenega morja je bila pri tédanjih prometnih sredstvih skoraj brez pomena.

*Peter Veliki
(1689—1725)*

Ob prelomu 17. in 18. stol. pa je Rusijo spet dvignil Peter Veliki. Prva leta vlade je moral posvetiti vojni s Turki, v katero se je zapletla že njegova prednica, carica Zofija, kot članica Svete zveze. Priporil je Rusiji Azov in dostop do morja, (gl. 49). Po končani vojni se je napotil z večjim spremistvom v zahodno Evropo. Véstno je opazoval življenje in se zanimal za tehnične iznajdbe, ki jih v Rusiji še niso poznali. Posebno se je zanimal za ladjedelnice; na Nizozemskem je sam nekaj časa delal v njih.

*Potovanje
na zahod*

Reforme

Ko se je vrnil domov, je sklenil svojo državo dvigniti na višino ostalih evropskih držav. Izdal je vrsto odlokov, ki naj bi iz neukega in zanemarjenega ruskega ljudstva napravili „Evropejce“. Odpravil je stoletja stare navade, ki nišo bile v skladu s sodobno kulturno stopnjo in ustanavljal šole, da bi se ljudje izobraževali.

*Boj za izhod
na Baltik*

Peter je sklenil priporiti državi tudi svoboden izhod na morje. Azov ni zadostoval, saj je vodil le na zaprto Azovsko in Črno morje. Zato je udaril proti Baltiku, kjer je bila večina dežel v rokah švedske države, ki se je v 17. stol. povzpela v velesilo. Proti Švedom so se mu pridružili Poljaki in Danci.

Švedski kralj Karel XII. je brez pomišljanja sprejel borbo s trojno zvezo. Napadel je najprej slabotne DANCE in jih prisilil k miru, nato navalil na mlado rusko vojsko in jo premagal pri Narvi (1700), po zmagi nad Rusi pa udaril na Poljsko.

Medtem ko se je boril s Poljaki, pa je Peter s preurejeno vojsko osvajal švedske pokrajine ob Baltiku. Na osvojenem ozemlju je zgradil Petrograd (dan. Leningrad), preko katerega naj bi dobila Rusija tesnejše zveze z ostalo Evropo.

Ko je Karel XII. strl poljski odpor, se je vnovič vrgel na Ruse, a pri Poltavi v Ukrajini je doživel strašen

poraz (1709). S svojo vojsko se je moral umakniti na turška tla, kjer je pregovoril sultana, da je napadel oslABLJENO Petrovo vojsko in jo spravil ob reki Prutu v izredno težak položaj (1711). Petru se je posrečilo doseči s Turki mir le tako, da jim je vrnil Azov.

Turški uspehi nad Rusi Karla XII. ni mogel rešiti. Na vseh straneh so se dvignili proti njemu opogumljeni sosede. Karel XII. sam je v boju padel, njegova država pa je pretrpela take izgube, da je prenehala biti velesila. Njeno mesto v vzhodni Evropi in na Baltiku je prevzela zmagovita Rusija.

*Rusija —
velesila*

Kljub zaposlenosti v vojni za Baltik je Rusija pazno spremljala dogodke v jugovzhodni Evropi. Po velikem turškem neuspehu v karlovschem miru (1699) je bilo namreč jasno, da Turčija propada in da bo Avstrija skušala potisniti Turke še dalje proti jugu. Zlom turške države je moral Rusijo zanimati že zaradi Čarigrada in Dardanel, preko katerih je vodila pot iz Črnega morja v Sredozemlje. Tako so se na Balkanskem polotoku križali politični načrti Avstrije in Rusije in med obema državama je nastajalo nasprotje, ki je bilo tem ostrejše, čim bolj je propadala Turčija in čim bolj se je bližal čas, ko bi se morala odločiti usoda Čarigrada in morskih ožin.

*Rusko zani-
manje za
Balkan*

Zato so bile za Ruse zelo važne zveze z Južnimi Slovani, ki so postajale vedno živahnejše. Med Južnimi Slovani, zlasti med izobraženci se je že zgodaj pojavila zavest nekakšne vseslovanske skupnosti. Že protestant Bohorič (gl. 15) je poudarjal, da vse slovanske narode spaja soroden jezik. Pod vplivom turške nevarnosti in zaradi potrebe vzajemnega nastopa proti Turkom se je vseslovanska miselnost še poglobila. Dubrovčan Ivan Gundulić je v pesnitvi „Osman“, pod vtisom sijajne poljske zmage nad Turki pri Hočimu (1673) trdil, da so Poljaki poklicani voditi slovanski svet proti Turkom, Hrvat Jurij Križanić (2. pol. 17. stol.), ki je živel dalje časa v Rusiji, pa je že sanjal o veliki državi, ki naj bi zajela vse Slované. Bil je prvi veliki panslavist (vseslovan).

*Slovanska
misel med
Juž. Slovani*

Najtesnejše zveze so imeli z Rusi Srbi. Že v 12. stol. so prišli srbski menihi v svetogorskih samostanih v stik z

*Rusko-
srbske zveze*

ruskimi. Pozneje, ko je Rusija ječala pod Tatari, so srbski vladarji radodarno podpirali ruske samostane in mnogo srbskih cerkvenih knjig je šlo v Rusijo. Vezi med ruskim in srbskim svečeništvom so se vzdržale še tudi potem, ko so Srbijo preplavili Turki, kajti prav tedaj se je osvobodila Rusija Tatarov in je lahko bogato poplačala usluge, ki jih je bila sprejela od Srbov. Rusija se je začela smatrati za zaščitnico vsega pravoslavnega prebivalstva na Balkanu.

Hrvatska po karloškem miru (1699). Pragmatična sankcija. Pred veliko osvobodilno vojno (1685—1699) sta Ogrska in Hrvatska obsegali od svojega nekdanjega ozemlja le še majhen del, ki se je v dolgi črti od Jadrana do Karpatov naslanjal na habsburške dedne dežele. Z ramo ob rami sta branili stare svoboščine pred absolutističnimi težnjami Habsburžanov. Po karloškem miru pa so se razmere temeljito spremenile. Osvobojena je bila večina ogrskega ozemlja, medtem ko se je Hrvatska razširila le na nekatere okraje v Liki in na Slavonijo. Še za te kraje so se morali Hrvatje boriti z dunajsko vlado, ki jih je hotela priključiti Vojni krajini, ne pa banski Hrvatski.

*Povečani
Ogrska in
Hrvatska*

*Habsburško
madž. spor*

Madžari so postali po karloškem miru zelo samozavestni. Zaradi absolutističnih poskusov dunajskega dvora, ki se je smatral za osvoboditelja in je začel prezirati njihove pravice, so se pod vodstvom Franca Rakoczyja, sina Helene Zrinjske (gl. 45) celo uprli. Borba je imela tudi verski značaj, saj so se uporniki borili obenem proti cesarjevemu poskusu, uničiti protestantstvo.

*Poostreni
hrv.-ogr. od-
nošaji*

Ves čas vojne se je dunajski dvor trudil, da bi Hrvate ločil od Madžarov in tako preprečil njihov skupni nastop. To je dosegel tem lažje, ker Hrvati že kot katoličani niso bili navdušeni za protestantske upornike. A še bolj so odbili Hrvate Ogrji sami, ker so začeli poudarjati, da se mora Hrvatska popolnoma podrediti Ogrski.

Hrvatje so se tako znašli med dvema ognjema: njihove stare pravice so bile v nevarnosti pred cesarskim absolutizmom in pred Madžari. Za istočasno borbo proti obema nasprotnikom pa so imeli premalo moči. Treba se je bilo odločiti: ali popustiti Madžarom in nastopiti proti Dunaju,

ali pa se približati Dunaju in se z njegovo pomočjo upreti Madžarom.

Dogodki sami so Hrvate prisilili k nagli odločitvi. Na Dunaju je umrl Leopoldov sin, cesar Jožef I. (1711) brez moških potomcev. Sledil mu je brat Karel VI. (1711—1740), ki tudi ni imel sina, ampak le dve hčerki. Če bi umrl brez zakonitega dediča, bi smeli Ogrri izvoliti novega kralja brez ozira na ostale habsburške dežele.

Hrvatje sami bi skoraj gotovo ne mogli odločneje sodelovati pri volitvi novega ogrsko-hrvatskega kralja. Poleg tega bi bili, ločeni od ostalih habsburških dežel, v obrambi svoboščin pred Madžari navezani le nase. V strahu pred Madžari so sklenili za vsako ceno preprečiti ločitev Hrvatske od dednih habsburških dežel, v katerih so gledali protitež madžarski premoči. Zato je hrvatski sabor l. 1712. izjavil, da bo priznal tudi žensko vejo habsburške hiše, ki bi vladala v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, če ne bi bilo moških potomcev. Pri tem je naglasil, da ga od tega sklepa ne more odvrniti morebitno drugačno stališče ogrskega državnega zbora; hrvatsko kraljestvo da je prostovoljno stopilo v zvezo z Ogrsko in da ga zato nihče ne more siliti, da bi ostalo večno v zvezi z njo: „Slobodni smo, a ne robovi!“

Ta sklep sabora imenujemo hrvatsko pragmatično sankcijo. Zaradi nje so začeli Madžari Hrvate strašno napadati, cesar pa je že prihodnje leto (1715) tudi sam izdal podoben zakon, pragmatično sankcijo, veljavno za vse habsburške dežele. V njej je točno določil nasledstveni red, ki je dajal tudi ženskam pravico do prestola, in proglasil habsburške dežele za nedeljive.

S pragmatično sankcijo je bil habsburški prestol zagotovljen Karlovi starejši hčerki, Mariji Tereziji, in odstranjena je bila možnost, da bi se Ogrska in Hrvatska odcepili od ostalih habsburških dežel.

Srbi v dobi Karlovih vojn s Turki. Po karlovškem miru je morala Avstrija za več let zauemariti svoje protiturške načrte, ker se je zapletla v špansko nasledstveno vojno (1700—1715). Turki so dobili priliko, da si opomorejo. Nagli uspeli proti Petru Velikemu (gl. 53) jih je opogumil, da so

*Nevarnost
razpada
habs. dežel*

*Hrv. pragm.
sankcija
(1712)*

*Karlova
pragm.sank-
cija (1715)*

*Skupnost
habs. dežel
zagotovljena.*

*Turki si
opomorejo*

začeli misliti, kako bi dobili nazaj še druge dežele, ki so jih izgubili v karlovškem miru.

*Napad na
Benečane
(1716)*

L. 1716. so nepričakovano napadli drugega člana Svete zveze — Benečane. Ti so imeli na Moreji le majhne posadke, zato so Turki hitro zasedli ves polotok. Manj uspela so imeli v Dalmaciji, kjer se jim je več mesecev junaško upiral Sinj.

*Prva Karlo-
va vojna s
Turki
(1716—1718)*

Avstrija prvotno ni nameravala pomagati zaveznikom; preveč je bila izmučena od španske nasledstvene vojne. Po turških uspehih na Moreji pa se je le odločila stopiti v vojno. Njene čete so pod vodstvom Evgena Savojskega že prve dni razbile turško vojsko pri Petrovaradinu in jo potisnile iz Srema in Banata. Prihodnje leto je Evgen pri Beogradu uničil tudi drugo turško vojsko in hitro osvajal Šumadijo, medtem ko so manjši oddelki iz Slavonije prekoračili Savo.

*Požarevski
mir (1718)*

Turki so sprevideli, da je njihova vojaška sila zlomljena, zato so pristali na mirovna pogajanja, ki so privedla do miru v Požarevcu (1718). Avstrija je dobila Banat, ostanek Srema, bosensko Posavjino, severno Srbijo do Zahodne Morave in zahodno Vlaško do reke Olta. Benečani so izgubili Morejo, povečali pa posest v Dalmaciji, ki je dobila svoje dokončne meje.

*Srbi na
Ogrskem*

S požarevskim mirom je dobila Avstrija poleg Srbov, ki so že v prejšnjih letih pribežali iz Turčije in živeli raztreseni skoraj po vsem Panonskem nižavju, še izdaten del pravega srbskega ozemlja. Toda naklonjenosti srbskega ljudstva si ni zuala pridobiti. Že Srbi na Ogrskem so bili skrajno nezadovoljni. Res da jih je dunajski dvor podpiral in jim dal versko svobodo in samoupravo (gl. 49), ker jih je rabil proti Madžarom, a ta naklonjenost iz koristoljubja ni mogla odtehtati neprijetnosti, ki so jih morali prenašati od avstrijskih čerkvenih krogov in ogrskih oblasti. Katoliško svečeništvo je slej ko prej pritiskalo nanje, naj še pokatoličanijo, ogrske oblasti pa so jih smatrale za nedobrodošle tujce.

Srbi, ki so pod Arsenijem III. pribežali iz osrednjih srbskih pokrajin, so kaj kmalu sprevideli, da se ne bodo mogli več vrniti v domače kraje. Prezirani sredi tuje de-

žele so se še bolj bolj strnili okoli patriarha. Ko je Arsenij III. umrl, pa niso več volili patriarha, ampak le mitropolita, ki je priznaval nadrejenost pečkega patriarha. S tem so jasno pokazali svojo povezanost s srbskim ljudstvom, ki je ostalo pod Turki.

Srbski položaj v pokrajinah, ki jih je Avstrija dobila v požarevskem miru, pa je bil še neprimerno težji. Tam jim dunajska vlada ni hotela priznati niti verske svobode. Deželo so preplavili katoliški misijonarji. Srbom so jemali pravoslavne cerkve, ovirali njihovo bogoslužje in zahtevali, da so plačevali desetino katoliškim duhovnikom. Vzporedno z verskim so vršili novi gospodarji izredno močan davčni pritisk. Mnogi avstrijski voditelji so si na škodo ubogega ljudstva polnili tudi lastne žepe.

*Avstr. vlada
v Srbiji*

Obupne razmere pod Habsburžani so Srbe silile, da so se odvracali od Avstrije in se približevali pravoslavni Rusiji. Že v prvih letih 18. stol. so začeli srbski izobraženci potovati v Rusijo in opozarjati tamkajšne oblasti na težavni položaj pravoslavnih Srbov v Avstriji. Na dvoru Petra Velikega so imeli Srbi nekaj časa celo stalnega zastopnika.

*Srbi iščejo
zaslonbe pri
Rusih*

Še čvrsteje pa je bilo v tem času sodelovanje srbskih in ruskih verskih voditeljev. V Srbijo so prihajale ruske knjige in učitelji, ki so vzgajali srbski naraščaj. Sremski Karlovci so bili tedaj središče srbskega šolstva. Premožnejši Srbi so se hodili šolat zlasti v Kijev. Vpliv rusko-srbskega sodelovanja se je kmalu pokazal v popolni preusmerjenosti srbskega ljudstva: bilo je utrjeno v pravoslavju in politično usmerjeno k Rusiji.

Srbsko-ruske zveze so posebno močno vplivale na razvoj srbskega književnega jezika. Namesto staro-cerkvene slovanščine, ki je prevladovala do kraja 17. stol., začenjajo Srbi uporabljati nekakšen mešan rusko-srbski jezik, ki ga imenujemo navadno slaveno-srbskega. Prevladal ni le v cerkvi kot novi obredni jezik; temveč je postal tudi književni in občevalni jezik srbskih izobražencev.

*Slaveno-
srbski jezik*

Avstrija je nezaupljivo opazovala srbsko preusmerjenje k Rusiji, ki je bila njen glavni tekmeč na Balkanu, a javno se ni upala odločneje nastopiti proti njej, ker je bila

z njo v zvezi. Kot ruska zaveznica se je celo znova zapletla v vojno s Turki.

Druga Karlova vojna s Turki (1737—1739)

Vojna je izbruhnila najprej med Rusi in Turki. Avstrija je želela ostati ob strani, toda ruske zahteve po samoupravni Moldaviji in Vlaški so jo prestrašile. Bala se je, da se ne bi Rusija preveč okrepila in še bolj ne utrdila svojega položaja na Balkanu. Zato je tudi sama napadla Turčijo, dasi za vojno ni bila pripravljena (1737).

Avstrijske čete so prekoračile mejo na več krajih. Jedro vojske je iz severne Srbije udarilo proti Novemu Pazaru in ga osvojilo. Prodiranje je bilo zelo olajšano zaradi naklonjenosti srbskega prebivalstva, ki ga je pečki patriarh Arsenij IV. Jovanović pozval k upor v trdnem prepričanju, da bo Avstrija v zvezi z Rusijo to pot gotovo pognala Turke iz srbskih dežel.

„Druga selitev“ Srbov

Po prvih uspehih pa je nastopil preobrat. Oddelek, ki je udrl proti Banjaluki, je bil popolnoma premagan, enak neuspeh je doživela vojska, ki je iz Vlaške udarila proti Vidinu. Poraza na krilih sta prisilila še osrednjo vojsko, da se je začela umikati iz Novéga Pazara. Srbski patriarh, ki je prihitel z več tisoč Srbi Avstrijcem nasproti v Novi Pazar, je našel mesto že izpraznjeno. V strahu pred turškim maščevanjem se je s svojimi ljudmi naglo napotil za bežečo cesarsko vojsko. A ta je doživljala v severni Srbiji same poraze in bila končno prisiljena, da izrazne Beograd ter se umakne iz Srbije. Porazena Avstrija je uvidela, da ne more upati na izboljšanje položaja na bojišču. Sklenila je s Turki mir v Beogradu (1739) in jim prepustila vse pridobitve požarevskega miru na jugu od Save in Donave ter Vlaško. Omenjeni reki sta tvorili od tedaj državno mejo na dolgi črti od izliva Une do karpatskega loka.

Beograjski mir (1739)

Pomuslimanje Srbov v Turčiji

Patriarh Arsenij IV. in Srbi, ki so bežali z njim, se niso mogli vrniti domov; ostali so na Ogrskem. Ta „druga“ selitev Srbov ni bila tako močna kakor prva pod Arsenijem III., njene posledice za Srbe v Turčiji pa niso bile nič manj usodne. Spet so mnogi sprejeli muslimansko vero, da bi se izognili turškemu maščevanju in neredki so se celo poalbanili, da bi zakrili srbsko pokolenje. Prav ti potujčenci so poleg Albancev, ki so zasedli izpraznjene srbske domove,

dali nekdanj osrednjim srbskim krajem močno albanski značaj, ki so ga ohranili v manjši meri do današnjih dni.

Osvoboditev Črne gore. Črna gora je bila zadnja balkanska državica, ki je morala ob koncu srednjega veka priznati turško nadoblast (1499). Turki so jo pridružili skadrskemu sandžaku. Pozneje se za gorato in nerodovitno kraško deželico niso mnogo brigali; bila je predaleč v stran od glavnih smeri njihovega prodiranja in ni jim mogla ogrozati prometnih zvez v zaledju. Zato so Črnogorci laliko obdržali staro plemensko organizacijo; o važnih odločitvah je sklepal navadno svet plemenskih poglavarjev. Pozneje se je dvignila veljava cetinjskega vladike, ki je postal poleg verskega tudi politični vodja svojega ljudstva. Le davki, ki so jih morali plačevati Turkom, so Črnogorce neprestano opominjali, da je tujec gospodar v deželi.

*Črna gora
pod Turki*

Komaj pa so se v Turčiji pojavili znaki propadanja, so se začela svobodoljubna črnogorska plemena upirati. Skoraj vse vojne proti Turkom v 17. stol. so izrabili, da bi si priborili popolno svobodo. K uporom so jih podžigali zlasti Benečani, gospodarji črnogorskega primorja. A kljub hrabrosti proti Turkom niso uspeli. Zunanje sile so jih pri mirovnih pogajanjih s Turki redno prezrle, sami pa so bili premaloštevilni, da bi si mogli izsiliti od Turkov popolno neodvisnost.

*Upori v
17. stoletju*

Začetek osvobojenja pomenjajo šele borbe, ki so jih začeli Črnogorci v času velike osvobodilne vojne (1683 do 1699). Zanašajoč se na Benečane in trdno prepričani v končno zmago Svete zveze so z veliko samozavestjo napadli Turke. A boji so bili težji in daljši, kakor so pričakovali. V karlovskega miru so zavezniki nanje pozabili in črnogorska plemena so morala sama nadaljevati borbo. Vodil jih je novi cetinjski vladila, Danilo Petrović iz Njegušev pri Cetinju (1697—1735).

*Vladika
Danilo
(1697—1735)*

Danilo se je trudil, da bi turški vpliv v deželi vsaj čim bolj omajal, če ga že ne bi mogel popolnoma odstraniti. Narodno izročilo pravi, da je dal po dogovoru s plemenskimi poglavarji na nek božični večer (v prvem desetletju 18. stol.) pobiti vse Turke in poturice v deželi. Največji črnogorski pesnik Peter II. Petrović Njegoš je v „Gorskem vi-

*Pokolj
poturic*

jen cu“ opeval ta dogodek kot začetek črnogorske svobode. Danes je zgodovinsko dokazano, da se je pokolj poturije izvršil v mnogo skromnejšem obsegu, njegov pomen za dvig črnogorske samozavesti pa je bil kljub temu gotovo zelo velik.

*Zveze s
Petrom Vel.*

Morda najtežje boje so morali dobojevati Črnogorci nekaj let pozneje. Ko so spravili Turki ruskega carja Petra Velikega ob Prutu v izredno težak položaj (gl. 55), je ta pozval balkanske Slované v uporú. Črnogorci, čeprav izmučeni od dolgotrajnih bojev, se niso pomišljali znova zgrabiti za orožje. Toda Peter je sklenil s Turki mir, ne da bi Črnogorce ubranil pred turškim maščevanjem. Dvakrat so tedaj Turki strašno opustošili Črno goro in velik del prebivalstva nasilno preselili (1712, 1714). Navidezno so si s tem deželo pokorili, a upornega duha svobodoljubnega prebivalstva niso mogli uničiti. Komaj je turška vojska zapustila deželo, so se čutili Črnogorci spet svobodne.

Po končanih bojih je knez Danilo še utrdil zveze z Rusijo. Sam je potoval tja in izposloval pri carju za obubožano deželo izdatno denarno pomoč. Od tedaj so Črnogorci skoraj redno dobivali iz Rusije denarne podpore.

*Cetinjski
vladike —
črnogorski
voditelji*

Danilov ugled in po njem ugled cetinjskega vladike je bil tako močan, da so Črnogorci tudi Danilove naslednike, cetinjske vladike, priznavali za svoje voditelje.

Duhovno prebujanje Južnih Slovanov

*Uspehi v
znanosti*

Razvoj prosvetljenstva in njegov vpliv na razvoj velikih sil. Od konca srednjega veka je v človeku bolj in bolj prevladovala želja, da se osvobodi vsega, kar ga je dolga stoletja oviralo v svobodnem razvoju. Doba renesance (gl. 5) znači prvi njegov uspeh na poti do popolne sprostitev. Znanost, umetnost, gospodarstvo in politika so tedaj doživele važen preporod. Zlasti velik napredek je dosegel človek v znanosti. Galilej in Kepler sta znanstveno dokazala pravilnost Kopernikovih dognanj o gibanju zemlje (gl. 5) in ovrgla vsa prizadevanja nasprotnikov, ki so vztrajali pri starem naziranju; Newton je našel pravilo o težnosti in privlačnosti nebesnih teles (gravitacijski zakon).

in dognal pota zemlje in planetov v vesoljstvu; Nemeec Kant in Francoz Laplace sta že skušala razložiti tajno početkov vesoljstva s svojo teorijo, po kateri so se stvorili svetovi iz vseirske megle.

Veliki znanstveni uspeli so zelo okrepili človekovo samozavest. Prevladovati je začelo prepričanje, da človeški um lahko prodre do bistva vseh stvari; vse, česar ne bi mogel razbistriti, je treba zavreči. Pristaši novega naziranja so začeli neizprosno boj proti vsemu „nerazumljivemu“ in vsemu „nadnaravnemu“. V boju niso priznavali nobene avtoritete, niti države niti cerkve. Na razumski podlagi so hoteli zgraditi vse duševno, versko, politično in gospodarsko življenje. Novi pokret, ki se je konec 17. stoletja razširil najbolj po Angliji in Franciji, imenujemo *prosvetljenstvo*.

Vera v človeški razum

Prosvetljenstvo

Prosvetljenci, ki so hoteli vsaki stvari priti do dna, so zahtevali tudi razčiščenje vprašanja, kaj je država in kdo vladar, odkod njegova oblast in kakšne so njegove dolžnosti in pravice. Angleški filozof John Locke je zavračal vladarjevo oblast „po milosti božji“ in trdil, da je vladarju dalo oblast ljudstvo; zato da se mora na njegove želje ozirati in skrbeti, da mu življenje olajša. Trdil je celo, da sme ljudstvo vladarju, ki bi delal proti njegovi volji, oblast vzeti.

Prosv. ideje o državi

Lockeovi nauki so se posebno hitro širili na Francoskem. Montesquieu in Rousseau sta v svojih delih ostro napadala absolutistični način vladanja in zagovarjala suverene pravice ljudstva. Voltaire pa se je odlikoval z žgočimi satirami, v katerih je grajal absolutizem in smešil cerkev. Prosvetljenci so namreč ostro nastopali tudi proti „absolutizmu“ cerkvenih oblasti in proti nerazumljivim verskim dogmam. Posebno so bili nasprotni jezuitom, najvnetejšim zagovornikom starih nazorov, katere so širili preko svojih šol med izobraženo mladino.

Razmerje do cerkve

Prosvetljenci so zahtevali, naj skrb za šolo prevzame država in da tudi širšim plaštem ljudstva možnost izobrazbe. Nova šola naj ne vbija učencem v glavo stvari, ki jih ne morejo razumeti, temveč naj jih navaja k razumnemu mišljenju in naj skuša v njih razviti prirojene sposobnosti (Pestalozzi).

Nova šola

Pristaši novega gibanja so z osnove spremenili tudi gospodarske temelje merkantilistov (gl. 40). Prosvetljena gospodarska šola, imenovana *fiziokratska*, je učila, da je denar, ki ga prinaša umetno pospeševana trgovina in industrija, le navidezno bogastvo; pravo bogastvo da izvira le iz zemlje. Zato so fiziokrati zahtevali svobodno trgovino in odpravo carin; država naj bi posvetila več pažnje poljedelstvu in skrbi za umno izkoriščanje zemlje.

Fiziokrati zem

*Prosv.
absolutizem*

Večina evropskih vladarjev se je kmalu sprijaznila s prosvetljenimi nazori. Nekateri so jih sprejeli iz prepričanja, drugi so jih začeli izvajati, ker so upali, da bodo tako poživili v državi gospodarstvo, da se bo zaradi tega izboljšal položaj državljanov in posredno povečali davčni dohodki. Nikomur od njih pa ni prišlo na misel, da bi popustil v svojem absolutizmu. Absolutistične vladarje, ki so se oprijeli prosvetljenih nazorov, imenujemo *prosvetljene absolutiste*.

*Glavni
predstavniki*

Najznamenitejši predstavniki prosvetljenega absolutizma so bili pruski kralj Friderik II., ruska carica Katarina II. in Marija Terezija ter Jožef II. v habsburških deželah. Francoski kralji so še naprej trdovratno vztrajali v svojem absolutizmu, na Angleškem pa se je boj z absolutističnimi vladarji že prej končal z zmago parlamentarizma. Na Angleže so vplivali predvsem novi gospodarski nazori.

Friderik II. (1740—1786) je vladal v Prusiji, ki je bila pravno še vedno del rimsko-nemškega cesarstva. Toda že po westfalskem miru (1648, gl. 39), ki je cesarstvo pretvoril v zvezo skoraj popolnoma samostojnih kneževin, se je razvijala Prusija domala samostojno. Cesar-ska oblast Habsburžanov je bila omejena le še na njihove dedne dežele, medtem ko si je v severnonemških pokrajinah pridobivala vedno več ugleda mala Pruska. Friderik II. je že nastopil kot neodvisen vladar proti Habsburžanom in vodil z njimi dolge vojne. Od tedaj imamo dve nemški državi, ki se borita za vodstvo nemške Srednje Evrope: Avstrijo in Prusijo.

*Prusija
pod Frideri-
kom II.*

Friderik II. je širokogrudno izvedel vrsto reform v smislu prosvetljenih zahtev. Skrbel je za povzdigo poljedelstva, osuševal močvirja, gradil vodna pota (prekop med Vislo in Odro), pospeševal trgovino in industrijo. Ustanavljal je šole, se zanimal za znanost in umetnost. Tedaj sta delovala v Nemčiji največja nemška pesnika, Schiller in Goethe. Seveda si je moral zagotoviti tudi primerne davčne dohodke, ki so se večali vzporedno z blagostanjem v deželi. S pomočjo dobro opremljene vojske je dvignil prusko moč na višino ostalih evropskih velesil: Rusije, Avstrije, Francije in Anglije.

*Notranji
razvoj v Ru-
siji pod Ka-
tarino II.*

Tudi Friderikova sodobnica na Ruskem, Katarina II. (1762 do 1796), je bila navdušena za nove nazore. Z zanimanjem je čitala dela francoskih prosvetljenih pisateljev. Ustanavljala je šole in vzgojevališča, podpirala ruske časopise. Želela je tudi izboljšati ponižujoči položaj ruskega kmeta, to pa ji je popolnoma onemogočilo plemstvo. Preprečilo je vsako odločitev, ki bi laliko omajala njegov položaj v državi. Svobodnejša je bila Katarina II. pri podpiranju meščanstva in

trgovine. Ustanovila je več novih mest, od katerih so se nekatera nazivala po njej (Jekaterinoslav). Prodrla je tudi z nekaterimi pravnimi določbami: mučenje obtožencev je kljub odporu močno omejila, namesto smrtne kazni pa je uvedla prognanstvo v Sibirijo.

Mnogo večji od notranjepolitičnih so bili uspehi Katarine II. v zunanji politiki, kjer je nadaljevala delo Petra Velikega.

Na Angleškem prosvetljene ideje 18. stol. niso povzročile posebnih pretresljajev; tem močnejši odmev pa je imela zmaga novih gospodarskih načel. Svobodno teknovanje v trgovini in lov za dobičkom je tudi Anglijo prisilil, da se je z vso silo vrgla v borbo za prevlado na svetovnih morjih.

Prvi evropski kolonialni sili sta bili Španija in Portugalska (16. stol.), a že v zač. 17. stol. sta začeli prevzemati njuno mesto Francija in Nizozemska. Angliji je šele kraljica Elizabeta pokazala pot na morje. Tedaj je nastala prva angleška kolonija v Ameriki (Virginija) in ustanovljena je bila Vzhodnoindijska družba, ki je širila angleški trgovski in politični vpliv v Indiji in ostali južni Aziji. Največji angleški nasprotnik v kolonijah je bila Francija. V 18. stol. pa se je borba med obema tekneceema odločila v korist Anglije. V sedemletni vojni (1756—1763) je morala Francija odstopiti Angliji veliko kolonialno posest v Severni Ameriki, med drugim Kanado, in se odpovedati zahtevam po Prednji Indiji, kjer je obdržala le še nekaj mest. Anglija je s tem postala prva pomorska in kolonialna sila.

Osnovna zamisel angleške kolonialne politike je bila, naj prekmorska posest izpopolnjuje domovino. Kolonije naj pridelujejo in proizvajajo le tisto, česar domovini manjka. Zagotove naj industriji surovine in na plantažah pridelujejo čaj, tobak, riž, bombaž, sladkorni trs in podobno. Nasprotno naj bodo kolonije tržišča za angleške izdelke.

V sedemletni vojni je Anglija kljub zmagi utrpela velike izgube; njene finance so bile izčrpane. Da bi si spet opomogla, je vlada razpisala nove davke in carine. Odredbe so bile veljavne tudi za kolonije, toda povzročile so silen odpor.

Anglija je imela ob atlantski obali današnjih Združenih držav Severne Amerike 13 kolonij, ki so na zboru odposlancev (kongresu) izjavile, da ne priznavajo nobenega zakona angleškega parlamenta, v katerem same niso zastopane. Odločile so se za bojkot blaga, ki je bilo podvrženo novim carinam. Pred odločnim ameriškim odporom je angleški parlament popustil: preklcal je vse carine razen carine na čaj. Z novo odločbo kolonije gotovo ne bi bile preobčutno prizadete, toda za Amerikance borba že ni bila več toliko gospodarskega, kolikor načelnega pomena. Uporniki so navalili na ladje, ki so pripeljale v Boston čaj, in tovor pometali v morje. To je bila vojna napoved.

Angleži so poslali v Ameriko vojsko, da bi zadušila upor, kolonije pa so na kongresu v Philadelphiji pretrgale vse zveze z Anglijo in proglasile popolno neodvisnost (1776). Svojo odločitev so utemeljevale s prosvetljenimi nazori, po katerih sme ljudstvo vlado odstaviti, če z njo ni zadovoljno.

*Anglija v
boju za ko-
lonije*

*Spor z ame-
riškimi
kolonijami*

Vojna med angleškimi in kolonialnimi četami, katere je vodil Jurij Washington, je bila dolga in ostra. Pod Washingtonovo zastavo so se javljali navdušeni pristaši svobodnih idej iz raznih evropskih dežel, največ iz Francije. Francija kot najbolj absolutistična država v Evropi načelno gotovo ni mogla odobravati revolucionarnih izjav upornikov o svobodi, a staro sovraštvo do Angležev jo je končno premagalo, da se je vmočala v vojno. Z mirovno pogodbo v Versaillesu je morala končno Anglija priznati neodvisnost 13 kolonij v Severni Ameriki (1783).

*Nastanek
U. S. A.*

Trinajst svobodnih držav je po zmagi združilo v zvezno republiko pod imenom Združenih držav Severne Amerike (USA). Prvi predsednik je bil Jurij Washington, oblast pa je prevzel kongres, sestojč iz senata in skupščine. Združene države so se pozneje razširile do Pacifika, danes sestavlja republiko 48 zveznih držav.

*Pridobitev
Avstralije,
(1788)*

Anglija je razmeroma lahko prebolela izgube v Ameriki, ker so postali trgovski stiki z bivšimi kolonijami še živalnejši. Poleg tega je dobila nove prekmorske pokrajine. Prav tedaj je odpelala s kaznjenei prva ladja v Avstralijo (1788), ki se je kmalu razvila v novo bogato angleško kolonijo.

Južni Slovani v dobi prosvetljenstva

1740—1780 Marija Terezija	
1746 Reforma Vojne krajine	1774 Rusija zaščitnica kristjanov v Turčiji (Kučuk-Kainardži)
1780—1790 Jožef II.	
1781. Tolerančni patent	
1782 Patent o osebni svobodi kmetov	1789—1791 Kočina krajina (Svištov)
ok. 1800 Književni preporod pri Slovencih (Zoisov krožek), Hrvatih (Kačić, Reljković) in Srbih (Obradović)	

*Prve prošy.
odredbe pod
Karlom VI.*

Iz zahodne Evrope so prosvetljene misli kaj kmalu prodrle tudi v srednjo. V habsburških deželah znači nekakšen prehod v novo dobo že vlada Karla VI. (1711—1740). Njegova skrb za povzdigo industrije in za izboljšanje državne trgovinske bilance sicer kaže, da je bil še pod vplivom merkantilističnih gospodarskih nazorov, prav tako pa dokazuje njegovo vedno večje zanimanje za poljedelstvo in povzdigo

kmetijstva, da je že podlegel fiziokratskim načelom. V skladu z njimi je bila proglasitev Trsta in Reke za svobodni pristanišči, ki naj bi pritegnili promet od Jadrana v notranjost preko habsburških dežel. V ta namen je dal zgraditi večinoma po stari rimski smeri cesto od Trsta preko Ljubljane, Celja in Maribora proti Dunaju ter od Reke proti Zagrebu. Trgovsko življenje se je v slovenskih deželah močno poživilo in Trst se je naglo razvijal. Postal je glavno pristanišče habsburškega ozemlja in resen tekmeec stoletnega trговskega središča na Jadranu — Benetk. A to je bil šele začetek. Do popolne zmage sta pripomogla prosvetljenim nazorom med Južnimi Slovani pod habsburškim žezlom šele Karlova naslednika: Marija Terezija (1740 do 1780) in Jožef II. (1780—1790).

Reforme Marije Terezije. Marija Terezija je zasedla prestol po določbi pragmatične sankcije (gl. 55), katero je večina evropskih držav priznala že pred smrtjo Karla VI. Kljub temu so se takoj dvignili proti njej pruski kralj Friderik II., Bavarska in Francija. Mlada cesarica pa je „osemletno avstrijsko nasledstveno vojno“ zadovoljivo prestala (1741—1748); le Frideriku II. je morala odstopiti Šlezijo.

*Avstr. nasl.
vojna
(1741—1748)*

V težkih borbah so prav hrvatski in srbski bojovníki iz Vojne krajine s svojo vojaško izkušnostjo mnogo pripomogli cesarici do zmage. Poleg redne vojske se je javilo iz Hrvatske in Slavonije mnogo prostovoljcev (pandurjev). Pod vodstvom Franja Trenka so se proslavili v nešteti bojih od Šlezije do francoskih meja. Že s svojo napol turško nošo in „turško bando“, ki jo je sestavil Trenk iz bobnarjev in frulašev, so vzbujali pri sovražnikih strah. Njihov brezobziren nastop in neukrotljiva samozavest pa sta jim nakopala mnogo nasprotnikov tudi med nemškim prebivalstvom. Zaradi neprestanih pritožb je končno pozvala cesarica Trenka pred sodišče, ki ga je obsodilo v do smrtno ječo na proslulem Špilberku v Brnu. Tam je kmalu umrl.

*Juž. Slovani
v vojni*

Po avstrijski nasledstveni vojni se je Avstrija pripravljala, da bi si priborila Šlezijo nazaj. Sklenila je zveze s Francijo in Rusijo. Friderik II. je hotel nasprotnike prehiteti in je sam prvi udaril. Tako se je začela „sedemletna vojna“, ki je potegnila v vojno vihro skoraj vso

*Sedemletna
vojna
(1756—1763)*

Evropo. Razen avstrijsko-pruskih borb, ki naj bi odločile, kateri od obeh držav naj pripade premoč v Srednji Evropi, je bilo gotovo najvažnejše obračunavanje med Francijo in Anglijo, ki sta se borili na evropskih, ameriških, afriških in indijskih bojiščih. Razmerje med Prusijo in Avstrijo v tej vojni kljub težkim žrtvam ni bilo razčiščeno in je napetost ostala še naprej. Angliji pa se je posrečilo doseči kolonialno premoč v Ameriki in Indiji ter potisniti Francoze v stran prim. 63).

Centralizacija

Marija Terezija ni izkazala hvaležnosti Južnim Slovanom in drugim narodom, ki so jo branili pred sovražniki. Komaj je nastopil mir, že je sklenila uničiti samoupravne pravice posameznih dežel in zavladati absolutistično. V dednih deželah, tako na Slovenskem in Češkem, se ji je udarec še posrečil, na Ogrskem in Hrvatskem pa je morala popustiti.

Za vse dežele razen Ogrske in Hrvatske je uredila Marija Terezija osrednje urade na Dunaju, katerim so bili podrejeni pokrajinski uradi v posameznih deželah: v Gradcu za Štajersko, v Celovcu za Koroško, v Ljubljani za Kranjsko, v Gorici za Goriško in v Trstu za mesto z okolico. Nova je bila delitev dežel v okrožja, katera so vodili okrožni uradi — kresije. (Na slovenskih tleh so bila okrožna središča le v Mariboru, Celju, Celovcu, Velikovcu, Beljaku, Gorici, Trstu, Postojni, Ljubljani in Novem mestu). Najnižja upravna enota je bila občina.

Upravne reforme slov. dežel

Boj proti stanovom

Preko novih upravnih uradov je začela Marija Terezija izdajati svoje odloke (patente), hoteč se s tem izogniti vplivu stanov, ki so imeli do tedaj važne pravice (n. pr. dovoljevanje davkov). Da bi zmanjšala odpor plemstva, je začela najbolj odločne klicati na dvor in jih obsipati s častmi in odlikovanji.

Sodne reforme

Važne spremembe je izvedla Marija Terezija v sodstvu. Poleg pravnega ministrstva, ki je bila najvišja sodna oblast v državi, je ustanovila v deželnih glavnih mestih posebna sodišča, ki jih je ločila od upravnih uradov. Le nižji upravni uradi, kresije, so obdržali nižje sodstvo; razsojali so med drugim v sporih med plemiči in tlačani. V novem kazenskem zakoniku je bilo odpravljeno mučenje obtožencev (tortura) in sežiganje čarovnic.

Šolske reforme

Marija Terezija je sklenila preosnovati celotno šolstvo; skrb zanje bi prevzela država. V vsaki župniji naj bi bila

ljudska šola (trivialka), v okrožnih mestih razširjene ljudske šole, v deželnih glavnih mestih pa naj bi bile osnovne šole (normalke) že nekaka priprava za prestop v srednje (latinske) šole.

Srednje šole so bile do Marije Terezije skoraj izključno v rokah duhovščine, zlasti jezuitov. Odkar je papež jezuitski red ukinil (1773), je skrbela zanje država. Stroške je krila v veliki meri iz študijskega fonda, ki je bil osnovan iz zaplenjenega premoženja jezuitskega reda.

Slovenski visokošolci so se začeli vpisovati večinoma na Dunaj, ki je pritegnil tudi hrvatske, srbske in druge slovanske dijake iz države. Postal je važno središče slovenskega izobraženstva vseli habsburških dežel.

Šolske reforme Marije Terezije so imele za Slovence še poseben pomen, ker je bila prvič po uničenju protestantstva slovenščina spet upoštevana v šoli. Res da nemškimi pedagogom ni bilo za to, da bi Slovence predramili, kajti nova šola naj bi bila nemška; slovenska le v toliko, kolikor je pač morala biti, da se je slovenski učenec lahko priučil nemščine. A že to je bilo za prebuditel Slovencev izredno važno. Potrebne so bile slovenske učne knjige in spet se je vzbudilo zanimanje za slovenski tisk.

*Pomen
šolstva za
Slovence*

Eno glavnih fiziokratskih načel je bilo, da je zemlja osnova pravemu bogastvu in da je zato le zemljiški davek pravičen (gl. 61). Marija Terezija je dala zato pobudo za zemljiško knjigo, ki je bila dovršena pod Jožefom II. (jožefinski kataster). Nato je razpisala davke na zemljišča, ki so jih morali plačevati tudi plemiči in duhovniki, dasi so bili do tedaj davkov prosti.

*Nove davčne
osnove*

Mnogo pažnje je posvetila cesarica tudi kmetijstvu. Nastajale so kmetijske družbe, preiskovali so zemljo in pretehtavali, kako bi jo bolje izrabili. V prepričanju, da je krompir najdonosnejša rastlina za peščena tla, so začeli kmete pod pretnjo kazni siliti, da so ga sadili. Da bi se laže posvetili smotrnejši obdelavi lastne zemlje, jim je Marija Terezija olajšala fevdalna bremena: od tedaj je smel graščak zahtevati od tlačana le še 156 dni tlake na leto. (Mnogi zemljiški gospodje so že pred tem zahtevali od kmetov le še nekaj dni tlake na leto).

*Gospodar-
ske reforme*

Vse te odredbe so globoko posegle v življenje slovenskega človeka, niso pa bile veljavne na Hrvaškem in Ogrskem. Obe kraljestvi sta v okviru habsburške države slej ko prej obdržali svoje posebno stališče.

*Ureditev
Vojne Kra-
jine (1746)*

Že od karlovskega miru (1699) je postala nujno potrebna nova ureditev Vojne krajine, ker se je turška meja pomaknila proti vzhodu. Marija Terezija je Varaždinsko Vojno krajino ukinila; s tremi slavonskimi županijami vred je bila kasneje pridružena banski Hrvaški. Le ozko slavonsko Posavino vzdolž turške meje je pridružila Vojni krajini, ki je bila na novo urejena (1746). Razdeljena je bila na 11 regimentov, ki so imeli vojaško upravo in bili podrejeni vojnemu svetu na Dunaju. Službeni jezik v upravi, sodstvu in šolstvu je bil izključno nemški. Vsak človek v Krajini je moral biti od 16. do 60. leta vojak. V miru se je moral preživljati sam z obdelovanjem polja ali kako obrtjo, ko pa je izbruhnila vojska, je moral pod orožje. Krajinska vojska je štela do 50.000 mož.

*Hrv. kra-
ljevski svet*

Marija Terezija je takoj po končanil vojnah poskusila uničiti ogrsko in hrvaško ustavo. Ker se je sabor temu uprl, ga cesarica sploh ni več sklicala, temveč je po vzoru ogrskega namestniškega sveta ustanovila tudi za Hrvaško kraljevski svet, ki so ga tvorili ban in 6 svetovalcev. Ta je odslej izdajal namesto sabora na županije odloke, ki jih je često dobival z Dunaja.

*Hrvatska
podrejena
ogrski vladi
(1779)*

Madžari so sprejeli ustanovitev hrvaškega kraljevskega sveta z nevoljo, kajti spoznali so, da hoče Dunaj s tem ločiti Hrvaško od Ogrske. Zato so zahtevali, da se hrvaški kraljevski svet podredi ogrskemu. Pri tem so jim nehote pomagali Hrvatje sami, ki so zahtevali odpravo kraljevskega sveta, češ da posega v ustavne pravice hrvaškega sabora. Malo pred smrtjo je cesarica res ukinila hrvaški kraljevski svet, toda na veliko presenečenje Hrvatov njegove oblasti ni vrnila saboru, temveč jo je prenesla na ogrski namestniški svet (1779). S tem je prišla Hrvatska prvič v zgodovini pod oblast ogrske vlade.

*Mar. Ter.
in Srbi*

Tudi Srbi z vlado Marije Terezije niso bili zadovoljni. Že ob nastopu vlade je na madžarsko zahtevo ukinila Pomoriško in Potisko krajino. Ker je Srbe kot izborne vojake

rabila, je sicer počakala z izvršitvijo svojega odloka; izvedla pa ga je takoj, ko je bila nasledstvena vojna končana. Srbi so izgubili vse posebne pravice, ki so jih imeli kot vojaki-krajišniki; postati bi morali kmetje madžarskih plemičev.

Iz ukinjene Pomoriške in Potiske krajine so se začeli Srbi v velikem številu seliti najprej v Banat. Tam se je pojavila med njimi močna propaganda za preselitev v Rusijo. Že l. 1751. se je napotilo s privoljenjem ruskega carja na daljno pot več srbskih skupin, katerim so sledile v naslednjih letih še druge. Srbi so poselili ozemlje ob južni ruski meji okoli Hersona in Jekaterinoslava. Bilo jih je toliko, da se je pokrajina začela imenovati *Nova Srbija*. Kot ruski vojaki so hrabro branili mejo pred Turki. Ločeni od ostalih Srbov so pa kmalu začeli toniti v morju bratskih ruskih množic. Le redki od njih so se vrnili v Srbijo, vsi drugi so se porusili.

*Selitve
Srbov
v Rusijo*

*„Nova
Srbija“*

Reforme Jožefa II. Jožef II. ni bil novinec v vladarskih poslih, ko je zasedel prestol. Že materi je pomagal pri vladanju, zlasti v zunanji politiki. Njej na ljubo se je moral sicer brzdati, zato pa je bil tem odločnejši, ko je sam zavladal. Iz habsburških dežel je hotel ustvariti enotno, centralistično urejeno državo. Kot prosvetljenec je sklenil tudi dvigniti blagostanje ljudstva, ne da bi pri tem opustil svoje absolutistično prepričanje. Vse za narod, toda ničesar za narodom.

*Jožefov
program*

Najprej se je lotil Jožef II. ureditve cerkvenih razmer. Odredil je, da mora biti vsak papežev odlok overovljen od njega, predno je smel biti razglašen ljudstvu. Cerkev je smela odločati le še v strogo verskih vprašanjih, v vseh cerkvenoupravnih poslih pa je odslej odločala državna oblast. Država je tudi prevzela nadzorstvo nad vzgojo duhovniškega naraščaja, ki se je moral šolati v državnih semeniščih.

*Nadzor nad
cerkvijo*

Centralistična stremjenja po čim tesnejši povezanosti vseh državnih delov so Jožefu narekovala, da odpravi verska nasprotstva v državi, ki so slabila njegovo moč. Izdal je zakon o verski svobodi vseh državljanov in enakopravnosti vseh ver (tolerančni patent, 1781). Z novim

*Tolerančni
patent
(1781)*

zakonom se je na mah izboljšal položaj pravoslavni Srbov, kajti prenehati so morali nasilni poskusi madžarskega in hrvatskega plemstva, da jih pokatoličani. Jožef II. je zaradi tega dobil v Srbih odločne zaveznike proti Madžarom in in Hrvatom, ki so obsojali njegove cerkvene, še bolj pa politične reforme, ki so sledile.

*Ukinjenje
samostanov*

*Verski
zaklad*

Odpor proti tolerančnemu patentu je bil močan tudi v dednih habsburških deželah. A Jožef II. je izvajal reforme brez ozira na nasprotnike. Ni se še poglelo razburjenje zaradi tolerančnega patenta, že je ukinil v državi nad tretjino samostanov, ki se niso bavili s šolstvom, nego bolnikov ali kakšnim drugim poslom v javno korist. Do tega so ga privedli novodobni nauki, da mora vsak človek delati, pa tudi zanemarjeno stanje verske vzgoje na deželi. Iz premoženja ukinjenih samostanov je namreč ustanovil verski zaklad, iz katerega je kril stroške za ustanavljanje novih župnij; samostanska poslopja je porabil po večini za bolnišnice, šole in vojašnice.

Želja po dvigu narodnega bogastva ga je silila k strogi varčnosti, kar ga je večkrat zapeljalo k pretiranim zahtevam, ki so njegovemu delu več škodile, kakor koristile. Tako se n. pr. ljudstvo nikakor ni moglo sprijazniti z odlokom, da smeta v cerkvi goreti le po 2 sveči, ali še bolj, da se mrličev ne sme devati v krste, temveč jih je treba pokopati v navadnih rjuhah.

*Patent o
osebni svo-
bodi kme-
tov (1782)*

Istočasno z reformiranjem cerkvenih razmer je skušal Jožef II. izboljšati stanje kmeta-tlačana, ki se nikakor ni skladalo s prosvetljenimi nauki o prirojenih pravicah vsakega človeka. Poleg načelnih nagibov so cesarja pri tem vodili tudi praktični, saj je vedel, da se bo svobodnejši kmet z večjo vnemo poprijel dela, da se bo gospodarsko dvignil in z njim vred državni dohodki. Že l. 1782. je izdal patent o osebni svobodi kmetov, tri leta kasneje pa je izdal enak patent za hrvatske in ogrske dežele (1785). Res z njim tlačan še ni bil izenačen z drugimi svobodnimi državljani, kajti zemlja še vedno ni postala njegova last, pa tudi tlaka in desetina sta še ostali. A najbolj ponižujoča krivica je bila odpravljena: kmet je postal osebno svoboden. Lahko je zapustil brez dovoljenja fevdalnega gospoda svojo zemljo, lahko se je izselil, smel je svoje otroke šolati ali jih dati učiti obrti.

Osvoboditev kmetov je zelo omajala izjemni položaj fevdalnih gospodov. Nezadovoljstvo med posvetnim in cerkvenim plemstvom je bilo zaradi reform tolikšno, da se je bilo bati oboroženega upora. Tedaj se je cesar odločil iztrgati stanovom glavno orožje iz rok: vzeti jim politične pravice. Namesto nekakšne federativne (zvezne) habsburške države, ki so jo sestavljale pokrajine z različnimi samoupravnimi privilegiji (Ogrska, Hrvatska), je sklenil Jožef II. ustvariti enotno državo, v kateri bi stanovi ne imeli nobene besede več. Državo bi vodil cesar sam s pomočjo uradništva, oprt na lastno vojsko.

*Avstrija —
enotna
uradniška
država*

Jožefove upravne reforme so bile za vse Južne Slované zelo važne. Še najmanj so bili prizadeti Slovenci. Zaradi lažjega poslovanja sta bili odpravljeni deželni vladi v Ljubljani in Celovcu in obe deželi podrejeni gubernijski vladi v Gradcu. Prav tako je upravljala vse slovenske primorske pokrajine gubernijska vlada v Trstu. V ostalem je ostala uprava iz časov Marije Terezije na slovenskih tleh nespremenjena.

Upr. reforme na Slov.

Globlje so bile spremembe na Hrvatskem in Ogrskem. Cesar je obe kraljestvi razdelil na 10 okrožij, pri čemer se ni oziral niti na starodavno zgodovinsko mejo med Ogrsko in Hrvatsko na Dravi. Zagrebško okrožje je dobilo velik del jugozahodne Ogrske (med drugim ozemlje prekmurskih Slovencev), Slavonija pa je bila odtrgana od ostale Hrvatske in pridružena okrožju v Pečuhu.

Upr. reforme na Hrv.

Srbi na Ogrskem in Hrvatskem niso imeli vzroka, da bi napadali Jožefove reforme, čeprav so vodile v centralizem. Naperjene so bile v prvi vrsti proti Madžarom in Hrvatom, katerim so vzele izjemen položaj v državi. Razmere za Srbe so se zaradi tega lahko kvečjemu izboljšale, kajti z uničenjem ogrskega in hrvatskega sabora so se iznebili največjega sovražnika, ki jim je oporekal privilegije, katere so dobili od Jožefovih prednikov.

Jož. reforme in Srbi

Da bi bilo poslovanje v vsej državi enotno, je Jožef II. uvedel kot edini uradni jezik nemščino. Vsak uradnik se je je moral v 3 letih naučiti, sicer je izgubil službo. Ta Jožefova uredba, ki naj bi v doglednem času dala narodnostno mešani Avstriji nemški značaj, pa je imela vse dru-

Germanizacija

gačne posledice, kakor je cesar pričakoval. Trenutno je res po vsej državi prevladala nemščina po uradih, šolah in v vojski, toda za ponemčenje ostalih narodov v državi je bilo že prepozno; med njimi se je že pojavljala narodna zavest.

*Propad Jož.
reform*

Proti koncu svoje vlade je moral Jožef II. že popustiti silnemu odporu proti svojim reformam. Na Ogrskem in Hrvatskem je preklical večino svojih odlokov. Ko je umrl, pa se je njegovo življenjsko delo zrušilo. Brat Leopold II., ki mu je sledil (1790—1792), je moral preklicati vse reforme razen tolerančnega patenta in zakona o osebni svobodi kmetov. Propadla je s trudom dograjena centralizacija države in poskus germanizacije. Ni pa ugasnila narodna zavest med nenemškimi narodi, ki ji je Jožef II. z uvajanjem prosvetljenih nazorov sam pomagal k hitrejšemu prebujenju.

Naraščanje narodne zavesti med Južnimi Slovani: Prosvetljene ideje, ki so se širile iz zahodne Evrope, so dosegle Južne Slované že v sredi 18. stol. Najprej so se z njimi seznanili le redki izobraženci, a kmalu so se začele širiti tudi med ostalo ljudstvo. Novi nazori so zahtevali, da se vsak človek razmeram primerno izobrazuje, dobi naj v roke knjige, napisane na živem jeziku, kakor ga govori ljudstvo. Prosvetljenci so napovedali boj mrtvi latinščini, ki je prevladovala do tedaj kot uradni in diplomatski jezik. Vedno glasneje se pojavlja zahteva po narodnem jeziku v šolah, uradih in književnosti. Tudi Jožef II. je v skladu z novimi nazori vpeljal v državi nemščino. V nemških deželah je našel za to polno razumevanje, naletel pa je na odpor v nenemških pokrajinah, tako med Južnimi Slovani. V nevarnosti, da jim cesar vsili nerazumljivo, tujo nemščino, so se Južni Slovani še bolj zavzeli za svoj narodni jezik. Naglo se je med njimi krepila zavest, da je prav narodni jezik tisto, kar jih veže. Bližala se je tudi za naš narod doba nacionalizma, ki je ne glede na politične meje povezala vse rojake iste krvi in jezika.

*Prosvet-
ljenstvo
med
Slovenci*

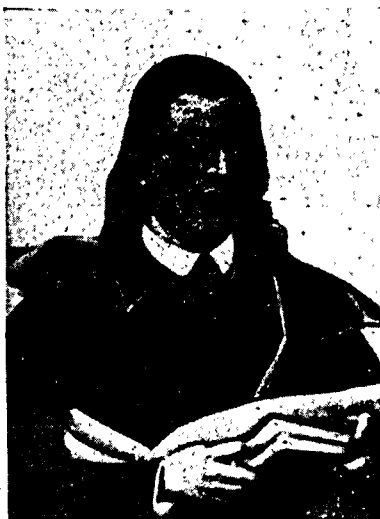
Slovenci v dobi prosvetljenstva niso imeli izrazitih političnih zahtev, pač pa je med njimi spet oživelala književna delavnost na narodnem jeziku, ki je po uničenju protestantstva skoraj popolnoma zamrla. Pojavilo se je živo zanimanje ne samo za nabožno, ampak tudi za posvetno in

poučno slovstvo. Prvi književniki so nastopili že v začetku 2. pol. 18. stol. **M a r k o P o h l i n** je napisal slovensko slovnico, v kateri je poglavje o metriki in poetiki vzbudilo mnogo zanimanja za posvetno pesem. Že l. 1780. je izšel prvi zvezek pesniške zbirke „P i s a n i c“. Središče slovenskega književnega ustvarjanja pa je postal ob koncu 18. stol. baron **Žiga Zojs**, ki je bil učitelj in bodrilc celemu krožku vnetih delavcev. Vzpodbujal je zanimanje za narodno pesem, podžigal k ustanovitvi dobre slovenske slovnice in slovarja, **Anton Linhartu** je pokazal pot v narodno zgodovino (Linhart je napisal najstarejšo zgodovino Kranjske in drugih Južnih Slovanov v Avstriji!) in si je pridobil velike zasluge kot mentor prvega slovenskega pesnika **Valentina Vodnika**. Slovenci so dobili tedaj prve igre, prirejene po sodobnih francoskih (Linhart), in prvi časopis, „Ljubljanske novice“ pod uredništvom Vodnikovim (1797—1799).

Precej težje so bile razmere za Hrvate, ki jim je grozila dvojna nevarnost: Madžari in Nemci. Jožefov centralizem in nasilno ponemčevanje sta jih utrdila v prepričanju, da je Dunaj od obeh nasprotnikov nevarnejši. Zato

so se po Jožefovi smrti približali Madžarom, kajti le skupno z njimi so upali na uspešno borbo proti Dunaju. Hrvatski sabor je sklenil, naj ima Hrvatska z Ogrsko isto vlado vse dotlej, dokler se ne združijo s Hrvatsko ostale hrvatske pokrajine (Vojna krajina, turška Bosna in Beneška Dalacija). Šele tedaj bi bili Hrvatje po mnenju sabora dovolj močni za samostojen nastop.

Nemška nevarnost za Hrvate je s tem res prenehala, zato pa so se znašli pod še hujšim pritiskom Madžarov, ki

Valentin Vodnik

*Hrvatje se
naslonijo
na Madžare*

*Madžarski
pritisak*

so smatrali Hrvatsko le za del ogrske države. V težkem boju z nadmočnim sovražnikom so se Hrvatje opirali na zgodovinske pravice in naglašali, da so l. 1102. prostovoljno stopili v zvezo z Ogrsko, ne pa prisiljeni. Ker so se v borbi proti Madžarom lahko sklicevali le na zgodovinske pravice, so morali proti madžarščini, ki so jo hoteli vpeljati Madžari kot uradni jezik, zagovarjati staro, historično latinščino.

*Hrv. literar-
ni preporod*

Kakor da so težki politični boji jemali Hrvatom preveč sil: njihova književnost prosvetljene dobe se ni mogla razviti v toliki meri kakor pri Slovencih. Glavni književniki so se javljali po večini izven hrvatskega političnega središča v Slavoniji (Reljković) in v Dalmaciji (Kačić-Miošić).

*Prosvetljen-
stvo med
Srbi*

Hitreje so prodirale prosvetljene ideje med Srbi na Ogrskem. Mlado izobraženstvo je navdušeno sprejelo Jožefove svobodoumne odredbe in zahtevalo izobrazbo širokih ljudskih slojev, nove šole in knjige. Glavni predstavnik prosvetljene dobe med Srbi, **D o s i t e j O b r a d o v i ć**, je začeli pisati na narodnem jeziku, kakor ga je govorilo ljudstvo in s tem napovedal neizprošen boj težko razumljivi slavenosrbščini. Pridobil si je velike zasluge, da je srbska knjiga prodrla iz ozkega kroga izobražencev med ljudstvo.

*Obradovi-
ćeva nar.
zavest*

Obradović je bil globoko narodno zaveden. Bil je med prvimi, ki se je zavedal, da vera in državne meje ne morejo ločiti ljudi iste krvi in jezika. Svoje književno delo je posvetil vsem, ki razumejo njegov jezik, naj so pravoslavni, katoličani ali muslimani. „Zakon i vera može se promeniti, a rod i jezik nikada!“ Obradovićeve izjave so naznanjale v razvoju narodne zavednosti novo dobo, ki je šele prihajala; sodobniki ga še niso prav razumeli.

*Širjenje
ben. posesti*

Dalmacija pod Benečani. Okoli l. 1000. so Benečani prvič z uspehom posegli na vzhodno jadransko obalo in se začasno polastili nekaterih mest. Boji so se s presledki nadaljevali vsa naslednja stoletja. Šele v času notranjih pretresljajev po smrti Ludovika Velikega (1382) se je Benečanom posrečilo, zasidrati se v dalmatinskih mestih. Do l. 1420. je bilo že vse hrvatsko primorje v njihovih rokah. Dalje v notranjost so potiskali v borbah s Turki beneške meje največ uskoki. V požarevskem miru je be-

neška Dalmacija dobila končne meje na grebenih Dinarskih planin (1718).

Dalmacijo so upravljali beneški uradniki, katerim je stal na čelu providur v Zadru. Njegova oblast je bila zelo velika; sam je imenoval kneze, upravitelje okrožij, na katera je bila dežela razdeljena. Mestne občine so imele štatute s širokimi samoupravami, meščani so bili prosti vsakega davka. V mesta se je priselilo precej beneških trgovcev in uradnikov, ki so jim dajali na zunaj romanski videz. Po veliki večini pa je bilo prebivalstvo, dasi deloma potujčeno, naše krvi, saj je prihajalo v mesta iz okolice, ki je bila čisto slovanska.

Ben. uprava

Položaj Hrvatov in Srbov pod Benečani ni bil zavidanja vreden. Sami so morali braniti meje pred Turki in še na tuja bojišča so jih klicali. Hrvatski otočani so tvorili močan odstotek moštva na beneškem brodovju.

*Položaj
slov. prebi-
valstva*

V gospodarskem oziru je bila Dalmacija popolnoma odvisna od Benetk. Ves izvoz, razen vina, je moral v svet preko Benetk, pa tudi uvažati je smela Dalmacija le iz Benetk. Svobodna trgovina dalmatinskih mest je bila s tem uničena in Benetke ob vzhodnem Jadranu razen Dubrovnika niso imele tekmeča.

*Ben. gospo-
darska
politika*

Vzhodno vprašanje

Boji za prevlado na Balkanskem polotoku

Rusija postane zaščitnica kristjanov na Balkanu. Odkar je Turčija doživela polom v karlovškem miru (1699), se je med sosednimi državami pojavilo upanje, da bi jo bilo morda mogoče sploh pregnati z Balkana. Za turško evropsko posest sta se potegovali dve veliki sili, Rusija in Avstrija. Za Rusijo so bile važne predvsem morske ožine Bospora in Dardanel ter vzhodnega dela Balkanskega polotoka, preko katerega bi ju lahko s Carigradom vred držala v svojih rokah. Avstrija pa je z nezaupanjem spremljala ruske želje, ki bi zaprle pot njenim težnjam preko Balkana proti vzhodu.

*Vzhodno
vprašanje*

Za obe tihi nasprotnici — Avstrija in Rusija sta bili namreč zaveznici — je bilo zelo važno, kakšno stališče bodo

*Stališče
Srbov*

do njunih načrtov zavzeli Srbi. V času Karla VI. so sodelovali z Avstrijo, toda po kratki avstrijski vladi v severni Srbiji (gl. str 57) so bili razočarani in med njimi je začel prevladovati ruski vpliv.

*Katarina II.
napade
Turke*

Novo razdobje v borbi za posest balkanskih dežel je nastopilo, ko je zasedla ruski prestol carica Katarina II. Pri izvajanju načrtov Petra Velikega se je zapletla v vojno s Turki, hoteč si priboriti izhod na morje. Ruske čete so naglo napredovale preko Moldavije in Vlaške ter čez Donavo udarile v Bolgarijo in pri Šumenu strle turški odpor. Pot proti Carigradu jim je bila odprta. Medtem je tudi rusko brodovje iz Baltika okoli Evrope dospelo v Egejsko morje in uničilo turško pomorsko silo v Čezmanskem zalivu pri Kiosu.

Ruski uspeli so Jožefa II. prestrašili. Tudi pruski kralj Friderik II. se je zbal, da se ne bi Rusija preveč okrepila. Po daljših pogajanjih so se končno Rusija, Avstrija in Prusija sporazumele o prvi delitvi Poljske (1772), ki se zaradi težkih notranjih bojov ni mogla braniti. Po priključitvi poljskih predelov je Rusija postala popustljivejša do Turčije in je z njo sklenila mir v K u č u k - K a i n a r d ž i j u (1774). Zagotovila si je oblast nad severno črnomoško obalo, Moldavija in Vlaška pa sta postali avtonomni pokrajini pod ruskim vplivom. Za balkanske Slované je bila najvažnejša točka, ki je določala Rusijo za zaščitnico vseh kristjanov v Turčiji. Rusija je s tem dobila pravico, vmešavati se v turške notranje razmere; njen vpliv pri Srbih se je še povečal.

*Rusija —
zaščitnica
kristjanov
v Turčiji*

*Načrt za
delitev Tur-
čije (1781)*

Kočina krajina. Ruski uspeli so Jožefa II. prisilili, da se je začel pogajati s Katarino II. glede sporazumne politike proti Turčiji. Po daljših pregovorih sta se res zedinila (1781). Avstrija je dobila svobodne roke v zahodnih balkanskih deželah nekako do črte od Beograda do izliva Bojane. Rusija pa si je zagotovila odločilno besedo na vzhodnem delu polotoka, kjer naj bi se ustanovila nova grška država s središčem v Carigradu. Iz Moldavije, Vlaške in Besarabije naj bi se osnovala med Avstrijo in Rusijo vmesna država Dakija.

Preden sta mogla Jožef II. in Katarina II. izvesti svoje načrte, pa je Turčija že napovedala „sveto vojno muslimanskega sveta“ proti Rusiji (1787). Jožef II. na vojno sicer še ni bil pripravljen, vendar je moral nastopiti kot ruski zaveznik (1788).

*Rus. avstr.-
tur. vojna*

Avstrija je takoj izdala na Srbe proglas, naj vstopijo v njeno vojsko. Obljubila jim je osvoboditev izpod Turčije in vse pravice, ki so jih imeli Srbi v Jožefovih deželah. Ker so bili avstrijski Srbi za Jožefa II. precej navdušeni, so se Srbi iz Turčije odzvali v velikem številu. Osnovale so se srbske prostovoljske čete (freikori), ki so jih po večini vodili Srbi sami. Med voditelji se je posebno odlikoval Koča Andjelković.

*Srbski pro-
stovoljci*

Avstrija je imela na razpolago veliko vojsko (ok. 200.000 mož), katero pa je razporedila v manjših oddelkih vzdolž vse meje. Zato ni mogla doseči pomembnejšega uspeha. Najuspešnejši so bili srbski oddelki, ki so vdrli v Srbijo in s četniškim bojevanjem prizadejali Turkom mnogo izgub. Zlasti se je odlikoval Koča Andjelković, ki je deloval v krajih ob Veliki Moravi. Glas o njegovih junaštvih se je tako razširil, da je po njem ves vojni pokret dobil ime „Kočina krajina“.

Neodločnost avstrijskega vojaškega vodstva je silno neugodno vplivala na Srbe in prihajalo je do odkritih nasprotij. Tudi Koča je prekinil zveze z avstrijskim poveljstvom in se začel bojevati na lastno pest. Navezan sam nase seveda ni mogel vzdržati. Ko so Turki z vso silo udarili nanj, da bi spet osvobodili glavno prometno zvezo med Nišem in Beogradom, se je moral umakniti v Banat, kjer so ga premagali, ujeli in nataknili na kol.

Avstrijsko bojevanje je postalo odločnejše šele prihodnje leto, ko je prevzel vodstvo vojske general L a v d o n. Prvi večji uspeh je dosegel z osvojitvijo Beograda (1789). Srbski prostovoljci so spet udarili s takim navdušenjem, da so osvobodili vso severno Srbijo do Kruševca.

*Nastop
Lavdona*

Tedaj pa je moralo zaradi zmanjepolitičnih dogodkov prodiranje v Turčijo prenehati. V Franciji je izbruhnila revolucija in groziti je začela Prusija, ki ni hotela, da bi se Avstrija na račun Turčije preveč okrepila. Ko je umrl Jo-

Svištovski mir (1781) žef II. (1790), je neodločni Leopold II. sklenil s Turki mir v Svištovu po načelu „status quo ante“ (1791). Vse obljube, ki jih je Avstrija dala Srbom, so bile pozabljene. Pri mirovnih pogajanjih so izposlovali zanje le amnestijo (odpust kazni). Navidez brezpomembna, a za poznejši razvoj važna je bila določba, da mora Turčija skrbeti v svojih obmejnih pokrajinah za red in mir.

Posledice v beogr. pašaluku Svištovski mir je Srbe sicer razočaral, vendar so se razmere v beograjskem pašaluku po miru znatno izboljšale. Sultan Selim III. je bil prosvetljenec in je resnično hotel napraviti na meji red. Janičarjem, ki niso več poslušali njegovih ukazov in povzročali največ nereda, je prepovedal povratek v pašaluk. V Beogradu je postavil za poveljnika Hadži Mustafu pašo, ki je uredil razmerje do Srbov, jim dovolil skromno samoupravo in znižal davke, ki so jih smeli sami pobirati in oddajati turški državni blagajni. Srbi so se oddahnili.

Pregnani janičarji so se zatekli v Vidin, kjer je gospodaril sultanov odpadnik, janičarski vodja Pazvan Oglu. Iz Vidina so stalno nadlegovali beograjski pašaluk, ki so ga skupno branili Srbi in turška redna vojska.

Narodni pokreti pri Južnih Slovanih

Proti koncu 18. stol. so zajele vso Evropo velike spremembe, ki so jih povzročile francoska revolucija in nastop Napoleona. Val narodnega prebujenja je vzbudil poleg drugih evropskih narodov tudi Južne Slovane. V Napoleonovi „Iliriji“ in Karadjordjevi Srbiji je narod začutil začetek nove svobode.

1789 Franc. revolucija		1791 Mir v Svištovu
1797 Mir v Campo-Formiu . . . Avstrija dobi Istro in Dalmacijo		
1798 Napoleon v Egiptu		1798 Povratek dahij v beogr. pašaluk
1805 Mir v Bratislavi Francija dobi Istro in Dalmacijo		1804 Začetek Karadjordjevega upora
		Po 1806 Srbske zveze z Rusijo
	1808 propad Dubrovniške republike	
1809 Mir v Schönbrunnu . . . Ustanovitev „Ilirskih provinc“		
1812 Napoleon v Rusiji		1812 Mir v Bukarešti
1813 Napoleonov poraz pri Lipskem	1813 Avstrija osvoji Ilirijo	1813 Turki pokore Srbijo
1815 Dunajski kongres		

Francoska revolucija in Napoleon. 18. stol. je bilo stoletje prosvetljenstva. Skoraj vsi evropski vladarji so razumeli važnost novega gibanja in začeli upoštevati prosvetljene nazore zlasti v gospodarstvu (prosvetljeni absolutisti). Le francoski kralji se niso prilagodili duhu novega časa, dasi so se novi nazori prav v Franciji zasidrili najgloblje med ljudstvom. Zato je Francija v primeri s sosednimi, prosvetljenimi državami zlasti v gospodarskem razvoju zaostala, kar jo je privedlo v velike gospodarske in denarne težkoče, katere je najteže občutilo preprosto ljudstvo.

V Franciji je bila še vedno kraljeva volja zakon. Kralj je vladal s pomočjo ministrov, toda brez sodelovanja ljudskih predstavnikov. Visoko plemstvo se je zbiralo na dvoru,

*Zaostalost
Francije*

*Kralj in
plemstvo*

kjer je v razkošnem in brezdelnem življenju razsipalo ogromne vsote, medtem ko je preprosto ljudstvo živelo v pomanjkanju. Nespretna finančna politika, razsipnost dvora in šilne izgube v dolgotrajnih vojnah so privedle francoske finance na rob propada.

*Finančni
propad*

*Nered v
upravi*

Istočasno je tudi uradništvo, na katerem je slonel ves državni red, postajalo nezanesljivo; državna uprava se je v temeljih zamajala. Povsod je prevladovala medsebojna zavist, spletkarjenje in pohlep po dobičku, zaradi česar sta zavlada v državi nered in podkupljivost.

*Odpor proti
razmeram
v državi*

Proti nezdravim razmeram v državi so se začele dvigati nove sile, ki so zrastle iz trgovskih in industrijskih vrst. Zaradi rastoče trgovine in industrije so se zelo dvignila mesta, zlasti Pariz in meščanstvo („buržoazija“) je bogatelo, medtem ko je privilegirano plemstvo propadalo. Med meščanstvom in plemstvom je nastajal prepad, katerega so še povečali prosvetljeni književniki, ki so z napadi na okoreli družabni red, fevdalno plemstvo in visoko duhovščino prekvasili široke sloje ljudstva, da je spoznalo krivice tedanje družbe. Njihovih idej se je oprijelo celo delavstvo, čeprav je bilo še nezavedno, in zlasti kmečke množice, ki so morale prenašati najtežja bremena.

Ludovik XVI. (1774—1792) ni bil sposoben, da bi s krepko roko napravil red in prilagodil državno življenje novim razmeram. Reformni poskusi ministrov Turgota in Neckerja, ki so zahtevali ukinjenje fevdalnih predprav in obdavčenje privilegiranih stanov so propadli zaradi odpora plemstva in ne nazadnje zaradi kraljeve neodločnosti.

*Reformni
poskusi*

Ko so se vsi reformni poskusi ponesrečili, so se začeli od vseh strani dvigati glasovi po sklicanju stanovske skupščine. Javnemu pritisku se je kralj udal. Prvič po l. 1614. so se spet zbrali stanovi v Parizu: tako zvani „tretji stan, meščani in kmetje, je dobil 600 zastopnikov, plemstvo in višja duhovščina pa po 300 (maja 1789). Na skupščini so se takoj v začetku sporekli o načinu glasovanja; zahtevi tretjega stanu, naj bi glasovali vsi stanovi skupno in naj bi odločala večina glasov, so se uprli kralj in prva dva stanova.

*Sklicanje
stanov*

*Tretji stan
se proglasi
za nar. zast.*

Tedaj so zastopniki tretjega stanu proglasili sebe za edino prave predstavnike naroda in svojo skupščino za narodno

skupščino (17. jun. 1789). Pridružilo se jim je tudi nekaj duhovnikov in plemičev.

Kraljev poskus, da bi preprečil zborovanje narodne skupščine, je tako razburil pariške množice, da so napadle in porušile trdnjavo Bastillo, kamor so zapirali politične nasprotnike (14. julija 1789.). Padec zloglasne trdnjave slavimo Francozi še danes kot narodni praznik. Nemiri pa so se razširili tudi v notranjost države. Volja ljudstva je zmagovala.

Nemiri v Franciji

Medtem je narodna skupščina sprejela sklepe, ki so prevrgli ves stari družabni red. Po načelu „egalité, liberté, fraternité“ (enakost, svoboda, bratstvo) je odpravila fevdalne predpravece plemstva in duhovščine; vsi francoski državljani so postali ne glede na stan pred zakonom enaki, imeli so enake dolžnosti in pravice.

Sklepi nar. skupščine

Kralj se ni mogel sprijazniti z novim stanjem. Skrivaj je hotel zbežati iz Francije, a njegovo namero so preprečili, ga pripeljali nazaj v Pariz in strogo nadzorovali.

Narodna skupščina je izdelala po angleškem vzoru novo ustavo, po kateri je dobil parlament zakonodajno, kralj pa je obdržal izvršilno oblast. Kralj je sicer na ustavo prisegel, kljub temu pa mu ljudstvo ni zaupalo. Ko so mu dokazali zveze z zunanjimi sovražniki Francije, ki so hoteli z orožjem zatreti revolucijo z njenimi prevratnimi idejami, ki so prodirale že v sosedne države, je razjarjeno ljudstvo navalilo na kraljevski grad Tuillerije in kralja ujelo. Skupščina ga je nato odstavila in proglasila republiko (1792) zaradi zvez z inozemstvom pa ga dala obglaviti (1793).

Proglasitev republike (1792)

Tako je revolucija v kratkem uničila stoletni družabni in socialni red in na razvalinah stare države dvignila novo Francijo, ki je postala glasnica svobode in enakopravnosti.

V strahu, da se ne bi revolucionarno gibanje razširilo še po ostali Evropi, sta nastopili Avstrija in Rusija, katerima so se pridružile še druge evropske države, Anglija, Španija, nemške in italijanske države in se strnile v zvezo (koalicijo), ki je bila trdno odločena, zatreti z orožjem vsako prevratno misel doma in uničiti leglo nemirov v Franciji. Pri tem so jo podpirali številni francoski emigranti, pa tudi

Evropske države proti revoluciji

kraljevi pristaši (rojalisti) v Franciji, ki so bili v začetku revolucije še precej številni, dasi niso upali javno pokazati svojega prepričanja.

*Francoski
uspehi na
bojiščih*

Toda francoski revolucionarji so pokazali neverjetno silo. Po prvih neuspešnih so odbili sovražne čete, ki so bile vdrle že daleč v Francijo, iz domovine in celo sami zasedli vso Belgijo in Nizozemsko, zmagovali v Porenju in na italijanskih bojiščih. Angleški poskus, zasesti Toulon in od tam prodirati v Francijo se je prav tako ponesrečil.

*Revol. val
v Franciji*

Napoleon Bonaparte

*Nastop
Napoleona*

Franciji Napoleon Bonaparte, po rodu iz Ajaccia na Korziki. Kot mlad častnik, ki je pravkar končal vojaške šole, se je odlikoval že pred Toulonom, odločilen za njegov dvig pa je bil uspeh proti rojalistom v Parizu (1795). Dobil je poveljstvo francoske vojske v Italiji, s čimer se je začela njegova zmagovita pot, ki je dvignila njega in Francijo na prvo mesto v Evropi.

Enako odločnost so pokazali revolucionarji tudi proti domačim nasprotnikom. Na tisoče sovražnikov republike in nezanesljivih so poslali pod giljotino. Zaman so poskušali nekateri voditelji zadržati množice, katere so sami razgibali; plaz je šel preko njih. Glavni voditelji revolucije Marat, Danton in Robespierre so postali sami žrtve razjarjenega ljudstva, ki ni trpelo ovir niti poznalo meja.

V teh burnih dneh se je pojavil v

Prve presenetljive zmage je dosegel Napoleon v Italiji. Premagal je sardinsko in avstrijsko vojsko ter prisilil male italijanske kneževine in papeža k pokorščini. Ko si je tako zavaroval hrbet, je zasledoval Avstrijce preko beneškega ozemlja, kjer je mimogrede uničil tisočletno beneško republiko, in prispel že na zgornje Štajersko. V strahu, da bi pridrl prav na Dunaj, je Avstrija pristala na mir v Campo-Formiu, v katerem se je odpovedala Belgiji in Lombardiji, za to pa dobila ozemlje ukinjene beneške republike: Benečijo, Istro in Dalmacijo (1797).

*Nap. vojna
v Italiji
(1796-1797)*

Zmagovito Francijo je po tej borbi čakala borba z Anglijo, največjo pomorsko silo, ki je resno ogrožala francosko kolonialno posest. Napoleon je sklenil udariti Angleže na najbolj občutljivem mestu: osvojiti Egipt, jim tako omajati premoč na Sredozemskem morju, in ogrožati njihovo oblast. Skrivaj je odplul z močno vojsko proti Egiptu, zavzel med potjo otok Malto, premagal v Egiptu Mameluke in osvojil Kairo. Toda tudi Angleži niso držali križem rok. Admiral Nelson je vtem popolnoma uničil francosko brodovje pri Abukiru. Napoleon je bil odrezan od domovine. Vtem so že korakali Turki proti jugu. Da bi jim preprečil dostop v Egipt jim je šel nasproti. Toda pri Akonu so ga Turki zaustavili in prisilili, da se je vrnil v Egipt.

*Napoleon v
Egiptu
(1798-1799)*

Medtem se je v Evropi zbirala proti Franciji nova zveza, kateri se je pridružila tudi Rusija. Ko je Napoleon zvedel za nevarnost, ki je pretila domovini, je na majhni ladjici skrivaj odšel iz Egipta, vojsko pa prepustil generalu Kleberu. Kljub angleški blokadi se je srečno vrnil.

*Napoleon
premaga
zaveznike
(1801)*

Doma je našel težke razmere. Ljudstvo si je želelo kruha in miru. Napoleon je hitro spregledal položaj. Vrgel je direktorij petih mož, ki je vladal v Franciji, in dal državi novo ustavo, po kateri je bila sicer še ohranjena republika, vendar je bila vsa oblast združena v rokah prvega konzula, Napoleona, ki si je za svetovalca izbral dva konzula.

Po ureditvi razmer doma je Napoleon z vso silo navalil na zaveznike. Po junaškem prehodu preko Alp je premagal Avstrijce pri Marengu v Italiji in jih prisilil k miru v Lunevillu (1801), v katerem so morali drugič priznati fran-

coske osvojitve; naslednje leto se je pomirila v Amiensu tudi Anglija in vrnila Franciji vse osvojene kolonije razen Ceylona in Trinidada.

*Napoleon
cesar
(1804)*

Po velikih uspehih je prevzel Napoleon Francijo povsem v svoje roke in se dal svečano oklicati za cesarja Francozov (1804). Prevzel je vso izvršilno in zakonodajno oblast, uredil državno upravo in uvedel strog red in zakonitost (Code Napoléon). Z velikimi javnimi deli je dvigal gospodarsko moč dežele.

*Nova vojna
z Avstrijo*

Razmerje med Parizom in Londonom se po amienskem miru ni izboljšalo. Obe stranki sta zavlačevali izvršitev mirovnih pogojev, končno je Anglija pridobila za novo vojno s Francijo še Avstrijo in Rusijo. A Napoleon je zaveznike prehitel. Avstrijsko vojsko, ki je prodirala proti Franciji skozi Nemčijo, je zajel pri Ulmu, nato pa krenil dalje proti Dunaju in ga osvojil. Šele pri Slavkovem so se mu postavile v bran združene avstrijske in ruske čete, katere pa je tako odločilno premagal, da je avstrijski cesar takoj prosil za mir. Čeprav je medtem združeno francosko-špansko brodovje doživelo proti angleškemu pod vodstvom admirala Nelsona pri Trafalgaru poraz, ki je uničil francosko moč na morju (1805), je morala Avstrija odstopiti novi kraljevini Italiji Benečijo, Istro in Dalmacijo ter pristati na povečanje Bavarske, Würtemberške in Badenske, ki so skupno z renskimi državicami priznale Napoleonov protektorat (mir v Bratislavi). Ker je ostal Franc I. po vsem tem rimskonemški cesar le še po imenu, se je odpovedal temu naslovu in proglasil za avstrijskega cesarja (1806).

*in Anglijo
(1805)*

*Vojna
s Prusijo*

Zaradi neodločnega stališča Prusije je naslednje leto (1806) Napoleon prekoračil njene meje, zasedel Berlin in proglasil celinsko (kontinentalno) zaporo za angleško blago. Nobena evropska država ne bi smela trgovati z Anglijo niti ji dovoliti, da bi kaka njena ladja pristala v evropskih pristaniščih. S tem je skušal Anglijo gospodarsko uničiti. Po zmagah nad Rusi v Prusiji in na Poljskem je v Tilsitu (1807) sklenil z njimi zvezo, Prusiji pa odvezel polovico njenega ozemlja in ustanovil ob Renu „Westfalsko kraljestvo“, na Poljskem ozemlju pa „Varšavsko vojvodino“.

*in Rusijo
(1806)*

Po tem miru je bil Napoleon na višku svoje moči. Vsa Evropa razen Anglije se je pokoravala njegovi volji. Težave je imel le še v Španiji, katero so podpirali Angleži, ter v Avstriji, proti kateri je krenil l. 1809. Dasi je doživel v bitki pri Aspernu poraz, mu je zmaga pri Wagramu zagotovila uspeh. V schönbrunnskem gradu na Dunaju mu je morala Avstrija odstopiti vse obalne dežele, katere je združil v „Ilirske pokrajine“ (1809).

*Zmaga nad
Avstrijo
(1809)*

Francozi gospodarji slovenske in hrvatske zemlje. V bratislavskem miru (1805) so Francozi z zasedbo Istre in Dalmacije postali prvič gospodarji dela slovenske in hrvatske zemlje. Domače prebivalstvo jih sicer ni z veseljem sprejelo. Zlasti dalmatinski Hrvatje so bili bolj zadovoljni, ko so po miru v Campo Formiu prišli pod avstrijsko oblast, saj je bila tedaj po dolgem razdobju prvič zopet združena večina Hrvatov v isti državi. Vendar je dežela prav v tem času pod spretnim vodstvom francoskega upravitelja Viska Dandola doživela lep razvoj. Mnogo se je trudil za šole, ki so bile po deželi srbohrvatske, skrbel za gospodarski dvig kmeta, ki je bil rešen tlake in desetine, in izdajal v Zadru list „Kraljevski Dalmatin“, ki je prinašal tudi članke v srbohrvaščini.

*Francozi
gospodarji
Istre in
Dalmacije*

Francosko poseganje na Balkan je izzvalo veliko nezadovoljstvo pri Rusih, ki so imeli sami na Balkanu važne interese. Z rusko pomočjo so črnogorske čete kot ruski zavezniki zasedle Kotorski zaliv. Tako je na vzhodni jadranski obali nastalo novo žarišče spora med Francozi in Rusi.

V težavnem položaju je bila dubrovniška republika. Obe stranki sta skušali dobiti dobro utrjeno mesto na svojo stran. Francozi so izsilili od Dubrovčanov dovoljenje za prehod svoje vojske skozi mesto. Ko so Dubrovčani odprli mestna vrata, pa so Francozi zasedli dubrovniške utrdbe in pustili v mestu svoje posadke.

*Francozi
zasedejo
Dubrovnik*

Za posest Kotorskega zaliva se je vnela srdita borba, v kateri so imeli Francozi težke izgube. Šele po tilsitskem miru (gl. 84) so Rusi priznali Francozom Kotor in pregovorili Črnogorce, da so ga izpraznili. Že naslednje leto so Francozi uničili še samostojnost dubrovniške republike ter jo zedinili z Dalmacijo (1808), ki se je po schönbrunnskem

*in Kotor
(1807)*

miru (gl. 85) združila v povečano francosko ozemlje „Ilirskih pokrajin“.

Obseg „Ilirije“

Ilirske pokrajine, katere je združil Napoleon v enotno upravno celoto, so obsegale zahodno Koroško in Toblaško polje, Kranjsko, Primorsko, Hrvatsko med morjem in Savo ter Dalmacijo. S tem je bila Avstrija odrezana od morja in Angliji zaprt dostop do jadranskih pristanišč (celinska zapora). Francoska trgovina je dobila varno pot preko Turčije, s katero so bili Francozi v prijateljskih zvezah za trgovanje z Orientom.

Uprava

Upravno so bile Ilirske pokrajine razdeljene v šest pokrajin: Koroško, Kranjsko, Primorsko, Civilno ter Vojaško Hrvatsko in Dalmacijo. Te pokrajine razen Vojaške Hrvatske so bile razdeljene v okrožja (distrikte), ki so se delila v okraje (kantone) in ti v občine. Upravno središče ilirskih pokrajin je bilo v Ljubljani, kjer je bil sedež francoskega guvernerja, maršala Marmonta. S pametno kulturno in gospodarsko politiko je mnogo pripomogel k razvoju teh dežel. V Ljubljani je izhajal uradni list: „Le Télégraphe officiel“, v katerem so poleg francoskih obvestil izhajali članki tudi v slovenščini in srbohrvaščini. Francozi so uvedli v naših krajih mnogo reform tudi v šolstvu, sodstvu in financah. Največjega pomena za slovensko kulturno rast je bilo ustanavljanje novih ljudskih šol, v katerih se je učila mladina v slovenskem jeziku. Za višjo izobrazbo so Francozi po vseh večjih krajih ustanovili nižje in popolne srednje šole (29 nižjih in 9 licejev). V njih je bila poleg francoščine, nemščine in italijanščine tudi slovenščina oziroma srbohrvaščina obvezen učni predmet. V Ljubljani in Zadru sta bili ustanovljeni tudi centralni šoli ali akademiji, ki sta imeli položaj vseučilišča. Zaradi pomembnih kulturnih ustanov je pesnik Valentin Vodnik zapel Francozom v zahvalo „Ilirijo oživljeno“.

Solstvo

*Gospodar.
napredek*

Pomemben razmah so ustvarili Francozi v naših pokrajinah tudi v gospodarstvu. Gradili so ceste, osvobodili kmeta tlake, podpirali trgovino in obrt ter vpeljevali red in varnost (iztrebili so rokovnjače).

Zaradi visokih davkov — „fronkov“ pa je med ljudstvom kljub gospodarskemu in kulturnemu napredku za-

vladalo nezadovoljstvo. Sami so morali vzdrževati francoske uradnike in domačo vojsko, ki so jo pošiljali na daljna evropska bojišča. Po Napoleonovih porazih v Rusiji so Ilirske pokrajine l. 1813. pripadle znova Avstriji, ki je odtrgala od njih Dalmacijo, iz ostalih pa ustanovila „Ilirsko kraljestvo“, ki pa še zdaleka ni bilo tako pomembno kot francoska Ilirija.

*Avstrija
dobi Ilirijo
(1813)*

Napoleonov padec in dunajski kongres. Težke gospodarske obveznosti, katere je Napoleon naložil evropskim državam, so te prenašale z veliko nevoljo. Zaradi celinske zapore so zašle v gospodarsko krizo. Sicer se je dvignila v nekaterih deželah industrija, a poljedelske države, ki niso mogle izvažati svojih pridelkov, so zelo trpele. Svojih obveznosti se je skušala otresti tudi Rusija. Zato je bil Napoleon prisiljen nastopiti proti njej.

*Odpor proti
celin. zapani*

Napoleon je z ogromno polmilijonsko armado krenil v treh smereh preko Poljske proti Rusiji (1812). Ruske čete so se pred njim umikale vedno globlje v notranjost. Po dveh spopadih pri Smolensku in Borodinu je Napoleon zavzel Moskvo, kjer pa so Rusi pred svojim odhodom uničili vsa živila in mesto zažgali. Dasi je bil Napoleon zmagovalec, je pet tednov zaman čakal, da bi sklenil car z njim mir. V tem je pritislila zima in prisilila Napoleona na povratek. Mraz, lakota in kozaki, ki so neprestano napadali umikajočo se vojsko, so popolnoma uničili slavno „Veliko armado“. Do poljske meje je prišlo le nekaj tisoč mož, vsi ostali so obležali na ruskih poljanah.

*Rusko-fran-
coska vojna
(1812)*

Napoleon se je sam vrnil v Pariz in v naglici zbral novo vojsko, s katero je spomladi l. 1813. večkrat premagal združene sovražnike, Ruse, Pruse in Avstrijce, katerim so pomagali Angleži in Švedi. Vendar njegova vojska, ki je bila sestavljena iz novincev, ni bila tako udarna, kakor stari grenadirji. Ponovno so se zavezniške armade zbrale na skupen spopad z Napoleonom pri Lipskem, kjer so ga v tridnevni „bitki narodov“ popolnoma premagale. Z ostankom svojih čet je Napoleon s težavo pribežal v Francijo.

*Poraz pri
Lipskem
(1813)*

Združenim zmagovalcem se ni mogel več uspešno upirati; zavzeli so Pariz. Senat je Napoleona odstavil in mu prepustil otok Elbo, na francoski prestol pa poklical Ludo-

*Napoleon
odstavljen*

vika XVIII., brata usmrčenega kralja. Z njim so zavezniki sklenili mir (prvi pariški mir), v katerem so priznali Franciji meje na Renu.

Dunajski kongres (1814)

Za ureditev evropskih razmer so se sešli zavezniki na kongresu na Dunaju. Francijo je zastopal njen zunanji minister Talleyrand, voditelj kongresa pa je bil avstrijski kancler, knez Metternich. Zavezniki pa so se kmalu sprli zaradi Poljske in Saške, zakaj Avstrija se je z vso odločnostjo upirala prevelikemu porastu Prusije in Rusije. Spor o razdelitvi plena je Napoleon točno zasledoval. Nezadovoljni so bili z novim vladarjem tudi v Franciji. Kralj ni bil sposoben, urediti državo, ljudstvo je bilo nezadovoljno z emigranti, ki so hoteli dobiti nazaj zemljo od kmeta, pa tudi vojska je bila nezadovoljna. Mnogo častnikov je bilo odpuščenih, vojaki zapostavljeni in slabò plačani. Zato je Napoleon izrabil ugodno priliko in se nenadoma vrnil v Francijo. Vojska ga je navdušeno sprejela, Ludovik XVIII. je zbežal. Napoleon je postal zopet vladar Francije.

Napoleon se vrne v Francijo

Njegova vrnitev je takoj zedinila sprte zaveznike, ki so mu napovedali vojno. Z njimi se je udaril Napoleon v Belgiji. V prvem spopadu je sicer premagal Pruse, ali angleški vojski pod poveljstvom Wellingtona, kateremu so nenadoma prihitele na pomoč premagane pruske čete, Napoleon ni bil več kos; pri Waterlooju je doživel popoln poraz (1815). Drugič so vdrli zavezniki v Francijo in prisilili Napoleona, da se je odpovedal prestolu. Odpeljali so ga na samotni otok Sv. Helene, kjer je pod strogim angleškim nadzorstvom preživel zadnja leta svojega življenja. V popolni zapuščenosti je umrl l. 1821.

Napoleonov poraz (1815)

V Francijo se je vrnil Ludovik XVIII. (1814—1824), ki se je obvezal, plačati zaveznikom odškodnino, na Dunaju pa so se znova zbrali zavezniki na kongres, da bi uredili evropsko vprašanje. Čeprav so se ga udeležili zastopniki skoraj vseh držav, so vendar odločale v glavnem velesile

Lud. XVIII. sklene mir

Dunajski kongres ure-di Evropo

Dunajski kongres je pod Metternichovim vodstvom vrnil Evropi mir na starih temeljih. Dal ji je ravnotežje, pri čemer se ni oziral na zahteve probujajočih se narodov, ampak na dinastije. V sklepih dunajskega kongresa so zma-

gale težnje stare predrevolucionarne Evrope nad novo. Želja državnikov na kongresu je bila, pomiriti svet ter zavreti hotenje mladih narodov, katere je vzbudila revolucija.

Franciji so dali meje, katere je imela pred revolucijo, Avstriji vrnili izgubljene dežele Tirolsko, Solnograško in Ilirijo, namesto Belgije pa Lombardijo in Benečijo. Rusija je obdržala Finsko in Besarabijo ter večji del Varšavske vojvodine, mesto Krakov z okolico pa je postalo svobodna republika. Anglija si je svojo pomorsko oblast še utrdila s kolonijami Ceylonom in Kapsko deželo, v Evropi pa s Helgolandom in Malto; nad Jonskimi otoki je prevzela pokroviteljstvo.

Važne spremembe so se izvršile tudi v Nemčiji. Več manjših kneževin, ki so bile na Napoleonovi strani, je bilo ukinjenih. Največ je dunajski kongres prisodil Prusiji, ki se je povečala z zahodnimi poljskimi deželami Poznansko, Gdanskim in Pomorjansko, delom Saške, Westfalske in srednjega Porenja. Belgija se je združila z Nizozemsko, Švici, ki se je povečala za tri okraje (kantone), so priznali nezavisnost, papežu vrnili državo, v Španijo, Portugalsko in južno Italijo so se vrnila stare dinastije.

Da ne bi zmagale prebujene sile in vrgle Evropo v novo bojno klanje, so na pobudo ruskega carja Aleksandra I. sklenili vladarji Avstrije, Rusije in Prusije „Sveto zvezo“ (alianco), ki kateri so pristopile vse evropske krščanske države razen Anglije in papeža. Člani Svete zveze so si svečano obljubili medsebojno pomoč, da bodo vladali podložnim narodom kot očetje v krščanskem duhu, da bodo ščitili vero, mir in pravičnost. Pod Metternichovem vodstvom je Sveta zveza, hoteč obvarovati Evropo pred novimi pretresljami, postala orodje za pobijanje narodnih in svobodoumnih stremljenj.

Prvi srbski upor. Razmeroma ugodno stanje za Srbe v beograjskem pašaluku pod vlado Hadži Mustafa paše (gl. 78) se je kmalu končalo. Ko je Napoleon napadel Egipt (gl. 83) in je morala turška vojska iz Evrope, je sultan popustil janičarjem in jim dovolil povratek v beograjski pašaluk. Štirje janičarski dahije so prevzeli vlado, s čimer se je za Srbe povrnila doba nereda in nasilja. Dahije so ubili

„Sveta
zveza“

*Povratek
in nasilja
janičarjev*

Hadži Mustafa pašo ter začeli izvajati nad Srbi tak pritisk, da so se morali ti zateči k samoobrambi.

*Pokolj
knezov*

Za srbske tajne priprave na oborožen odpor pa so janičarji izvedeli. Da bi jih prehiteli, so v januarju l. 1804. pobili nad 70 najuglednejših Srbov. Le nekateri so še pravočasno zbežali, med njimi Jurij Petrović, imenovan zaradi svoje temne polti Črni Jurij ali Karadjordje.

Turška grozodejstva so zahtevala nagle odločitve. Na svečnico l. 1804. so se sestali v Orašcu v Šumadiji srbski voditelji

in se odločili, da se janičarjem upro. Za vodjo so si izbrali Karadjordja, preprostega moža iz Topole v Šumadiji, ki je dokazal svoje sposobnosti in smisel za bojevanje že kot hajduk in dobrovoljec v Kočini krajini.

Vest o sklepih v Orašcu se je hitro razširila po vsem pašaluku in izzvala splošen upor. Uporniki so začeli pobijati sultanove odpadnike in požigati njihove domove. V kratkem so pregnali nasilnike s podeželja, nakar so napadli utrjena mesta. Za Rudnikom in

*Karadjordje
— vodja
upornikov*

Jurij Petrović-Karadjordje

*Prvi uporni-
ški uspehi*

Valjevom so zapovrstjo osvojili vsa mesta v pašaluku. Janičarji so se držali le še v Beogradu in Šabcu.

Nagli uporniški uspehi so prisilili porto, da je poslala v beograjski pašaluk bosenskega vezirja Bečir pašo, ki naj bi napravil red. Srbi so bili pripravljeni, izvršiti njegove ukaze. Vdanost in pokorščino so obljubili sultanu tudi srbski

poslanci, ki so odšli v Carigrad, da bi tam razložili, kaj je Srbe privedlo do upora. Ko sta se turška vlada in Bečir paša prepričala o krivdi dahijev, je turška vojska skupno s Srbi začela oblegati Beograd. Dahije niso mogli vzdržati. Skrivaj so zbežali iz mesta, hoteč se po Donavi zateči v Vidin k Pazvan Ogluju. Na begu so jih Srbi na donavskem otočku Adakale dohiteli in po ukazu Bečir paše pobili.

Poboj dahij

Po poboju dahij so Turki upali, da se bodo Srbi pomirili. Bečir paša jim je obljubil, da bodo zopet vzpostavljene razmere iz časa Mustafe paše (gl. 78). Toda Srbi so zdaj zahtevali več. Hoteli so vrhovnega kneza in jamstvo Avstrije, da bodo obljube res izpolnili. Temu so se Turki uprli; zlasti so odklanjali vmešavanje tuje države v njihove notranje razmere. Celo Bečir pašinih obljub porta ni odobrila. Tedaj so sklenili Srbi nastopiti za dosego svojih zahtev tudi proti sultanu. Ker se Avstrija ni hotela odkrito vmešavati v srbsko-turške odnošaje, so prosili za zaščito Rusijo (jeseni 1804).

*Srbi iščejo
zaščite*

Rusija je Srbe res denarno podprla, obenem pa jim je svetovala, naj bodo v svojih zahtevah previdni. Zato so Srbi poslali novo poslanstvo v Carigrad, izjavili sultanu vdanost in ga prosili za samoupravo (1805).

Srbskim prošnjam Turki niso ustregli. Sklenili so zatretni upor s silo. V beograjski pašaluk so poslali Hafis pašo, ki naj bi napravil zopet red. Uporniki so bili torej prisiljeni, sprejeti borbo z redno turško vojsko. Sklenili so, da Hafis paši zabranijo dostop v pašaluk. Pri Ivan k o v c u ob Moravi so se njegovi vojski uprli in jo popolnoma premagali (1805).

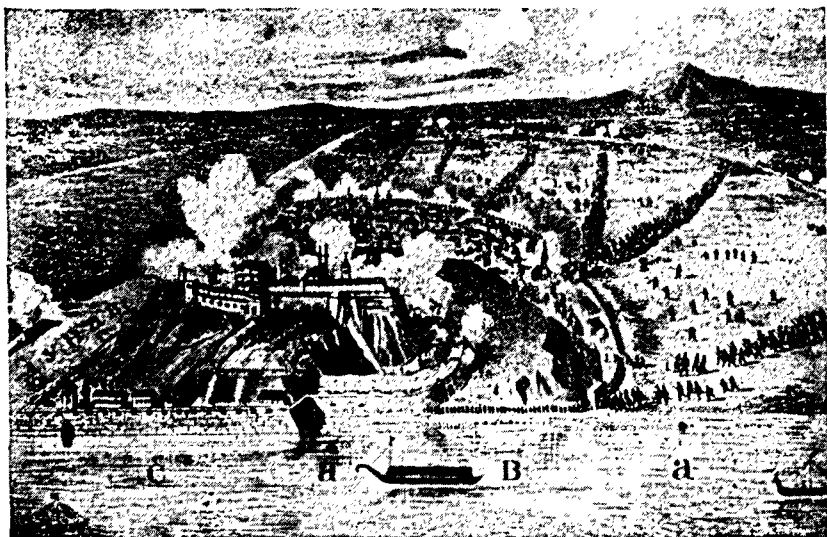
*Turki skušajo
pokoriti Srbe
(1805)*

Srbi so se dobro zavedali, da jih je zmaga pri Ivan k o v c u rešila le začasno in da jih bodo Turki ponovno napadli. Spet so prosili za pomoč Avstrijo in Rusijo, v Carigradu pa so skušali doseči priznanje svojih zahtev.

Vtem so se začeli za srbski upor zanimati še Francozi, ki so po bratislavskem miru (gl. 84) postali nova sila na Balkanskem polotoku. Napoleon ni želel, da bi se v Srbiji utrdila Avstrija ali Rusija, zato je Turke nagovarjal, naj upor čimprej zatro,

Srbski uspehi l. 1806.

Prihodnje leto (1806) sta krenili proti Srbom dve vojski: iz Bosne in po moravski dolini. Bosensko vojsko so čakali Srbi v Mačvi in jo porazili na Mišaru, pa tudi južna vojska kljub večtedenskemu obleganju ni zlomila srbske obrambe pri Deligradu in se je morala vrniti. Ohrabreni po teh uspehih so udarili Srbi na Beograd in Šabac in z njuno osvojitvijo postali gospodarji vsega beograjskega pašaluka.

Srbsko obleganje Beograda l. 1806.

*„Ičkov mir“
(1806)*

Samozavestni zaradi vojaških uspehov so poslali Srbi v Carigrad Petra Ička, da bi uredil spor s porto. V strahu, da se ne bi vmešala v srbske zadeve Rusija, so začeli Turki popuščati. Priznali so Srbom samoupravo in vrhovnega kneza ter določili letni davek. A določbe Ičkovega miru niso obveljale. Ker je medtem izbruhnila rusko-turška vojna, so Srbi upali, da bodo lahko dosegli več, zato so skupno z Rusi nadaljevali borbo za popolno neodvisnost.

*Srbi — ruski
zavezniki
(1807)*

Glavni napad so Srbi usmerili proti vzhodu, da bi preko timoške krajine dobili zvezo z Rusi v Vlaški. Na tem bojišču se je najbolj proslavil hajduk Veljko, ki je skupno z Rusi premagal Turke na Štubiku pri Negotinu (1807).

Nekaj dni kasneje je Rusija sklenila z Napoleonom mir in zvezo v Tilsitu (gl. 84). Na Napoleonovo željo je bila pripravljena skleniti mir tudi s Turki. V Sloboziji je prišlo med Rusi in Turki najprej do premirja, ki pa ni veljalo za Srbe. Turki so trdovratno vztrajali, da so Srbi le turški uporniki, ne pa vojskujoča se stranka.

Spor s Srbi so hoteli Turki urediti sami. Pripravljeni so bili, pogoditi se z njimi na temelju lčkovega miru, a pogajanja so se razbila zaradi srbske zahteve po ruskem jamstvu. Ker tudi mirovni pregovori med Rusi in Turki niso privedli do uspeha, so znova izbruhnile sovražnosti ob Donavi in Moravi (1809).

Srbi so napravili širokopotezen vojni načrt. Sklenili so napasti hkrati proti Vidinu, Nišu in ob Ibru proti jugu. S prodorom proti jugu so hoteli pretrgati turško zvezo z Bosno in Hercegovino in priti v stik s Črnogorci. Karadjordje sam je prevzel izvršitev najvažnejše naloge vojaškega načrta in uspešno prodril ob Ibru do Novega Pazarja in ga osvojil. Sredi zmagovitega poleta pa ga je dohitela vest, da so bili Srbi poraženi na moravskem bojišču.

Boji l. 1809.

Po moravski dolini je namreč prodirala proti Srbom turška vojska pod vodstvom Kuršid paše. Srbi so se ji postavili v bran pri Kamenici blizu Niša. Uspešno so jo zadrževali, dokler se ni nenadoma pojavila na bojišču še druga turška vojska. Pred dvakratno premočjo so morali Srbi kljub junaštvu kloniti. Ob tej priliki se je posebno odlikoval na Čegrju vojvoda Sindjelič. Ko so Turki že vdrli v njegovo postojanko, je zažgal smodnik in pognal sebe z ostankom svoje čete ter mnogo Turkov v zrak. Turki so lobanje hrabrih braniteljev vzdali pri Nišu v stolp, nazvan „Čele kula“, ki stoji še danes.

Po tem porazu je bila Turkom odprta pot po moravski dolini. Naglo so prodrli na sever do Požarevca in pretrgali zvezo med Srbi in Rusi. Nato so udarili proti Beogradu. Bila je najresnejša nevarnost, da bodo uničeni vsi srbski uspehi. Karadjordje je zaman prosil pomoči Avstrijo in Napoleona, gospodarja Ilirskih pokrajin. Srbe je v tej stiski rešilo rusko orožje.

*Srbi znova
zmagujejo
(1810)*

Jeseni l. 1809. so namreč Rusi prekoračili Donavo, osvojili več severnobolgarskih mest ter s prodorom proti zahodu vzpostavili zopet zvezo s Srbi. Združene srbske in ruske čete so kmalu očistile beograjski pašaluk in premagale Turke pri *V a r v a r i n u* (1810), medtem ko je Karadjordje na drinskem bojišču pri *L o z n i c i* zavrnil Turke v Bosno.

*Bukareški
mir (1812)*

Po teh uspehilih je v Srbiji zavladovalo zatišje, toda miru ni bilo. Rusi na donavskem bojišču niso mogli doseči odločilnega uspeha, Turki pa so vojno zavlačevali, ker so pričakovali spopada med Rusi in Francozi. Že l. 1812. je res popeljal Napoleon v Rusijo (gl. 87) silno vojsko, proti kateri so potrebovali Rusi vse svoje vojaške sile. Zato so morali skleniti s Turki mir v *B u k a r e š t i*, ki je bil zanje kljub temu precej ugoden (1812). Dobili so Besarabijo, Vlaški in Moldaviji pa so izposlovali samoupravo. Le proti Srbom so bili Turki manj popustljivi. Mirovna pogodba jim je sicer zagotovila amnestijo, zahtevala pa je od njih, da porušijo nove utrdbe in izroče mesta turškim posadkam. O samoupravi, ki je bila Srbom obljubljena, pa naj bi se Srbi in Turki pogodili sami.

*Turki
pokore Srbe
(1813)*

Srbe je bukareški mir zelo razočaral. Po umiku ruskih čet so bili popolnoma osamljeni. Kljub temu niso hoteli Turkom predati mest in orožja, saj bi to pomenilo izgubo skoraj desetletne svobode. Turki na Srbe niso navalili takoj. Previdno so čakali na razvoj rusko-francoske vojne. Šele po Napoleonovem porazu so se odločili naglo pokoriti Srbe, da se ne bi Rusi zopet zavzeli zanje. V poletju l. 1813. so se napotile njihove vojske iz Bosne, od Niša in Vidina proti beograjskemu pašaluku. Med srbskimi voditelji je zavladovalo malodušje in needinost. Vendar so Turki le počasi napredovali. Junaško se je upiral zlasti hajduk Veljko pri Negotinu in drugi manjši oddelki; a vse to ni moglo preprečiti srbskega zloma. Ko sta padli obrambni črti ob Drini in Moravi in so Turki udarili proti Beogradu, je obupal tudi Karadjordje in se umaknil v Avstrijo. Srbske čete so se razkropile in Turki so z lahkoto osvojili Beograd ter pokorili pašaluk.

*Karadjordje
zapusti
Srbijo*

Karadjordja so ob prihodu na avstrijska tla prijeli in zaprli. Šele na zahtevo zmagovitega ruskega carja Aleksan-

dra I. so ga izpustili, nakar se je preselil v Rusijo, od koder je pazljivo zasledoval razmere v domovini.

S padcem Beograda je bila dokončno uničena s krvjo pridobljena svoboda Karadjordjeve Srbije. Ljudstvo je postalo zopet turška raja, v kateri pa je še vedno tlela misel o svobodi in lastni državi.

Notranja ureditev uporniške Srbije. V začetku uporniškega pokreta Srbi niso imeli enotne uprave. Dežela je bila razdeljena v okraje (nahije), v katerih so imeli knezi ali vojvode vojaško in sodno oblast.

*Ureditev
Srbije v zač.
upora*

. Napad hajduka Veljka na turški tabor. Po sliki P. Rasumovića.

Le v skupnih zadevah so se sestajali na skupščinah. Karadjordje je bil na skupščini v Orašcu izvoljen le za vojaškega voditelja, ni pa dobil vladarskih pravic. Popolen gospodar je bil samo v domačem okraju. Šele z vojnimi uspehi se je pojavila pri njem težnja, da bi se dvignil nad ostale vojvode. Ti pa se s tem niso zadovoljili. Nekateri so postali njegovi odločni nasprotniki, kar je le slabilo srbsko odporno silo.

Kmalu pa se je pokazalo, da je bila ta upravna ureditev zelo pomanjkljiva. Rusi so Srbom že l. 1804. svetovali, naj ustanovijo skupno vlado, ki bi imela vrhovno oblast nad vso deželo. Po njihovem nasvetu so Srbi že naslednje leto ustanovili vlada jo č i sv è t („Praviteljstvujuščij sovjet“), ki je poleg zakonodajne oblasti izvrševal sodne, upravne in finančne posle. V svētu so bili predstavniki vseli osvobojenih okrajev, predsedoval pa mu je prota Matija Nenadović.

*Ustanovitev
„svèta“
(1805)*

*Karadjordje
dedni knez
(1808)* Svèta so se oklenili vsi Karadjordjevi nasprotniki, ki so hoteli z njegovo pomočjo čimbolj omejiti Karadjordjevo oblast. Na skupščini l 1808. v Beogradu pa je Karadjordje kljub temu dosegel, da sta ga skupščina in svèt priznala za dednega gospodarja v deželi.

*Ustanovitev
vlade
(1811)* L. 1811. je Karadjordje spremenil s posebnim odlokom svèt v vlado 6 ministrov, katere predsedstvo je prevzel sam. Knezi so s tem izgubili neomejeno oblast v svojih okrajih. Najuglednejši član je bil minister („popečitelj“) prosvete Dositej Obradović, ki je mnogo storil za napredek srbskega šolstva. Njegove velike kulturne načrte pa je žal preprečila izguba srbske svobode.

Cetinje. V ozadju Lovčen

Prebujenje Črne gore. V času velikih preokretov v Evropi je vladal Črnogorcem vladika Peter I. Petrović (1782—1850), eden najpomembnejših črnogorskih vodij. Nadaljeval je delo velikega vladike Danila (gl. 59) in branil svobodo domovine. Boril se ni samo proti Turkom, ampak tudi proti gubernaduru Radonjiću, ki je bil beneški zaupnik in si je lastil svetno oblast v Črni gori. Vladika Peter je dal Črni gori prve pisane zakone, skrbel za red in mir ter izmiril sprta plemena, med katerimi je bila še krvna osveta. Zaradi njegovih zaslug in zglednega življenja ga je ljudstvo po smrti proglasilo za svetnika.

Velike vojne, ki so v tem času divjale na Balkanu, so razgibale tudi Črnogorce. V Kočini krajini so se pridružili

*Vlada
Petra I.
(1782—1830)*

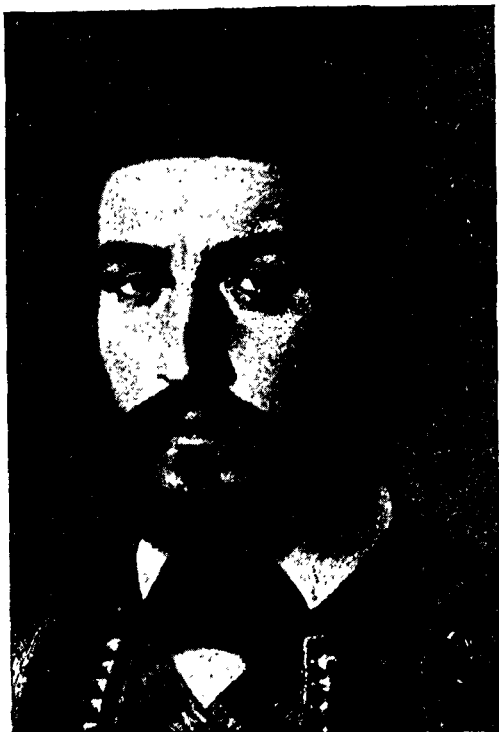
Srbom in hrabro napadali Turke. Po zmagi nad skadrskim pašo pri Martincih in Kruših pri Podgorici (1796) se je črnogorska vojna slava raznesla po vsem Balkanu. Kmalu nato so se zapletli v spore s Francijo zaradi Kotora, katerega pa so morali končno na željo ruskega carja le prepustiti Francozom (gl. 85). Prijateljske zveze je imel vladika Peter tudi s Karadjordjem, dasi mu ni mogel pomagati.

Delo na ureditvi Črne gore je nadaljeval Petrov naslednik Peter II. Petrović Njegoš (1830 do 1851). Odpravil je guvernadurstvo in združil vso oblast v svojih rokah. Da bi Črnogorce tudi kulturno dvignil, je ustanovil na Cetinju tiskarno in šolo. Za red in mir v deželi je skrbelo stalno sodišče (senat) in varnostna oblast (gvardija).

Kot visoko naobražen vladar se je bavil Peter II. več s književnostjo kakor s politiko. Po zgledu prijatelja Vuka Karadžića je zbiral narodne pesmi, ki so ga tako navdušile, da je postal tudi sam pesnik. Njegovo najpomembnejše delo je „Gorski vijenac“, v katerem je opisal iztrebljenje poturic iz dežele (gl. 60).

Mladi črnogorski vladar je bil velik Slovan. Navduševal se je za ilirski pokret in revolucionarno gibanje Hrvatov in Srbov, v katerem je slutil začetek zedinjenja vseh Južnih Slovanov.

Črnogorci v boju s Turki in Francozi

Peter II. Petrović Njegoš

Kulturni dvig pod Petrom II. (1830–1851)

Narodni preporod Južnih Slovanov

Po Napoleonovem padcu so skušale zmagovite države vzpostaviti v Evropi stanje, kakršno je bilo pred revolucijo in zatreti gibanja, ki jih je prinesla nova doba. A narodne misli niso mogle zatreti. Med Južnimi Slovani se je prav v tem času pojavil močan vseslovanski pokret, Srbi pa so proti Turkom dosegli prve uspehe na poti do popolnega osvobojenja.

1815—1848 Metternichov absolutizem		1815 Milošev upor
	Vuk Karadžić	1817 Smrt Karadjordja
1830 I. zv. Čebelice (Prešeren, Čop)	Po 1830 Ilirski pokret	1830 Miloš dedni knez Srbija dobí samoupravo
	1832 Draškovičeva „Dsertacija“	
		1833 Povečanje Srbije za 6 okrajev
	1835 „Novine“ v Zagrebu	1835 „Sretenjska ustava“
		1838 „Turška ustava“
		1839—1842 Mihajlo Obrenović
		1842—1858 Aleksander Karadjordjević
1843 Bleiweisove „Novice“		

Evropa pod vladu Svete zveze in Metternicha. Po četrstoletnih vojnah je dunajski kongres vrnil utrujenim evropskim državam mir in vzpostavil ravnotežje sil, ki ga je porušil Napoleon. Državniki so sklenili spet vrniti Evropo v čase pred francosko revolucijo (reakcija). Obsodili so revolucionarni družabni red, ki je odpravil fevdalne predpravice in dal ljudstvu svobodo in enakopravnost, zaničali pravice ljudstva, ki naj bi postalo nosilec državne moči in oblasti. Toda nove ideje so se med ljudstvom že pregloboko ukoreninile, da bi jih bilo mogoče zatreti. Povsod so nastajala tajna društva v odporu proti reakciji. Med najbolj znanimi je bilo združenje italijanskih „karbonarov“, ki so hoteli osvoboditev in zedinjenje

*Svobodomi-
selni pokre-
ti v dobi
reakcije
(1815—1848)*

vsega naroda v enotni državi. Po italijanskem zgledu so se razgibali Nemci in Poljaki, pa tudi med Južnimi Slovani in Grki so se pojavili močni narodni pokreti in zahteve po svobodi.

Člani Svete zveze so hoteli z vsemi sredstvi zatreti nevarne pokrete. Kadarkoli je kje v Evropi nastal upor proti reakcionarni vladi, so se zbrali na sestanek (kongres) in se posvetovali o vojaških odredbah za udušitev upora. L. 1821. je bil tak kongres tudi v Ljubljani. Udeležili so se ga poleg avstrijskega cesarja Franca I. ruski car Aleksander I. in južnoitalijanski kralj Ferdinand. Kongres je odločil, da Avstrija s svojimi četami pomaga zatreti revolucionarno gibanje v Italiji.

Ljubljanski kongres (1821)

Najpomembnejša osebnost reakcionarne politike v Evropi je bil avstrijski minister knez Metternich. V Avstriji je vpeljal najstrožji policijski sistem, pri čemer mu je pomagal policijski načelnik grof Sedlnitzky. Zatrl je svobodo tiska in uvedel strogo cenzuro celo za leposlovna dela, prepovedal je tiskanje in širjenje knjig ter časopisov, ki so pisali v svobodnejšem duhu. Njegovi ovaduhi so mu zanesljivo javljali vsak pojav nevarnega svobodomiselnosti.

Metternichova vlada

Obenem je Metternich ukinil še zadnje samoupravne pravice posameznih dežel in vpeljal kakor nekdanji Jožef II. najstrožji centralizem. Nemščina je postala spet edini uradni jezik. Cesarja je celo pregovoril, da je odvil starodavne svoboščine Ogrski in Hrvatski ter postavil tam vojaške uradnike-komisarje.

Narodno gibanje med Slovenci, Hrvati in Srbi. Književno delo slovenskih preporoditeljev je v začetku 19. stol. nadaljevala vrsta delavcev, ki so postavili trdno osnovo slovenski kulturi. Nov zagon jim je dala francoska Ilirija in romantična zanositost. Vez med preporoditelji in mlajšimi književniki tvori Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik in časnikar (gl. 73) ter pomemben pisec poučnih in šolskih knjig.

Narodni preporod pri Slovencih

Narodni preporod je že toliko razgibal ljudske množice, da Metternichov absolutizem tudi pri Slovencih ni mogel več zatreti svobodnejšega mišljenja. Vodniku so se

pridružili novi graditelji, ki so še utrdili slovenske književne temelje. Kopitar je oblikoval slovenski književni jezik, Meteljko in Danjko pa sta skušala dati slovenščini preprostejši črkopis. A med slovenskimi književniki sta naletela na odpor („črkarska pravda“) in namesto „meteljčice“ in „danjčice“ je

Francé Prešeren

končno tudi med Slovenci zmagal češki pravopis, ki so ga sprejeli Hrvatje: „gajica“. Slovenci so si zgradili v tem času enoten književni jezik.

Medtem ko se je starejši rod zanimal večinoma za jezikovna in znanstvena vprašanja, je doraščajoča mladina prisluhnila poeziji. „Kranjska čebelica“ je zbrala pod svojim okriljem vse pomembnejše slovenske pesnike (Čopa, Kastelica, Zupana, Potočnika), med njimi

prvaka Franceta Prešerna (1800—1849). Pod Čopovim vplivom je duševni velikan Prešeren tako dorastel, da je postavil slovensko pesem na svetovno višino.

*Narodne
borbe pri
Hrvatih*

Narodni pokret pri Hrvatih pa je bil močno odvisen od madžarskega. V strahu pred pretiranimi zahtevami Madžarov, ki niso priznavali Hrvatom najosnovnejših narodnih pravic, ki so jih sami s tako silo terjali od Dunaja, so morali hrvatski politiki braniti latinščino, ki so jo lahko pravno zagovarjali (gl. 74). Kljub temu pa so bile žive tudi zahteve po uvedbi narodnega jezika.

Na čelu hrvatskega narodnega gibanja je bil zagrebški škof Maksimilijan Vrhovac (1752—1827), ki je

poudarjal, da bodo Hrvatje lahko zmagali proti madžarščini ne z mrtvo uradno latinščino, ampak le z živim narodnim jezikom. V Zagrebu je ustanovil tiskarno, v kateri so tiskali hrvatske knjige, ki so mnogo pripomogle utrditvi narodne zavesti med ljudstvom. Na državnem zboru v Bratislavi (1805) je že zaliteval, da se vpelje na Hrvatskem kot uradni jezik hrvaščina. V tesnih zvezah s Kopitarjem in češkim preporoditeljem Dobrovskim je celo dospel do naziranja, da je na slovanskem jugu en sam jezik z več narečji in da bi bilo treba zato ustvariti enoten književni jezik.

A ne samo Madžari, tudi dunajska vlada je nasprotovala hrvatskim narodnim zahtevam. Vse prošnje po priključitvi Dalmacije in Vojne krajine k Hrvatski je dosledno odbijala. V borbi proti Budimpešti in Dunaju Hrvatje niso mogli doseči uspehov. L. 1827. so jim Madžari vsilili madžarščino kot obvezen učni jezik in Pavle Stoos je v pesmi „Kip domovine“ izlil vso žalost in skrb za usodo svojega naroda. Medtem pa je že doraščal Ljudevit Gaj, ki je hrvatsko gibanje usmeril v nov „Ilirski pokret“.

Med Srbi je v tem času deloval Vuk Štefanović Karadžić (1787—1864), ki je nadaljeval Obradovićevo delo. Osnovno znanje si je pridobil v samostanih, dozorel pa je šele na Dunaju. Tam se je seznanil s Kopitarjem, ki mu je dal bogate pobude za književno delovanje. Svetoval mu je, naj piše kakor Obradović v narodnem jeziku, in ga vzpodbudil za jezikovne in pravopisne reforme. Karadžić je vpeljal kot književni jezik najbolj razširjeno štokavsko narečje, sestavil lahko čitljivo abecedo in uvedel fonetični pravopis po načelu: „Piši kakor govoriš“!

V duhu romantike je začel Karadžić zbirati srbske narodne pesmi in pripovedke, ki so vzbudile veliko zanimanje in opozorile Evropo na duhovno bogastvo srbskega naroda.

Ilirski pokret. V začetku 19. stol. se je med Slovani, zlasti Čeli, pojavilo veliko zanimanje za narodni jezik, zgodovino in narodne posebnosti. Prevladovati je začela tudi misel o potrebi tesnejšega sodelovanja in zблиžanja slovanskih narodov. Glavna predstavnik „vseslovanske“ (pan-slavistične) misli sta bila slovaški zgodovinar P a v e l J o -

Karadžićevo delo pri Srbih

Vseslovansko gibanje

sip Šafařik in pesnik Jan Kollar. Mladi rod se je z navdušenjem oklenil novih naukov.

*Ilirski
pokret*

Visokošolec Ljudevit Gaj, doma iz hrvatskega Zagorja, se je na univerzi v Budimpešti seznanil s Kollarjem in z veseljem sprejel njegovo misel o štirih slovanskih narodih: ruskem, poljskem, češkem in ilirskem. Tudi drugi visokošolci so se mu pridružili. Univerzi v Budimpešti in Gradcu sta postali središči ilirskega pokreta, ki je gojil zavest o narodni skupnosti vseh Južnih Slovanov. V napačnem mnenju, da so bili stari Iliri Slovani, so mladi narodnjaki dali svojemu pokretu ilirsko ime.

Borbo za zmago ilirske ideje je začel Gaj s književnim delom. L. 1830. je izdal v Zagrebu „Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisána“, v kateri je po Vukovem zgledu zastopal načelo fonetičnega pravopisa. Zaradi enostavnosti je priredil za hrvaščino češki pravopis („gajico“), ki so ga sprejeli tudi Slovenci (gl. 100). Da bi narodna misel prodrla globlje med ljudstvo, je Gaj izprosil dovoljenje za izdajanje političnega glasila „Novine Hrvatske, Slavonske i Dalmatinske“, ki so imele književno prilogo „Danico“ (1835). V začetku je časopis izhajal v zagorsko-kajkavskem narečju in starem pravopisu, že naslednje leto pa je uvedel Gaj novi pravopis in štokavščino kot najbolj razširjeno narečje na slovanskem jugu. S tem je hotel pospešiti zблиžanje Južnih Slovanov, ki naj bi sprejeli enoten ilirski jezik. Tudi svoj časopis je prekrstil v „Ilirske narodne novine“ s prilogo „Danico Ilirsko“.

*Politične
zahteve
Hrvatov*

Ilirska misel je pri hrvatski mladini vzbudila živahno politično delovanje. Nove smernice je podal grof Jan ko Drašković v svoji „Disertaciji“ (1832), ki je postala politični program ilirskega preporoda. V „Ilirskem kraljestvu“ naj bi se združile vse hrvatske in slovenske dežele, ki naj bi jim vladal ban s samostojno, le od kralja odvisno vlado. Uradni jezik v državi naj bi bila štokavščina.

Ilirske misli so se z navdušenjem oprijeli hrvatski rodoljubi. V vseh večjih krajih so nastajale „Narodne čitalnice“, ki so postale žarišča političnega in kulturnega življenja prebujene Hrvatske. „Matica Ilirska“ je vsako leto pošiljala na tisoče knjig med ljudstvo, novo „Gospodarsko

društvo“ pa je skrbelo za gospodarski napredek hrvatskega kmeta.

Ilirsko gibanje je odjeknilo tudi med Slovenci, kjer pa ni našlo tako ugodnih tal kakor na Hrvaškem. Slovenci so imeli že staro književno tradicijo in so prav v tem času dosegli v književnem ustvarjanju tak vzpon in imeli tako močne osebnosti (Čopa, Prešerna, Kopitarja), da samostojnega slovenskega razvoja ilirstvo ni moglo več omajati. Za novo gibanje so se navduševali v glavnem nekateri štajerski rodoljubi, med njimi Miklošič, Trstenjak in zlasti Stanko Vraz, ki se je razvil v najpomembnejšega ilirskega pesnika. Več pristašev je imel ilirski pokret tudi med Korošci, ki so najteže občutili nemški pritisk in so smatrali, da je možna narodna rešitev le v združitvi vseh Južnih Slovanov (Matija Majar Ziljski).

*Slovenci
odklonijo
ilirstvo*

Poslednji udarec so zadale ilirstvu na Slovenskem Bleiweisove „Kmetijske in rokodelske novice“ (1843), ki so povezale vse Slovence in pomagale slovenskemu jeziku in narodni misli do zmage.

Tudi med Srbi ilirstvo ni doživelo večjega odziva. Nekateri srbski književniki so bili sicer v stikih z Gajem, vendar pomembnejših posledic to sodelovanje ni imelo. Pri Srbih se je narodna zavest po prvih uporniških uspehih (Karadjordje, Miloš) tako utrdila, da se niso hoteli odpovedati srbskemu imenu na korist ilirskemu. Med drugimi je odklanjal ilirske težnje tudi Karadžić.

*Srbi proti
ilirstvu*

Pomen ilirstva, ki so ga Slovenci in Srbi odklonili, pa je bil kljub temu velik. Hrvate je v narodnem in kulturnem oziru utrdilo, da so se odločneje uprli madžarskim težnjam, med ostalimi Slovani na jugu pa je ustvarilo misel o medsebojnem zbližanju, ki ni več zamrla.

*Pomen
ilirstva*

Prav zato so dunajski oblastniki videli v ilirskem gibanju nevarnost za državo. L. 1843. so prepovedali rabo ilirskega imena, zaradi česar so se morale Gajeve „Ilirske narodne novine“ prekrstiti v „Narodne“, „Ilirska stranka“ pa v „Narodno stranko“. Nasprotniki ilirske misli so se združili v Hrvatsko-ogrski stranki, ki je zahtevala tesnejšega sodelovanja z Madžari („unionisti“). „Narodnjaki“ so njene pristaše z zaničevanjem imenovali „madžarone“.

Razmerje med obema strankama je bilo zelo napeto. Večkrat je prišlo celo do medsebojnih spopadov. Tako je bilo ob volitvah v zagrebško županijsko skupščino, kjer so zmagali s pomočjo Turopoljcev madžaroni, na Markovem trgu v Zagrebu 14 ljudi ubitih in več ranjenih („Julijske žrtve“ 1845).

Hrvatskega narodnega gibanja pa tudi z nasiljem ni bilo mogoče zatreti. Na madžarsko zahtevo po vpeljavi madžarščine v urade in šole so Hrvatje na saboru l. 1847. sklenili uvesti namesto latinščine svoj narodni jezik. To je bila zmaga preporodne misli. Nove protihrvatske naklepe Madžarov so preprečili dogodki l. 1848.

Drugi srbski upor. Miloš Obrenović

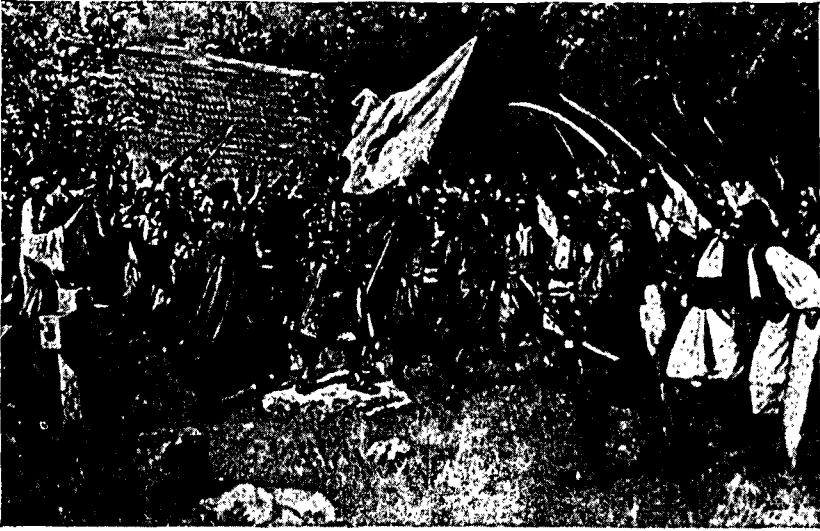
*Turška
nasilja*

Po neuspelem srbskem uporu so Turki neusmiljeno divjali nad izmučenim prebivalstvom. Moške so pobijali, žene in otroke prodajali v sužnost, ropali in požigali domove. Srbe so silili opravljati tlako pri popravljanju mest in jim nalagali vedno večje davke. Nekateri ugledni Srbi, ki so zbežali v Avstrijo, med njimi prota Matija Nenadović, so skušali opozoriti na turško divjanje evropske državnike, ki so zborovali na dunajskem kongresu. Toda pri reakcionarnih politikih, ki so vsak upor obsojali, niso našli razumevanja.

*Hadži
Prodanov
upor*

Med srbskim ljudstvom je zato znova zmagovala misel po samoobrambi. Nekateri, tako ugledni Miloš Obrenović, so to odsvetovali, ker so bili prepričani, da razmere še niso dozorele. A ljudstvo Miloša ni poslušalo. Pod vodstvom Hadži Prodana je izbruhnil že v jeseni l. 1814. nov upor, ki pa ni zajel vse Srbije. Zmernejši srbski voditelji z Milošem Obrenovićem so uvideli, da je obsojen na neuspeh in so celo sami pomagali Turkom, da so ga zadušili. Na stotine mladih Srbov so Turki zaprli in na najkrutejši način mučili in pobijali. Hadži Prodanu se je posrečilo zbežati v Avstrijo.

Ker turška grozodejstva niso prenehala, so končno tudi tisti, ki prej niso bili za uporabo sile, spoznali, da je za Srbe edina rešitev v oboroženem odporu. Narodni starešine so

Upor v Takovu. Po sliki P. Jovanovića

izbrali za voditelja Miloša Obrenovića, ki je na cvetno nedeljo l. 1815. v Takovu (v Šumadiji) prevzel vodstvo upora in pozval ljudstvo k orožju.

Prvi turški napad beograjskega paše so uporniki odbili na Ljubiču pri Čačku, manjši turški oddelek pa je Miloš premagal pri Šabcu. Prvim uspehom so naglo sledili drugi in uporniki so kmalu postali gospodarji vsega zahodnega dela beograjskega pašaluka razen utrjenih mest.

Medtem se je že bližala po moravski dolini vojska pod Marašli-Ali pašo, Kuršid paša pa je prodiral iz Bosne. Miloš Obrenović se je dobro zavedal, da ne bo kos turški premoči. Zato je poskušal prepričati turška poveljnika, da se Srbi niso uprli turški državi (prim. prvi srbski upor!), ampak le nasilnemu beograjskemu paši. Zaradi pritiska Rusije, ki je grozila z vojno, je porta naročila svojima poveljnikoma, naj se z Milošem pogodita. Miloš je spretno izrabil tekmovanje med Kuršidom in Marašlijem, ki sta vsak zase hotela doseči uspeh in se prikupiti sultanu; pogodil se je z Marašlijem, ki mu je nudil ugodnejše pogoje.

Po sporazumu med Milošem in Marašlijem, ki je bil imenovan za beograjskega pašo, Srbi sicer niso dosegli samouprave, vendar pa so dobili nekaj važnih pravic. Miloš

*Miloš Obr.
vodja
upornikov*

*Uspehi
upornikov*

*Miloševa
pogajanja*

*Srbi dobe
nekaj
ugodnosti*

Obrenović je bil priznan za „vrhovnega kneza Srbije“ in v Beogradu je bila ustanovljena „Narodna kancelarija“, ki je vršila najvišje upravne in sodne posle. Manjše spore sta v vsakem okraju razsojala skupno turški sodnik in srbski knez. Tudi davke so pobirali Srbi odslej sami in jih po Milošu izročali beograjskemu paši.

Odslej sta vladala v Srbiji složno turški paša in Miloš, ki je popolnoma opustil Karadjordjevo misel o nadaljevanju borbe za popolno svobodo. Razširjenje srbske samouprave je skušal doseči s sklicevanjem na določbe buka-reškega miru, ki je Srbom zagotavljal široko samoupravo (gl. 94). S svojimi zahtevami Miloš sicer ni prodril, vendar je svojo oblast v Srbiji polagoma zelo utrdil. Marašlijo je z denarjem popolnoma pridobil na svojo stran. Zamaņ pa je želel dobiti tudi od porte zagotovilo, da se razmere v Srbiji ne bodo spremenile, čeprav ga je pri tem podpiral ruski poslanik na turškem dvoru.

Miloševa prijateljska politika do Turčije je imela med Srbi mnogo nezadovoljnejšev. Zanašali so se na Karadjordja, ki je v Rusiji nadaljeval delo za popolno osvobojenje Srbije in v zvezi z grškimi izseljenci pripravljaval splošen upor kristjanov na Balkanu. Miloš je čutil, da je njegov osebni položaj v Srbiji zaradi tega v nevarnosti. Ko se je Karadjordje l. 1817. tajno vrnil v domovino, da bi izvedel priprave za upor, ga je dal Miloš ubiti, ko je prenočeval pri svojem kumu v Veliki Plani; njegovo glavo je poslal v Carigrad. Po umoru najnevarnejšega nasprotnika se je znal Miloš spretno iznebiti tudi ostalih ter obdržati oblast v svojih rokah.

Utrjevanje srbske avtonomije. Naslednja leta je Miloš dosledno vztrajal pri svoji politiki, da si se je na Balkanu pojavila možnost, da Srbi dosežejo popolno svobodo. Grški izseljenci v Rusiji, združeni v društvu „Heteriji“, so si namreč zastavili nalogo, da osvobode svoj narod. Pri Rusih so si zagotovili toliko opore, da so se l. 1821. odločili seči po orožju. Vodja heteristov Ypsilanti je udaril iz Rusije v Moldavijo in Vlaško ter pozval Grke k upor. Sam je bil premagan, a upor se je bliskovito širil po vsej Grčiji in otokih.

*Miloš
si utrjuje
oblast*

*Nasprot-
stvo med
Milošem in
Kara-
djordjem*

*Upor „he-
teristov“*

Turki so se z vso krutostjo vrgli na Grke. V Carigradu so na cerkvena vrata obesili patriarha in tri metropolitite, na otoku Kiosu pa so poklali večji del prebivalstva.

*Turška
nasilja nad
Grki*

Srbi se grškim upornikom niso pridružili. Vendar v Carigradu tudi njim niso zaupali; zaprli so Miloševo odposlanstvo, ki se je pogajalo v Carigradu za samoupravo.

Vse nade so Grki in Srbi stavili na Rusijo. A car Aleksander I. se je kot član Svete zveze dal na ljubljanskem kongresu od Metternicha pregovoriti, da ne bo podprl upornikov. Kljub temu je v Carigradu zahteval, da Turčija izpolni obveznosti bukareškega miru do Srbov in dá Grkom samoupravo. Ruske zahteve pa so naletele pri Turkih na gluha ušesa.

Pokolj Grkov na Kiosu

Turška grozodejstva so odjeknila po vsej Evropi in mnogi, med njimi angleški pesnik Byron, so šli kot prostovoljci pomagat upornikom. Tedaj je sultan poklical vojsko iz Egipta, ki je pod vodstvom Ibrahima zadušila upor na Moreji in vkorakala v Atene (1827).

*Ibrahim
zaduši upor
(1827)*

V tem je v Rusiji zavladał car Nikolaj I. (1825—1855), ki je izstopil iz Svete zveze in odločno nastopil proti Turkom. Zahteval je, da izpustijo srbsko odposlanstvo ter izpolnijo obveznosti bukareškega miru. Na ruski pritisk je Turčija pristala na pogajanja v Akermanu (1826), kjer je morala med drugim priznati Srbom pravico do samouprave v okviru bivše Karadjordjeve Srbije. Miloševi Srbiji bi morala torej vrniti šest okrajev, ki jih je Karadjordje osvojil izven beograjskega pašaluka.

*Aker-
manska
„konven-
cija“ (1826)*

Turčija pa je izpolnitev obveznosti zavlačevala. Ker tudi grozodejstva nad Grki niso prenehala, so Rusija, Anglija in Francija pri porti najprej posredovale, ker pa niso uspele, poslale v grške vode svoja brodovja. Pri Navarinu ob zahodni morejski obali so zavezniki zadeli na turško in egiptovsko brodovje ter ju popolnoma uničili (1827).

*Zavezniki
premagajo
Turke
(1827)*

Po tem porazu je bila porta še bolj nepopustljiva. Zato ji je Rusija napovedala vojno, francosko in angleško brodovje pa je še naprej blokiralo grško obalo (1828).

Ruska vojska je udarila iz Vlaške v severno Bolgarijo, kjer pa turškim trdnjavam dolgo časa ni mogla do živega. Šele naslednjo pomlad je lahko prekoračila Balkan in dospela do Odrina. V nevarnosti je bil sam Carigrad, Tedaj je Turčija ponudila Rusiji mir, ki je bil podpisan v Odrinu (1829).

*Odrinski
mir (1829)*

V tem miru je morala Turčija znova priznati bukareške in akermanske sklepe. Rusija je dobila poleg vojne odškodnine več trdnjav v Aziji in pravico svobodnega trgovanja v Turčiji. Prehod skozi Bospor in Dardanele je postal prost za vse države. Srbiji je dal sultan s hatišerifom samoupravo in proglasil Miloša za dednega kneza (1830). Podobno samoupravo sta dobili Moldavija in Vlaška. Nove kneževine je vzela v zaščito Rusija.

Glede grške usode je morala Turčija v Odrinu pristati na odločitev velesil, ki so l. 1830. proglasile Grčijo za neodvisno kraljevino.

Le šestih okrajev Turčija Milošu ni hotela odstopiti. Ko je kmalu nato izbruhnil upor v Egiptu, je Miloš sam izzval nereda v spornih okrajih (ogulinskem, zaječarskem, knjaževskem, čuprijskem, kruševskem in lozniškem) in jih zasedel (1833). Turčija je nove srbske meje priznala.

*Srbija
dobi 6
okrajev
(1833)*

Notranje razmere Srbije pod Milošem. Že l. 1815., ko se je Miloš pogajal z Marašlijem, je bil trdno odločen, da si pozneje svojo oblast poveča. Res se mu je že v nekaj letih posrečilo, da je bil beograjski vezir le še vojaški poveljnik in sultanov predstavnik v Srbiji. Miloš je vladal samovoljno, kakor da je Srbija njegova zasebna last. Narodno skupščino je skliceval le tedaj, če je bilo treba razglasiti sultanove

*Miloševa
oblast*

odloke. Prilastil si je pravice vrhovnega sodnika in razsojal po svoji volji, saj Srbija ni imela pisanih zakonov. Na „narodno kancelarijo“ se ni oziral.

Enako samovoljen je bil v finančnih poslih. Za sultana je pobiral davke in pri tem sam bogatel. Velike dohodke mu je prinašala tudi trgovina. S poverjeniki je imel v rokah ves srbski uvoz in izvoz.

Miloš je izdal tudi več splošno koristnih odredb. Prepovedal je kmetom samovoljno izsekavati gozdove, v deželo je klical strokovnjake in oživel rudarstvo (premog, svinec, izpiranje zlata). Pri odhodu spalijev je njihova velika posestva razdelil med kmete in postavil tako temelj za razvoj svobodnega kmetstva (1833). Uredil je tudi cerkvene razmere. Za Srbijo je izposloval cerkveno samoupravo (1832), nakar se je morala umakniti nepriljubljena grška duhovščina, ki je prišla v deželo po ukinitvi srbskega patriarhata.

*Miloševe
odredbe*

Manj smisla je imel Miloš za prosvetne potrebe, saj je bil sam nepismen. Šele po l. 1830. se je število šol v deželi povečalo, največ na pobudo Vuka Karadžića. Na vseučilišča pa so hodili srbski dijaki v Budimpešto, Pariz, Petrograd ali na Dunaj in se vračali kot prvi šolani izobraženci v domovino. V tem času je dobila Srbija tudi državno tiskarno, v kateri je začel izhajati prvi srbski časopis „Novine srpske“ (1834).

Čeprav se je Srbija pod Milošem lepo razvijala, mu je ljudstvo vendarle hudo zamerilo njegovo samovoljnost. Splošni zahtevi po ustavi, ki naj bi ljudstvu zagotovila več pravic, se je moral Miloš končno ukloniti. Na svečnico l. 1835. je pred skupščino proglasil ustavo, po kateri naj bi dobila Srbija narodno skupščino s sto izvoljenimi poslanci, ki bi odločali o davkih in proračunu. Ustava je zagotovila osebno in lastninsko varnost državljanov in enakopravnost pred zakonom.

*„Sre-
tenjska“
ustava
(1835)*

Turki z novo ustavo niso bili zadovoljni, pa tudi Rusiji se je zdelo predemokratična. Zato je moral Miloš ustavo preklicati, še preden je stopila v veljavo.

Po daljših pregovorih v Carigradu, kjer so se pogajali s porto ruski poslanik in Miloševa nasprotnika Toma Vučić

*Turška
ustava
(1838)*

in Avram Petronijević iz Srbije, je Turčija dala Srbiji novo ustavo („turška ustava“ 1838). Z njo je bila Miloševa oblast zelo oslABLJENA. Svèt 17 dosmrtnih članov, ki jih je morala potrditi porta, je nadziral državno upravo, izdajal zakone in odločal o davkih. Knez je obdržal predvsem zapovedništvo vojske. Vse ostale posle je izvrševala vlada štirih ministrov, ki so bili bolj odvisni od svèta, nego od kneza.

*Milošev
odstop
(1839)*

Miloš se ni mogel sprijazniti z novim stanjem. Ker so imeli v svètu večino njegovi nasprotniki, je prepustil knežjo čast starejšemu sinu Milanu in se preselil v Vlaško (1839).

*Mihajlov
spor z
ustavobranitelji*

Milan pa je bil težko bolan; že po nekaj mesecih je umrl. Sledil mu je brat Mihajlo, star komaj 16 let. Tudi on je skušal kakor Miloš zmanjšati vpliv svèta. S tem pa je izzval proti sebi ne samo pristaše ustavnega vladanja med Srbi („ustavobranitelje“), ampak tudi Turčijo in Rusijo. Med obema taboroma je prišlo do oboroženega spopada, v katerem so ustavobranitelji pod vodstvom Vučića in Petronijevića kneza premagali. Mihajlo je zbežal iz Srbije, na skupščini pa je bil izvoljen za novega kneza sin Črnega Jurija, Aleksander Karadjordjević (1842).

Doba zблиževanja Južnih Slovanov

Z letom 1848. je v Avstriji propadel Metternichov absolutizem, namesto njega pa so dobili nenemški narodni pokreti v državi novega nasprotnika v nemškem nacionalizmu. Med Južnimi Slovani je zato dobivala vedno več pristašev misel o potrebi čim tesnejšega sodelovanja za dosego narodne svobode. Končnega uspeha Južni Slovani v Avstriji še niso izvojevali. Le Srbija in Črna gora sta v tem razdobju dosegli popolno neodvisnost.

1848 Revolucija v Avstriji	1842—1858 Aleksander Karadž.
1849—1859 Bachov absolutizem	1856 Srbija dobi jamstvo velesil
1860 Oktobrska diploma	Po 1860 Strossmayer Miletić
1861 Februarski patent	1860—1868 Druga Mihajlova vlada
	1862 Civilno tur. prebivalstvo zapusti Srbijo
1867 Dualizem	1867 Tur. vojska zapusti Srbijo
1868—1871 Tabori	1868 Ogr.—hrv. nagodba
	1868—1889 Milan Obrenović
	1871 Kvaternikov upor
	1873 Revizija nagodbe
1875 Zopet sloga med Slovenci	1875 Herceg.-bos. upor
	1876—1878 Srbija in Črna gora v vojni s Turki
1878 Avstrija zasede Bosno in Hercegovino	1878 Mir v San Stefanu Berlinski kongres Srbija in Črna gora svobodni

Revolucionarno gibanje l. 1848. V Franciji je uživalo ljudstvo v reakcionarni dobi mnogo več svobode kakor drugod po Evropi. Kljub temu pa so naraščale zahteve po temeljiti reformi države. Ljudstvo naj bi dobilo odločilno oblast. Posebno nevarno je postajalo za tedanji družabni red vedno številnejše delavstvo, ki se je borilo za izboljšanje svojega položaja. Ker se kralj Ludovik Filip Orleanski ni vdal pritisku, je v Parizu izbruhnila revolucija, ki ga je

*Februarska
revolucija v
Franciji
(1848)*

vrgla s prestola in proglasila republiko (februarja 1848). Za predsednika je bil izvoljen nečak velikega Korzičana, Ludovik Napoleon (poznejši cesar Napoleon III.).

Uspehi francoskih revolucionarjev so živo odjeknili tudi v drugih evropskih državah. Proti reakcionarnim vladam so se dvignile ljudske množice v Nemčiji, Italiji in — kar je bilo za Južne Slované najvažnejše — na Dunaju.

Na Dunaju je tedaj še vedno gospodaril knez Metternich. Ničesar ni hotel slišati o zahtevah svobodomiselnega meščanstva in zlasti dijaštva, ki se je borilo za svobodo tiska in vesti, za enakopravnost pred zakonom in odpravo fevdalnih predpravic. Zaradi njegove nepopustljivosti so nastali v mestu taki neredi, da je moral zbežati z Dunaja (marca 1848).

Po Metternichovem odhodu je cesar Ferdinand revolucionarjem popustil. Odpravil je cenzuro, dovolil svobodo tiska in obljubil sklicati skupščino, ki naj bi izdelala ustavo. Toda besede ni držal. Vlada je sama izdala ustavo (oktroirano), po kateri je bila avstrijskim narodom zagotovljena narodna in jezikovna nedotakljivost. Cesarjeva samovoljnost je povzročila na Dunaju nove nemire, nakar je cesar pristal, da se je zbrala ustavodajna skupščina. V njej so imeli zastopniki slovanskih narodov večino.

Skupščina je že v začetku odpravila predpravice plemstva, ukinila tlako in desetino ter proglasila kmeta za lastnika zemlje, katero je obdeloval; graščaku je moral plačati le nekaj odškodnine. Kmet je postal enakopraven državljan.

Nadaljnje delo skupščine pa so prekinili oktobrski nemiri (oktobrška revolucija), ki so znova izbruhnili na Dunaju in privedli Avstrijo na rob propada. Cesar in vlada sta zbežala v Olomouc. Revolucionarno gibanje so izrabili avstrijski narodi za dosego svojih narodnih zahtev. Madžari so pod vodstvom Kossutha zahtevali popolno samoupravo, Italijani v severni Italiji so stremeli po neodvisni državi, Čehi so hoteli samostojno vlado in skupščino za češke dežele, razgibali so se narodi na slovanskem jugu.

Slovence je dohitela revolucija politično skoraj nepripravljene. Razcepljeni so bili na Kranjce, Primorce, Korošce in Štajerce ter niso imeli enotnega političnega načrta,

*Marčna
revolucija
na Dunaju*

*Cesar
popušča*

*Odprava
pod-
ložništva*

*Slovenci
leta 1848.*

za katerega bi se lahko borili. Bleiweis, najuglednejša politična osebnost tedanje dobe, ni znal pravilno presoditi in izrabiti ugodnega položaja.

Glavno pobudo za ustvaritev slovenskega političnega programa so dali dunajski Slovenci, zlasti dijaki, združeni v društvu „Sloveniji“ pod predsedstvom Franca Miklošiča. Ti so razgibali kranjske deželne stanovce in skupno z njimi izdelali načrt „Zedinjene Slovenije“, ki naj bi obsegala vse dežele, v katerih prebivajo Slovenci, in imela svoj zakonodajni deželni zbor v Ljubljani; le o skupnih državnih zadevah bi še odločal državni zbor na Dunaju. V Zedinjeni Sloveniji naj bi bila slovenščina vpeljana v urade in šole, središče slovenskega kulturnega udejstvovanja pa naj bi bilo novo slovensko vseučilišče v Ljubljani.

„Zedinjena Slovenija“

Za načrt Zedinjene Slovenije pa se niso navduševali vsi Slovenci. Koroški in štajerski deželni zbor sta s pristankom slovenskih poslancev sklenila, da ostanejo njihove dežele neokrnjene, medtem ko je nasprotno med člani graške „Slovenije“ vzklika celo misel na zedinjenje s Hrvati in Srbi. „Ilirski program“ so iz odpora proti nemštvu zagovarjali predvsem obmejni koroški in štajerski poslanci (Einspieler, Majar, Muršec).

Zahteva po sodelovanju s Hrv. in Srbi

Mnogo živahnjše in burnejše je bilo revolucionarno leto v hrvatskih deželah. Na Kukuljevičev in Gajev predlog je zagrebški sabor zahteval od Ogrske neodvisnost Hrvatske, kateri naj bi se pridružile Vojna krajina, Dalmacija in Reka. Za bana naj bi bil imenovan polkovnik Josip Jelačić. Sabor je zahteval tudi odpravo podložništva.

Hrvatske zahteve

Kralj je hrvatskim željam deloma ugodil in imenoval Jelačića za bana ter vrhovnega poveljnika na Hrvatskem in v Vojni krajini. Novo izvoljeni hrvatski sabor ga je v Zagrebu svečano ustoličil, pri čemer je prisostvoval v dokaz sloge med Hrvati in Srbi tudi srbski patriarh Rajačić. Jelačić je hrvatskim občinam takoj prepovedal, izvrševati še nadalje odredbe ogrske vlade, in tako prekinil vse zveze z Ogrsko.

Marčni dogodki so vzdramili tudi ogrske Srbe. Sklicali so v Sremske Karlovce narodno skupščino, katere se je udeležilo tudi hrvatsko zastopstvo in odposlanci Srbov iz do-

*Srbski
sklepi v
Srem.
Karlovcih*

movine. Z ogromnim navdušenjem je skupščina proglasila Srem, Banat in Bačko za srbsko „Vojvodino“ in izvolila za vojvodo ogulinskega polkovnika Štefana Šuplikca, karlovskega metropolita Josipa Rajačića pa povzdignila za patriarha. Navdušeno so Srbi pozdravili zvezo s Hrvati ter poslali odposlanstvo k cesarju, da bi skupščinske sklepe potrdil.

*Needinost
avstr.
narodov*

Če bi vsi avstrijski narodi nastopili složno proti dunajski vladi, bi skoraj gotovo morala popustiti. Toda celo med Slovani samimi ni bilo sloge. Na slovańskem kongresu v Pragi, ki so se ga udeležili zastopniki vseh slovanskih narodov, so bili nekateri za federativno ureditev Avstrije, drugi pa so zahtevali njen razpad. Cesarska vojska je končno kongres razgnala. Še teže je bilo spraviti v sklad madžarske zahteve s hrvatskimi in srbskimi. Madžari namreč niso hoteli priznati Srbom in Hrvatom nobenih pravic, ki so jih sami terjali od Dunaja. Napeto razmerje je končno privedlo do oboroženega spopada.

*Srbi
premagajo
Madžare*

Madžarska vojska je najprej udarila na Srbe, da bi že v kali preprečila utrditev Vojvodine. Srbski dobrovoljci pa so hrabro odbili madžarski napad. Ko so jim prišli na pomoč še prostovoljci iz Srbije pod vodstvom Štefana Kničanina, so združeni porazili Madžare pri šent Tomašu (Srbobranu) in jih z velikimi izgubami pregnali iz Vojvodine.

*Jelačić
udari na
Ogrsko*

Medtem so se vnele sovražnosti tudi med Hrvati in Madžari. Najprej so hrvatske čete zavzele Reko, nakar je Jelačić udaril s 40.000 možmi preko Drave in priključil k Hrvatski Medjimurje. Po tem uspehu je sklenil korakati naravnost proti Budimu. V skrajni nevarnosti je prevzel obrambo Ogrske Ludovik Kossuth in se v bližini Blatnega jezera Jelačiću uprl. Bitka je ostala neodločena. V tem je Jelačić izvedel o resnih nemirih na Dunaju, pred katerimi je moral cesar Ferdinand zbežati v Olomouc (gl. 112). Jelačić gotovo ni bil prijatelj dunajske vlade, toda v zavesti, da so Madžari za Hrvate hujši nasprotniki, je krenil proti Dunaju ter skupno s cesarskimi četami zadušil nemir. Premagal je tudi Madžare, ki so hoteli dunajskim upornikom na pomoč.

V teh razburljivih dneh se je pokazala nujna potreba, da dobi Avstrija odločnejšega vladarja. Res je slabotni ce-

sar Ferdinand prepustil vlado svojemu nečaku Francu Jožefu I. (1848—1916). V nastopnem proglasu je ta obljubil narodom svobodo in enakopravnost ter sodelovanje narodnih zastopnikov pri novi zakonodaji. Jelačiću se je izkazal hvaležnega z imenovanjem za upravnika Reke in Dalmacije, s čimer je združil v njegovih rokah oblast nad vso hrvatsko zemljo razen Istre in otokov. Tudi Srbom je potrdil sklepe karlovške skupščine ter priznal Vojvodino in patriarhijo.

Ogrski državni zbor pa novega vladarja ni priznal. Zato sta cesarska in Jelačićeva vojsko borbo proti Madžarom nadaljevali. Hrvatje so zavzeli Budim, od koder se je ogrski državni zbor s Kossuthom preselil v Debreczen.

Ko je cesar mislil, da mu je zmaga že zagotovljena, je spet vpeljal ustavno vladanje in centralistično vlado (marca 1849). Celo Hrvatom in Srbom je ukinil dane svoboščine. Ta odredba je izzvala še hujši odpor. V Italiji so izbruhnili novi nemiri, pa tudi Madžari so si znova opomogli. Jelačić se je umaknil na Hrvatsko in branil le svoje dežele. V skrajni sili je cesar prosil pomoči ruskega carja Nikolaja I., ki mu je poslal generala Paskijevića z 200.000 možmi. Z rusko pomočjo je strl madžarski odpor in zadušil revolucionarno gibanje v svojih deželah.

*Cesar
popušča
Hrvatom
in Srbom*

Jelačićev spomenik v Zagrebu

*Vojna se
nadaljuje*

*Zadušitev
upora z
rusko
pomočjo
(1849)*

Slovenci in Hrvatje v dobi Bachovega absolutizma. Ko je cesar strl odpor upornih narodov, je vpeljal v državi najstrožji absolutizem. Kakor da se je ponovila Metternichova doba. Dunajska vlada pod vodstvom Aleksandra Bacha je ukinila vse pravice in svoboščine, ki jih je ljudstvo dobilo v času revolucije. Le kmet je ostal svoboden in ukinjenje fevdalnih predpravil je obveljalo. Nemščina je bila spet vpeljana kot edini uradni jezik v državi in vsa važnejša mesta so zasedli nemški ali vladi vdani uradniki. Ljudstvo jih je posmehljivo imenovalo „Bachove huzarje“. Kakor v političnem je zavladovalo tudi v kulturnem življenju pravo mrtvilo. Večina časopisov je prenehala izhajati; še tisti redki, ki so ostali, so bili pod najstrožjo cenzuro.

*Bachov
absolutizem
(1849—
1859)*

Kljub pritisku pa so Slovenci in Hrvatje v tej dobi dosegli nekaj pomembnih uspehov. Na pobudo škofa Antona Martina Slomška je bilo ustanovljeno v Celovcu „Društvo sv. Mohorja“ (1852), ki je s svojimi knjigami preplavilo vse slovenske kraje. Morda še pomembnejši Slomškov uspeh je bil prenos sedeža lavantinske škofije iz nemškega šent Andraža na Koroškem v slovenski Maribor (1859). Slomšek je vzgajal veliko število narodno zavernih duhovnikov, ki so mnogo pripomogli k okrepitvi slovenstva na štajerskem v času najhujšega nemškega pritiska.

*Slomškovo
delo*

Hrvatje so še teže občutili Bachove huzarje. Največji njihov uspeh v tej dobi je bila ustanovitev zagrebške nadškofije (1852), za katero se je potegoval zlasti ban Jelačić. S tem je postala Hrvatska cerkveno neodvisna od Ogrske.

Bachova vlada je mnogo hitreje padla, kakor Metternichova. Vrgli so jo zunanji porazi in nezadovoljstvo prebujenih avstrijskih narodov.

Srbija za Aleksandra Karadjordjevića. V času neredov v Avstriji je Srbija pod knezom Aleksandrom Karadjordjevićem (1842—1858) doživela pomemben kulturni in politični razmah. Aleksander jo je skušal dvigniti na višino ostalih evropskih držav, kar pa ni bilo lahko. Na novih temeljih je bilo treba zgraditi vso državno upravo, sodstvo in šolstvo.

*Ust.
zagrebške
nadškofije
(1852)*

Aleksander je najprej poskrbel za osebno in lastninsko varnost državljanov: l. 1844. je izdal Državlanski zakonik. Nato je uredil položaj uradnikov, ki so postali stalni in neodvisni od knezove osebne volje. Ker Srbija ni imela zadosti šolanih ljudi in so bili na uradniških mestih večinoma avstrijski Srbi, ki so bili med ljudstvom dostikrat nepriljubljeni, se je zavzel tudi za šolstvo. Ustanovil je v Srbiji okoli 200 ljudskih šol in povišal beograjski licej v „Visoko šolo“ s pravno in filozofsko fakulteto. Za strokovno izobrazbo so skrbele nova trgovska, poljedelska in vojaška šola. Beograd je v tem času dobil Narodno biblioteko in muzej (1853) ter časopis „Glasnik“, ki je izhajal v narodnem jeziku.

*Kulturni
dvig
Srbije*

Za Aleksandra je dobila Srbija tudi širok političen program, ki ga je izdelal minister Ilija Garašanin (1844). V prepričanju, da sta Avstrija in Turčija na robu propada, je v „Načertaniju“ zahteval zedinjenje vseh Južnih Slovanov v enotni državi, katere jedro naj bi postala Srbija. V zunanji politiki naj bi se Srbija naslonila zlasti na Francijo, v gospodarskem pogledu pa se otresla odvisnosti od Avstrije.

*Pol. in gosp.
program*

Nove ideje so živo odjeknile med ljudstvom. Srbija je takoj navezala prijateljske stike s Hrvati. Na tisoče srbskih dobrovoljcev je šlo v revolueionarnem letu 1848. na pomoč svojim bratom proti Madžarom (gl. 114).

Nekaj let kasneje so mednarodni dogodki od Srbije zahtevali težke preizkušnje. Med evropskimi velesilani je nastalo ostro nasprotje zaradi usode propadajoče Turčije. Zlasti Anglija je z velikim ljubosumjem opazovala rastoči ruski vpliv v Turčiji. Saj Rusija ni bila le zaščitnica kristjanov v turški državi; izsilila je od Turčije celo svoboden prehod skozi Bospor in Dardanele. Car Nikolaj I. je že resno mislil na osvojitve balkanskih dežel in Carigrada.

*Nasprotje
med Rusijo
in Anglijo*

Proti ruskim načrtom je Anglija pridobila Napoleona III. (1852—1870), ki je skušal obnoviti nekdanji sijaj Francije in jo dvigniti na vodilno mesto v Evropi. Do odkritega spora je prišlo v vprašanju pokroviteljstva nad kristjani v Palestini, ki sta si ga lastili Francija in Rusija. Na francoski pritisk je porta ugodila Napoleonu III., za-

*Napoleon
III. (1852—
1870)*

radi česar se je med Rusijo in Turčijo vnela vojna. Ruske čete so takoj zasedle Vlaško in Moldavijo, ruska mornarica pa je uničila turško brodovje. Anglija in Francija sta smatrali, da morata Turčiji pomagati. Njuno brodovje je odplulo v Črno morje in začelo oblegati trdnjavo Sevastopol na Krimu (1854). Dobro utrjeno mesto se je kljub premoči dolgo držalo in so ga združene francoske in angleške čete, katerim se je pozneje pridružila še sardinska vojska, osvojile šele naslednje leto. Med obleganjem je car Nikolaj I. umrl; njegov naslednik Aleksander II. (1855—1881) je sprejel ponujeni mir.

in Krimski vojna (1853—1856)

Srbija dobi jamstvo velesil (1856)

Srbija se v krimski vojni ni hotela pridružiti niti svoji zaščitnici Rusiji niti Turčiji. Kljub nevtralnosti pa je bil v pariškem miru l. 1856. njen položaj na novo urejen. Namesto Rusije so prevzele jamstvo nad njo evropske velesile. Nobena oborožena sila ni smela brez njihovega pristanka prestopiti meje samoupravne srbske kneževine.

Nasprotje med knezom in svètom

Čeprav je Aleksander v burnih časih uspešno vodil državo, je vendar imel precej nasprotnikov. Stari knez Miloš je spretno podžigal nezadovoljstvo zlasti med člani svèta. Aleksander je napravil veliko napako, ko je skušal svoj položaj utrditi z naslonom na Avstrijo. Zameril se je šč ljudstvu, ki je zahtevalo čim tesnejših zvez z Rusijo. Med njegovimi nasprotniki sta bila najuglednejša srbska voditelja Vučić in Petronijević. Da bi strl odpor nasprotnikov v svètu je Aleksander samovoljno zamenjal polovico članov s svojimi pristaši. Proti temu je nastopila porta in ga prisilila, da je spet poklical v svèt odstavljenе člane. Ohrabreni knezovi nasprotniki so zahtevali sklicanje narodne skupščine, ki naj bi razmere v Srbiji razčistila. Pritisku se je moral knez vdati. Na dan sv. Andreja l. 1858. se je v Beogradu zbrala narodna skupščina, ki je kneza odstavila ter poklicala na prestol starega Miloša.

Aleksandrovo padec (1858)

Druga Miloševa vlada (1858—1860)

Miloš je ob nastopu vlade svečano obljubil, da bo skrbel za mir in blagostanje v deželi. Kljub temu je bil šč vedno stari Miloš. V svètu in med uradništvom je odstranil vse nasprotnike in jih zamenjal s svojimi pristaši. Brez ozira na ustavne določbe je zahteval od porte, da prizna Obrenovićem dedno knežjo čast in razčisti vsa sporna

vprašanja med Srbijo in Turčijo. Srbija naj bi dobila novo ustavo in Turki naj bi se izselili iz dežele. Uspehov pa Miloš ni več dočakal. V globoki starosti je umrl in prepustil prestol sinu Mihajlu (1860).

Slovinci v dobi ustavnih bojev v Avstriji. L. 1859. se je zapletla Avstrija v vojno s Sardinijo, kateri je priskočil na pomoč Napoleon III. Po porazih pri Magenti in Solferinu je morala Avstrija odstopiti zmagovalcem Lombardijo. Ta poraz je povzročil v avstrijskih deželah notranji prevrat: padel je nepriljubljeni Bach. Po 10 letih njegove vlade je moral tudi cesar spoznati, da Avstrije ni mogoče več voditi brez ozira na voljo narodov. Zato je bil pripravljen, urediti državo na novih temeljih.

*Avstr.
poraz v
Italiji in
Bachov
padec*

Vsi avstrijski narodi so po Bachovem padcu dobili novo upanje na uresničenje svojih zahtev. O načinu ureditve Avstrije pa so bila mnjenja deljena. Federalisti so zahtevali široke deželne samouprave; dežele bi vezal le državni zbor, ki bi odločal o važnejših skupnih potrebah. Nemci pa so ostali po večini centralisti.

V novih razmerah so se znašli v težavnem položaju zlasti Slovenci. Drugi narodi, Čehi, Poljaki, Madžari in Hrvatje so imeli v svojih deželah zagotovljeno večino. Zato so se lahko potegovali za deželne samouprave. Slovenci pa bi po taki ureditvi države imeli večino le na Kranjskem Štajerski, koroški in primorski Slovenci bi ostali kot deželne manjšine še naprej odvisni od Nemcev in Italijanov.

*Položaj
Slovencev*

Slovinci so bili zato pred težko odločitvijo, ali naj vztrajajo na starem programu „Zedinjene Slovenije“, ali naj se uklonijo zahtevam drugih slovanskih narodov in se zadovoljijo z deželnimi samoupravami. Da ne bi ostali osamljeni, so se priključili zahtevam čeških in poljskih federalistov po dosegih deželnih samouprav in enakopravnosti slovenščine v šolah in uradih.

Po večmesečnem proučevanju razmer v Avstriji se je „pomnoženi državni svèt“ izjavil za federativno preureditev države. Cesar je izdal o k t o b r s k o d i p l o m o (1860), po kateri bi vršil zakonodajno oblast vladar s sodelovanjem državnega zbora, kamor bi pošiljali deželni zbori svoje zastopnike. Diploma, katero je izdal cesar tudi v sloven-

*Oktobrska
diploma
(1860)*

ščini, pa ni dolgo držala. Ker so bili proti njej celó Madžari, je cesar popustil zahtevam nemških centralistov in že nekaj mesecev kasneje izdal centralistični „februarski patent“ (1861), ki je prenesel vso oblast na skupni državni zbor s poslansko in gosposko zbornico. V gosposki zbornici si je cesar zagotovil poslušno večino, saj so bili njeni člani le nadvojvode, visoka duhovščina, najuglednejši plemiči in od njega samega imenovani vdani možje. V poslansko zbornico pa so pošiljali zastopnike deželni zbori. Obe zbornici sta bili sestavljeni tako, da so imeli Nemci zagotovljeno večino.

*Februarski
patent
(1861)*

Nova centralistična ustava ni razen Nemcev zadovoljila nobenega avstrijskega naroda. Pred njihovim odporom je moral cesar kmalu popustiti in februarSKI patent ukiniti (1865). Novi predsednik vlade Belcredi, je znova skušal urediti Avstrijo na federalistični osnovi. Razdelila naj bi se v pet samoupravnih pokrajin (nemška Avstrija s slovenskimi deželami, Češka, Galicija, Ogrska in Hrvatska), s čimer pa ni zadovoljil ne Nemcev ne Madžarov. Dogodki so dali pobudo tudi slovenskim politikom, da so v Mariboru l. 1865. izdelali nov program, po katerem naj bi se Kranjska, Štajerska, Koroška in Primorska združile v posebno upravno telo s skupnim zborom. Slovenske narodne koristi bi ščitil poseben „narodni odbor“. A vse je ostalo le pri načrtih.

*Belcredijev
načrt*

*Mariborski
program
(1865)*

Medtem ko so namreč na Dunaju razpravljali, kako bi zadovoljili narode, ne da bi pri tem trpela državna skupnost, sta napadli Avstrijo Prusija in Italija, ki sta delali za politično zedinjenje vseh Nemcev, oziroma Italijanov (1866).

Prusija in Italija sta videli v Avstriji glavno oviro za uresničenje svojih načrtov. Vsenemško gibanje je dobilo v tem času odločnega voditelja v pruskem državniku Bismarcku, ki je hotel, da bi izvedla zedinjenje Nemcev Prusija. Misel zedinjenja Italije pa je po Mazzinijevi smrti prevzel sardinski minister Cavour. Spoznal je, da se bo Italija najlaže zedinila s francosko pomočjo, zato se je že v krimski vojni pridružil Napoleonu III. (glej 118). V vojni proti Avstriji l. 1859. je Sardinija s francosko pomočjo pridobila Lombardijo, naslednje leto pa priključila še srednjeitalijanske državnice Toskano, Modeno, Parmo in papeško deželo Romanijo (1860). Istega leta je drzni Garibaldi z

*Prusija in
Italija proti
Avstriji*

nekaj prostovoljei zlomil samostojno vladavino v južni Italiji, nakar je bilo l. 1861. proglašeno enotno italijansko kraljestvo.

L. 1866. sta Prusija in Italija složno nastopili proti Avstriji. Pruska je hotela odstraniti njen vpliv v severnonemških pokrajinah. Italija pa je želela dobiti avstrijsko Benečijo. Dobro pripravljena pruska vojska je pod poveljstvom generala Moltkeja udarila na Avstrijce in jih odločilno premagala pri Kraljevem gradu na Češkem. Avstrijeec ni mogla rešiti niti Radeckijeva zmaga nad Italijani pri CustoZZi niti nepričakovana zmaga mladega avstrijskega brodovja pod poveljstvom mariborskega rojaka admirala Tegetthoffa pri Visu (1866).

V praškem miru je morala Avstrija izročiti Italiji Benečijo, kjer je ostalo 40.000 beneških Slovencev, Prusiji pa priznati prvenstvo v severnonemških deželah ter se odreči vmešavanju v izvenavstrijske nemške dežele (1866).

Že nekaj let pozneje sta Prusija in Italija skoraj do kraja izvedli zedinjenje. Italija je z osvojitvijo papeškega Rima (1870) dokončala zedinjenje Apeninskega polotoka; Rim je postal glavno mesto italijanskega kraljestva. Prusija pa se je zapletla v težko vojno s Francijo. Po naglih zmagah je nemška vojska vkorakala v Pariz, kjer je Bismarck v Versaillesu proglašil zedinjenje vseh nemških držav razen Avstrije v enotno nemško cesarstvo (1871). V Franciji je bilo spet ukinjeno cesarstvo in proglašena republika.

Vojni dogodki l. 1866. so še pospešili prevrat v Avstriji. V nevarnosti pred vedno odločnejšimi narodi, ki so terjali svoje pravice, je Avstrija začela popuščati madžarski zahtevi, naj bi se država razdelila v dva dela; v zahodnem bi imeli oblast Nemci, v vzhodnem pa Madžari. Slovani niso bili složni in so zato le olajšali zблиžanje med Nemci in Madžari. Belcredi, ki se je hotel sporazumeti z Madžari in Slovani, je moral odstopiti, novi minister Beust pa se je začel pregovarjati samo z Madžari. Plod teh razgovorov je bila „a v s t r i j s k o - o g r s k a n a g o d b a“, po kateri se je enotna Avstrija razdelila v A v s t r o - O g r s k o (1867). Po novi dualistični ustavi je dobila država dva zbora in dve vladi, na Dunaju in v Budimpešti. Obe državni polovici je vezala le vladarjeva oseba, skupna zunanja politika in vojska.

Po dualistični ustavi, ki je ostala v veljavi do razsula avstro-ogrskе monarhije, so bili Slovani podrejeni deloma Dunaju deloma Budimpešti. V avstrijski polovici so ostali poleg Slovencev, istrskih in dalmatinskih Hrvatov še Čehi, Poljaki in gališki Ukrajinci, v ogrski polovici pa so dobili Madžari oblast nad Hrvatsko in Slavonijo ter nad ogrskimi

*Vojna
l. 1866.*

*Zedinjenje
Italije*

*Zedinjenje
Nemčije
(1871)*

*Posledice
avstrijskega
poraza
l. 1866.*

„Dualizem“

Srbi, Slovaki, podkarpatskimi Rusi in Romuni. Tudi 100.000 prekmurskih Slovencev je bilo podrejenih Madžarom.

*Slovinci
proti
dualizmu*

Dualistična ureditev države Slovanov ni mogla zado-
voljiti. Tudi slovenski poslanci na Dunaju so jo ostro na-
padali, češ da je škodljiva slovenskim narodnim interesom.

Dr. Janez Bleiweis

Pri glasovanju pa je večina vendarle glosovala zanj, ker je nasedla Beustovim obljubam po razširjenju deželnih samouprav.

Nedoslednost slovenskih poslancev je izzvala doma silno nezadovoljstvo zlasti med mladimi izobraženci (dr. Zarnik, Levstik, Jurčič, dr. Vošnjak in dr.). Bleiweisu in njegovim so očitali politično nedoslednost in pomanjkanje odločnosti ter grajali njihovo preveliko konservativnost. Za borbo proti njim so začeli izda-

jati l. 1868. v Mariboru „Slovenski narod“, v katerem so se znova zavzeli za „Zedinjeno Slovenijo“, narodno enakopravnost ter tesnejšo povezanost s Hrvati in Srbi. V kulturnih vprašanjih so bili svobodomiselnega naziranja (liberalci). V nasprotju z Bleiweisovimi pristaši „Staroslovinci“ jih imenujemo „Mladoslovence“.

*Nastop
„Mladoslo-
vencev“*

*Tabori
(1868—
1871)*

Mladoslovinci so svoje zahteve širili med ljudstvo na taborih, ki so se vršili po vseh slovenskih deželah in so se jih udeleževale velike množice. Najveličastnejši tabori so bili v Ljutomeru (1868), Šempasu pri Gorici, Žalcu in Vižmarjih nad Ljubljano (1869). Taborska doba pomenja v

slovenskem političnem življenju važen mejnik. Iz ozkih meščanskih in trških čitalnic so tabori razgibali široke plasti ljudstva in narodne pravice so postale od tedaj zahteva vsega slovenskega naroda. Na taborih je ljudstvo črpalo odporne sile, da ni klonilo gospodarskemu in kulturnemu pritisku Nemcev.

Taborska leta so med Slovenci znova obudila željo po zbliznanju s Hrvati in Srbi. Strah pred nemškim pritiskom, ki so ga pričakovali po zmagi nad Francozi (gl. 121), je sodelovanje še pospeševal. Na zborovanju v Ljubljani so slovenski, hrvatski in srbski politiki izdelali „jugoslovanski program“, v katerem so poudarili edinstvo Južnih Slovanov in njihove skupne potrebe na književnem, gospodarskem in političnem polju (1870).

Fran Levstik

Svoje delovanje so sklenili usmeriti tudi med krvne brate onstran državnih meja v Srbijo in Črno goro

Izvedba velikih načrtov pa je ostala za enkrat nemo-goča. Na Dunaju je prišla na krmilo centralistična Auer-sperg-Lasserjeva vlada, ki je začela s silo zatirati vsako narodno delovanje (1871); tabori so prenehali in v slovenskem političnem življenju je zavladalo mrtvilo.

Hrvatje in Srbi v dobi Strossmayerja in Miletiča. Padec Bachove vlade je globoko odjeknil tudi med Hrvati in Srbi. Po desetletju političnega in kulturnega mrtvila, ki so ga z nasiljem ustvarili „Bachovi luzarji“, se je na Hr-

*Ljubljanski
jugoslo-
vanski
program
(1870)*

*Hrvatje in
oktobrska
diploma
(1860)*

vatskem in v Vojvodini obnovilo živahno politično delovanje. Najpomembnejša osebnost na slovanskem jugu je bil veliki djakovski škof Josip Juraj Strossmayer. Kot član pomnoženega državnega sveta je l. 1860. zagovarjal federativno ureditev Avstrije in zahteval, da se zdru-

Josip Juraj Strossmayer

žijo vse hrvatske pokrajine v eno upravno celoto, v kateri bi bila hrvaščina uradni jezik. S svojimi zahtevami Strossmayer ni prodr. V oktobrski diplomi so Hrvatje sicer dobili samoupravo na Hrvatskem in v Slavoniji, katerima pa se ni priključila niti Vojna krajina niti Dalmacija, Medjimurje in Reka.

Federalistično oktobrsko diplomu je že po nekaj mesecih zamenjal centralistični februarški patent (gl. 120). Hrvatje so odločno nastopili proti

njemu in vztrajno zahtevali spojitve Vojne krajine, Dalmacije, Medjimurja, Reke in otokov s Hrvatsko in Slavonijo. Zagovarjali so hrvatsko državno samobitnost, pripravljani pa so bili skleniti z Madžari zvezo (realno unijo), če bi jim ti priznali enakopravnost in neodvisnost celotnega hrvatskega ozemlja od Ogrske. Tako politiko na Hrvatskem je zagovarjala „narodna stranka“, ki sta jo vodila Strossmayer in Franjo Rački.

*Program
narodne
stranke*

„Madžaroni“

Proti narodni stranki so nastopili „madžaroni“ in „pravaši“. Madžaroni ali unionisti so bili za brezpogojno unijo z Ogrsko in so narodnjakom očitali, da s svojimi

zahtevami podpirajo dunajski centralizem, čeprav so na Dunaju Strossmayerju očitali, da hoče odcepiti Hrvatsko od Avstrije in ustanoviti samostojno „jugoslovansko kraljestvo“. Nasprotno pa je bila nova „stranka prava“ pod vodstvom Ante Starčevića in Evgena Kvaternika še odločnejša od narodne. Zahtevala je popolno odcepitev Hrvatske od Avstrije in Ogrske ter obnovitev svobodne hrvatske države. Kot čisto hrvatska stranka je odklanjala zveze z ostalimi Južnimi Slovani, zlasti s Srbi, kar je le slabilo slovansko moč v borbi proti Dunaju in Budimpešti.

„Pravaši“

V tej politični razgibanosti se je osnovala še četrta, „samostalna stranka“, ki sta jo vodila Ivan Mažuranić in Ivan Kukuljević. Samostalni so smatrali, da bodo laže dosegli zedinjenje hrvatskih dežel, če se naslonijo na Avstrijo. Politično razcepljene Hrvate pa so prehiteli dogodki l. 1866. (gl. 121). Nemci in Madžari so zato tem laže sklenili sporazum brez njih na temelju dualistične ureditve habsburške države.

„Samostalna stranka“

Po sporazumu med Nemci in Madžari se je položaj za Hrvate in Srbe povsem spremenil. Hrvatska, Slavonija in Vojvodina so pripadle ogrski polovici države, Dalmacija pa avstrijski. Hrvatski sabor je z ogorčenjem odklonil dualistično ustavo. V znak protesta ni poslal zastopnikov niti v ogrski sabor niti na kronanje cesarja Franca Jožefa I. v Budimpešto. Zaradi tega je bil sabor razpuščen in ban je moral odstopiti. Novi ban Leon Rauch je z nasiljem dosegel, da so pri volitvah v novi sabor zmagali madžaroni, ki so sklenili z Madžari „hrvatsko - ogrsko nagodbo“ (1868). Z njo je bilo urejeno razmerje med Hrvatsko in Ogrsko, kakor je ostalo z manjšimi spremembami do razsula Avstro-Ogrske. Hrvatska je postala sestavni del ogrske države in je bila samoupravna le še v zakonodaji, upravi, šolstvu in sodstvu. Vsi ostali posli so bili skupni in jih je vodila ogrska vlada, v kateri so imeli Hrvatje le posebnega ministra za hrvatske zadeve.

Hrvatje odklanjajo dualizem

Hrv. ogrska nagodba (1868)

Večina hrvatskega naroda nagodbe ni priznala, saj jo je sklenil nasilno izvoljeni sabor. Zlasti so se Hrvatje upirali zaradi Reke, ki je bila upravno podrejena Ogrski, ne pa Hrvatski. Že pri prvih volitvah v sabor je prišla narodna

Hrvatje odklanjajo nagodbo

nevolja do izraza; madžaroni so popolnoma propadli. Narodna stranka, ki je dobila ogromno večino, je odločno izjavila, da nagodbe ne prizna, češ da jo je sklenilo zastopstvo, ki v narodu ni imelo večine.

*Kvaternikov upor
(1871)*

Še odločneje kakor narodna stranka so odklanjali „nagodbo“ pravaši. Evgen Kvaternik je odšel jeseni l. 1871. v Vojno krajino, kjer je v Rakovici začel z uporom in proglasil popolno nezavisnost Hrvatske. Ali že tretji dan je bil upor zadušen in Kvaternik je v boju padel. Madžari so še ostreje pritiskali na Hrvate in sabor razpustili. Pritisku se je morala vdati tudi narodna stranka in priznati nagodbo, ki pa je bila nekoliko popravljena v hrvatsko korist: Hrvatska je namreč dosegla boljšo osnovo za odmero denarnih sredstev, ki jih je potrebovala za kritje samoupravnih potreb (revizija nagodbe 1873).

*Revizija nagodbe
(1873)*

Ko je sabor sprejel revidirano nagodbo, je vlada imenovala za bana člana samostalne stranke, pesnika I v a n a M a ž u r a n i ć a (1873—1880). Strossmayer se s politiko narodne stranke ni strinjal; užaljen se je umaknil v zatišje.

*Ban Ivan Mažuranić
(1873—1880)*

Strossmayer je do smrti ostal veren jugoslovanskemu prepričanju, ki je dozorelo v njem že v zgodnji mladosti. Trdno je veroval, da je bodočnost Jugoslovanov le v medsebojnem spoznavanju in prijateljstvu. Za politično zedinjenje Hrvatov, Srbov in Slovencev pa je bilo po njegovem mnenju potrebno najprej duhovno in kulturno zблиžanje. Temu naj bi utrla pot „Jugoslovanska akademija“ (1867) in vseučilišče v Zagrebu (1874); za oba kulturna zavoda je Strossmayer prispeval bogato podporo.

Strossmayerjevo „jugoslovanstvo“

Strossmayer se je dobro zavedal, da zedinjenje Slovanov na jugu ovirajo tudi verske razlike med Srbi in Hrvati. Zato je delal za zблиžanje med katoliki in pravoslavni. Katoliška cerkev na Hrvatskem naj bi sprejela kot obredni jezik staroslovenščino, pravoslavna pa naj bi priznala papeža za verskega poglavarja. Njegov trud pa je bil zaman. Zlasti srbska duhovščina je videla v njegovem jugoslovanskem pokretu nevarnost za srbsko pravoslavlje.

Madžarski pritisk na Srbe

Hud madžarski pritisk so morali prenašati tudi Srbi v Vojvodini. Oktobrska diploma je Vojvodino ukinila in jo spet neposredno priključila Ogrski (1860). Srbi, ki so bili

narodno že močno prebujeni, so se temu upirali, a prave opore niso dobili nikjer. Še brezobzirneje so začeli postopati Madžari z njimi po uvedbi dualizma. Pregarjali so jim voditelje, razpuščali društva in prepovedovali izdajanje listov. Srbsko ljudstvo so hoteli pomadžariti. V tem času je bil srbski politični voditelj v Vojvodini Svetozar Miletić. Izdajal je časopis „Zastava“, okoli katerega je zbral glavne srbske delavce iz Vojvodine in Srbije. Vneto se je boril za pravice zatiranih narodov na Balkanu in poudarjal potrebo za čim tesnejše sodelovanje med njimi. Madžarske oblasti so ga zaradi tega preganjale, dokler se ni, skrušen od bolezni, umaknil iz političnega življenja.

*Delovanje
Svetozarja
Miletića*

*Načrti kneza
Mihajla
(1860—1868)*

Knez Mihajlo Obrenović

Srbija v dobi Mihajlove vlade. Po smrti kneza Miloša (gl. 118) je prevzel srbske vladarske posle njegov sin Mihajlo (1860—1868). Postavil si je za življenjsko nalogo, osvoboditi Srbijo in zediniti pod srbskim vodstvom Južne Slované (gl. 117 „načertanije“).

Preden pa se je mogel lotiti dela, je moral urediti v Srbiji razrvane notranje razmere, ublažiti strankarska trenja, utrditi knežjo oblast in okrepiti narodno vojsko.

Takoj po nastopu je izdal na ljudstvo proglas, da mora prenehati vsako nasilje in politično preganjanje. V državi sta kmalu zavladala red in zakonitost. Ni pa mogel odstraniti nasprotstva med ustavobranitelji, ki so imeli glavno

*Mihajlove
reforme*

oporo v svetu, in liberalci, ki so zahtevali, naj ima odločilno besedo narodna skupščina. S pomočjo narodne skupščine je končno zlomil preveliko oblast sveta. Po novem zakonu, ki ga je sprejela narodna skupščina l. 1861., je sam imenoval člane sveta, ki pa niso bili več stalni. Obenem je obljubil, da se bo narodna skupščina, ki ima svetovalno pravico, sestajala vsaka tri leta. Narodna skupščina je med prvimi odloki sprejela zakon o vojaški obveznosti in s tem postavila temelj srbski narodni vojski.

*Turki zapu-
ste Srbijo
(1862)*

S tem je Mihajlo dejansko odpravil staro „turško ustavo“, proti čemur je takoj nastopila porta. Napetost med Srbi in Turki je tako narasla, da je prišlo v Beogradu do krvavih spopadov; beograjski paša je dal celo s topovi obstreljevati mesto. Grozil je oborožen spopad, a velesile so pravočasno posredovale v korist Srbije. Turško prebivalstvo se je moralo izseliti iz srbskih mest, le v Beogradu, Šabcu, Smederevu in Kladovu so še ostale turške posadke (1862).

*Mihajlovi
pol. načrti*

Ta uspeh pa Mihajla ni zadovoljil. Iskal je zvez z balkanskimi narodi, med katerimi je srbska mladina razvnela živahno gibanje za osvoboditev. Mihajlov načrt je bil, ustvariti zvezo balkanskih držav in s skupnimi močmi izgnati Turke iz Evrope. Prvi dogovor je sklenil Mihajlo s Črno goro.

*Črna gora
pod Dani-
lom I.
(1851—1860)*

V Črni gori je po smrti Petra II. Petrovića Njegoša zavladal njegov nečak D a n i l o I. (1851—1860), ki se je s privoljenjem Rusije proglasil za kneza. Bil je prvi svetni črnogorski vladar, katerega pa porta ni hotela priznati. Danilo se je zato odločil, s silo izvojevati neodvisnost svoji deželi. Ob času hercegovskega upora l. 1852. je pozval k uporju Črnogorce, ki bi pa tedaj gotovo podlegli, da jih ni rešila Avstrija. Že nekaj let kasneje so se Črnogorci spet udarili s Turki (1858). Pod vodstvom kneževega brata vojvode Mirka so jih strahovito premagali pri Grahovem. Po tej zmagi so priznale velesile Črni gori delno samostojnost (1860).

*Mih. zveza
s Črno goro*

Še istega leta je postal knez Danilo žrtev atentata, ki ga je izvršil nek Črnogorec iz osebne maščevalnosti. Njegov naslednik N i k o l a j I. (1860—1918) je globoko razumel težnje srbskega kneza Mihajla. V dogovoru, ki ga je sklenil z njim l. 1866., je celo obljubil, odpovedati se prestolu. da

bi tako omogočil ustvariti skupno državo; obdržal bi le naslov srbskega princa.

Teže so napredovala Mihajlova pogajanja z Grčijo in Romunijo. Z Grki je sklenil vojaško zvezo, z Romuni pa prijateljsko pogodbo, po kateri bi v bodoči vojni Romunija ostala nevtralna, a bi Srbiji pošiljala orožje. Slednjič je Mihajlo navezal stike tudi z odborom bolgarskih emigrantov v Bukarešti. Sklenjeno je bilo, da se osvobojena Bolgarija združi s Srbijo v „Jugoslovansko carstvo“, v katerem bi bila bratska naroda popolnoma enakopravna pod vlado kneza Mihajla.

*Zveze z
Romuni in
Grki*

*Zveze z
Bolgari*

Prijateljske zveze je gojil knez Mihajlo tudi z vojvodinskimi Srbi in s Hrvati, posebno z velikim Jugoslovanom Strossmayerjem.

*Zveze s
Hrvati*

Prva prilika za nastop proti Turčiji se je nudila Mihajlu l. 1866., ko je bila Evropa znova v vojnih vihranih. S podporo velesil je izposloval od porte, da so morale turške čete zapustiti še zadnja srbska mesta (1867).

*Turške čete
zapuste me-
sta (1867)*

Nadaljnje delo za uresničenje njegovih načrtov pa so preprečili zarotniki, ki so ga na sprehodu na Topčideru umorili. V ozadju zarote je bila tudi Avstrija, ki je smatrala, da Mihajlova politika nasprotnje njenim koristim na Balkanu.

*Mihajlova
smrt (1868)*

Po Mihajlovi smrti je narodna skupščina priznala za kneza Milana Obrenovića. Ker je bil še mladoleten, so prevzeli vladarske posle do njegove polnoletnosti trije namestniki. Srbija je opustila Mihajlovo jugoslovansko politiko in se začela nagibati na avstrijsko stran. Zato jo je Rusija prenehala podpirati ter si je poiskala opore za svojo balkansko politiko v Bolgariji. Z rusko pomočjo so Bolgari že l. 1870. izposlovali ustanovitev bolgarskega eksarhata, s katerim so dosegli nezavisnost svoje cerkve v turški državi. S pomočjo cerkvene organizacije so začeli širiti tudi v Makedoniji in Stari Srbiji svoje narodne in politične težnje.

*Namestni-
ška vlada
(1868–1872)*

*Delovanje
Bolgarov v
južni Srbiji*

V dobi namestniške vlade je dobila Srbija novo ustavo (1869), ki je okrepila oblast narodne skupščine. Vendar namestniška vlada med ljudstvom ni bila priljubljena in je l. 1872. prevzel knez Milan Srbijo v težavnem položaju.

*Namestni-
ška ustava
(1869)*

Srbija in Črna gora v borbi s Turki. Dogodki v Bosni in Hercegovini so povzročili Milanu že ob nastopu mnogo težav. Nasilja in veliki davki so namreč l. 1875. povzročili upor nevesinjskih kmetov proti turški gospodi. Uporniški pokret se je naglo širil po Hercegovini in Bosni. Upornikom je med prvimi odkrito priskočil na pomoč črnogorski knez Nikolaj I., pa tudi številni Srbi, Hrvatje in celo nekateri Slovenci so hiteli kot prostovoljci pomagat tlačnim bratom. V Bosni se je pojavil med uporniškimi voditelji Peter Karadjordjević, sin bivšega kneza Aleksandra. Kot Peter Mrkonjić se je junaško boril s Turki. Njegov nastop knezu Milanu ni bil po volji, ker se je bal, da ne bi Petrov ugled preveč zrastel. V nasprotstvu do Petra se je pridružila Milanu tudi Avstrija; skupno sta ga prisilila, da se je umaknil iz Bosne.

Upor v Hercegovini in Bosni

Peter Mrkonjić

Čeprav uporniki niso imeli enotnega vodstva, so se vendar več mesecev uspešno ustavljali turškim četam. V strahu, da se ne bi upor razširil po vsem Balkanu, so se v Carigradu za upornike zavzele velesile. Ali Turčija ni bila sposobna napraviti reda. Upor se je še nadalje širil in zajel celó Bolgarijo.

Srbsko ljudstvo je kneza Milana vedno odločneje sililo, da priskoči upornikom na pomoč in napove Turčiji vojno. Splošno so mislili, da je Turčija na robu propada in da je najugodnejša prilika za končni obračun z njo. Milan se je le nerad vdal pritisku javnega mnenja in sklenil zvezo s Črnogorci. Zanašajoč se na rusko pomoč je slabo pripravljena srbska vojska pod poveljstvom generala Černjajeva udarila po moravski dolini proti Nišu, Črnogorci pa proti Hercegovini, kjer so pri Vučjem dolu in Fundini porazili Turke. Srbe so Turki kmalu ustavili, jih vrgli nazaj in pri Djunis u popolnoma premagali (1876). Na ruski pritisk je Turčija sklenila s Srbijo mir, v katerem je Srbija kljub porazu obdržala stare meje (1877).

Srbi in Črnogorci v borbi s Turki (1876)

Rusko-turška vojna (1876-1877)

Še istega leta je Rusija sama napovedala Turčiji vojno. Ruska vojska je pod vodstvom generala Gurke udarila preko Donave v severno Bolgarijo. Njeno prodiranje je pri Plevnu zaustavil Osman paša, ki je pol leta neustrašeno odbijal ruske napade na mesto. Šele po padcu Plevna so

Rusi sredi zime preko prelaza Šipke udarili v dolino reke Marice. Na vest o ruskih zmagah so začeli znova prodirati proti jugu tudi Srbi. Po hudih bojih so zavzeli Niš, Leskovac, Vranje in Pirot.

Ko so Rusi osvojili Odrin in jim je bila pot proti Carigradu odprta, so ogroženi Turčiji prišli na pomoč Angleži, nakar sta Rusija in Turčija sklenili mir v San Stefanu pri Carigradu (1878).

Mir v San Stefanu (1878)

Sanstefanski mir je pomenil za Srbijo težak udarec. Ustvaril je Veliko Bolgarijo, ki je obsegala poleg današnje Bolgarije vso Makedonijo in velik del stare Srbije. Srbija, Črna gora in Romunija so dobile le malo novega ozemlja, a so postale neodvisne države.

Velesile pa sanstefanskega miru niso hotele priznati, ker so se bale, da ne bi Rusija z Veliko Bolgarijo dobila na Balkanu odločilne premoči. Njihovemu pritisku se je morala Rusija vdati in pristati na novo ureditev balkanskih meja na kongresu velesil v Berlinu (1878). Pod Bismarckovim predsedstvom je berlinski kongres preprečil ruske načrte na Balkanu in razveljavil sanstefanski mir. Namesto Velike Bolgarije je bila ustanovljena mala, samoupravna bolgarska kneževina, ki je obsegala le ozemlje med Donavo in Balkanom ter Sofijsko kotlino. Ločeno od nje je dobila samoupravo tudi Vzhodna Rumelija.

Kongres v Berlinu (1878)

Srbiji in Črni gori so velesile priznale popolno neodvisnost. Srbija je poleg tega dobila niški, vranjski, pirotski in topliški okraj, Črna gora pa okolico Nikšiča in Podgorice ter pri Baru in Ulcinju dostop do morja.

Srbija in Črna gora neodvisni

Velik uspeh na kongresu je dosegla Avstro-Ogrska. Velesile so določile, naj zasede Bosno in Hercegovino ter tam vzdržuje red in prepreči nove nemire. Še istega leta so avstrijske čete krenile v Bosno in Hercegovino. Odločen odpor muslimanskega prebivalstva so morale streti z orožjem. Svoje posadke je Avstrija poslala tudi v novopazarski sandžak, s čimer se je kot klin zajedla med Srbijo in Črno goro in tako preprečila skupne meje med bratskima državama.

Avstrijska okupacija Bosne in Hercegovine (1878)

Avstrijska zasedba Bosne in Hercegovine je Srbiji vzela vsako možnost, da bi razširila svoje meje proti zahodu. Načrti, ki jih je snoval knez Mihajlo, so propadli.

Južni Slovani pod pritiskom Avstro-Ogrske

V sedemdesetih letih 19. stol. se začenja novo, težko razdobje v zgodovini Južnih Slovanov. Mednarodni položaj Avstro-Ogrske se je v tem času močno okrepil. Namesto nasprotja s Prusijo, ki je Avstrijo skoraj sto let oviralo v zunanjepolitičnih načrtih in posredno povzročalo težke notranje pretresljaje (n. pr. 1866), se začenjajo spletati med Avstrijo in novo Nemčijo tesne zveze. Viden uspeh političnega sodelovanja obeh držav se je pokazal že na berlinskem kongresu.

Avstro-Ogrska, za katero je stala Nemčija, se je lahko spet posvetila vzhodnemu vprašanju. Njen pritisk proti jugovzhodu je morala prva občutiti Srbija. Obenem je sklenila avstrijska vlada zatreti nevarna gibanja v državi sami, pri čemer je namenila posebno močan udarec prav Slovencem, Hrvatom in Srbom.

			1860—1918 Nikolaj I. Črnogorski
Po 1875 Slogaštvo	1873—1880 I. Mažuranić	1868—1889 Milan Obrenović	
1882 Mahničev nastop. Konec sloge	1883—1903 Ban Khuen	1882 Srbija kraljevina	
1885 Ciril-Methodova družba		1885 Srb.-bolg vojna	
		1888 Nova ustava	
		1889—1903 Aleksander Obr.	
Po 1890 Zadružništvo (Vošnjak, Krek)	1903 Padec Khuen in smrt Kallaya	1903—1921 Peter I. Osvoboditelj	
	1905 Reška in zadrška resolucija	1905 Carinska vojna z Avstrijo	
1908 Sept. žrtve v Ljubljani	1908 Friedjungov proces	1908 Aneksijska kriza	
		1910 Črna gora kraljevina	

Srbija po berlinskem kongresu. Kralja Milan in Aleksander. Na berlinskem kongresu je Avstrija s pomočjo Nemčije preprečila ustanovitev Velike Bolgarije in s tem napravila veliko uslugo Srbiji, ki bi morala prepustiti san-

stefanski Bolgariji zgodovinske srbske pokrajine in opustiti upanje na razširjenje svojih meja proti jugu. Toda avstrijska pomoč ni bila nesebična. Srbija naj bi zato postala od Avstrije gospodarsko in politično tako odvisna, da bi bila zanesljiva protiutež Bolgariji, za katero je stala mogočna Rusija. Že v Berlinu je Avstrija od Srbije zahtevala med drugim, da zgradi od Beograda proti Nišu železnico, po kateri bi se pretakala proti jugovzhodu nemško-avstrijska trgovina in politični vpliv.

Avstrijski načrti s Srbijo

Srbska vlada se je skušala rešiti pred odvisnostjo od Avstrije s trgovinskimi pogodbami, ki jih je po kongresu naglo sklenila z Anglijo in Italijo. Toda Avstrija je zahtevala od Srbije takojšno izpolnitev gospodarskih določb, na katere je morala pristati v Berlinu. Vlada in ljudstvo sta se temu odločno uprla, popustil pa je knez Milan. Imenoval je novo vlado, ki je sklenila z Avstrijo trgovinsko pogodbo, po kateri je postala Srbija gospodarsko povsem odvisna od Avstrije (1881).

Srbski odpor

Milan popusti: avstr.-srb. trgov. pogodba (1881)

Silno nezadovoljstvo med Srbi je Milana še bolj pognalo v naročje Avstro-Ogrske. Podpisal je tajno konvencijo, v kateri je obljubil, da ne bo več podpiral Srbov v Avstriji, da se odpoveduje zahtevi po Bosni in Novem Pazarju in da ne bo brez avstrijskega dovoljenja sklepal nobene pogodbe s kako tretjo državo. Avstrija je poleg osebne zaščite, katero mu je nudila, le obljubila, da ga bo priznala za kralja, kadar se bo proglasil. S tem dogovorom, ki ga je sklenil na lastno pest, je Milan izdal vsa politična načela, za katera se je boril že knez Mihajlo (gl. 128). Edino proti jugu je smela Srbija še usmerjati svoje politično delovanje, a še to le zato, ker je s tem posredno koristila nemško-avstrijskim težnjam na Balkanu.

Tajna konvencija (1881)

L. 1882. se je Milan proglasil za kralja, s čimer pa ni mogel ublažiti nasprotstva, ki je naraščalo proti njemu. Glavni nasprotnik mu je doraščal v novi radikalni stranki, ki je zahtevala temeljite spremembe in odločilne besede pri vodstvu države. Ko so l. 1883. pri volitvah v narodno skupščino radikali zmagali, je kralj narodno skupščino razpustil in začel odkrito borbo proti njim. Zapovedal je pobrati med ljudstvom vse orožje, kar je iz-

Srbija — kraljevina (1882)

Radikali

*Timoška
vstaja
(1883)*

zvalo v severovzhodnih srbskih okrajih oborožen upor („timočka buna“). Vlada je v nekaj dnevih vzpostavila red, nato pa nastopila proti radikalom, češ da so povzročili vstajo. Večina radikalnih voditeljev je bila obsojena na smrt ali robijo, med njimi tudi Nikola Pašić, ki pa je pravčasno zbežal v Avstrijo.

S silo si kralj Milan ni izboljšal položaja. Nezadovoljstvo med ljudstvom je trajalo naprej in jemalo Srbiji moč, kar se je najlepše pokazalo v vojni z Bolgarijo, v katero se je kralj Milan zapletel proti volji ljudstva.

*Srb.-bolg.
vojna
(1885—
1886)*

L. 1885. so Bolgari v Plovdivu svečano proglasili zedinjenje Vzhodne Rumelije z Bolgarijo. Kralj Milan, katerega je na tistem podžigala Avstrija, je smatral, da je s tem na Balkanu porušeno ravnotežje, ki ga je ustvaril berlinski kongres. Napovedal je Bolgarom vojno in brez zadostne priprave udaril proti Sofiji. Pri Slivnici pa so bili Srbi premagani in so se morali umakniti. Bolgari so udarili za njimi in zasedli Piroto. Videč srbski neuspeh je Avstrija naglo posredovala in dosegla, da je bil sklenjen mir v Bukarešti (1886). Meja med Srbijo in Bolgarijo je ostala nespremenjena pač pa je Bolgarija obdržala Vzhodno Rumelijo, na kar so že prej pristale velesile.

Neuspeh v vojni, katero je srbski narod že od vsega početka sprejel z nezadovoljstvom, je bil za Milana težak udarec. Še istega leta je moral doživeti prevrat v Bolgariji, kjer je bil pregnan knez Aleksander in je prišel na prestol Ferdinand iz nemške rodbine Koburg. To je bila zmaga avstrijsko-nemškega vpliva nad ruskim. Prilika je bila, da bi se Milan vsaj zdaj naslonil na Rusijo in prekinil zveze z Avstrijo; toda tega ni storil. Zaradi vedno hujšega pritiska opozicije je končno pristal na novo ustavo, s katero je dobilo ljudstvo po svojih zastopnikih odločilen vpliv na vodstvo države (1888). Že dva meseca nato se je odpovedal prestolu v korist sina Aleksandra.

*Nova usta-
va (1888)*

*Milanov
odstop
(1889)*

Ker je bil Aleksander še mladoleten, so prevzeli vlado trije namestniki. A Milan, ki je po odstopu odšel v tujino, se ni nehal vtikati v srbske razmere. Ko je umrl eden izmed namestnikov, je pregovoril sina, da se je predčasno oklical za polnoletnega, nakar se je vrnil v Srbijo (1893).

*Vlada
Aleksandra
(1889—
1903)*

Zahteval je, da se podaljša pogodba z Avstrijo, in pregovoril Aleksandra, da je ukinil ustavo iz l. 1888. in spet uvedel staro, po kateri je imel kralj večji vpliv na narodno skupščino. V državi je nastala popolna anarhija. Vlade so se naglo menjavale, državna uprava je propadala, blagajne so bile prazne. Vlada je skoraj vsako leto najela posojilo, a niti uradništvo niti vojska nista prejemale v redu svojih plač.

Tedaj se je Aleksander še poročil z Drago, dvorno damo svoje matere, vdovo po ing. Mašinu. Ljudstvo ji je očitalo, da ni dostojna visokega položaja, na katerega je prišla. Nezadovoljstvo proti njej je postalo še večje, ker ni imela otrok in so začeli govoriti, da bo po Aleksandrovi smrti prišel na prestol kraljičin brat.

L. 1905. je Aleksander izvršil državni udar: razpustil je narodno zastopstvo, ukinil ustavo in razpisal nove volitve, katere je izvedel s pomočjo policije. Tedaj so se zarotili mladi častniki in napravili konec neznosnim razmeram. Vdrli so v dvor in umorili kralja in kraljico (1905).

Aleksander je bil zadnji Obrenović. Narodno zastopstvo, ki se je zbralo po njegovi smrti, je poklicalo na prestol Petra Karadjordjevića.

Hrvatska pod banom Ivanom Mažuranićem (1873—1880) in Karlom Khuenom Hedervarijem (1883—1903). Imenovanje Ivana Mažuranića, priznanega hrvatskega književnika, za bana (gl. 126) je izzvalo med Hrvati veliko zadovoljstvo, zlasti še, ker ni bil plemič. Novi ban se je z vnemo oprijel posla: na vseh upravnih in kulturnih področjih so se pokazali sadovi njegovega dela. Dvignil je šolstvo, vpeľjal splošno šolsko obveznost, z bogato pomočjo vladike Strossmayerja je bila odprta v Zagrebu univerza s tremi fakultetami, prva na jugoslovanskem ozemlju (1874).

Zato pa je Mažuranić naletel na večje težave pri izvañanju političnih načrtov. Že l. 1873. je izšla določba o ukñnjenju Hrvatske in Slavonske Vojne krajine in njuni priključitvi k banski Hrvatski. A vlada tega ni hotela izvesti, kakor da je želela že od početka otežkočiti položaj narodnega bana.

Še težje je bilo Mažuranićevo stališče, ko je izbruhnila „bosenska kriza“, ki jo je sprožil upor v Hercegovini (gl.

*Neredi
v Srbiji*

*Poroka z
Drago*

*Ukinjenje
ustave*

*Zarotniki
umore
Aleksandra
in Drago
(1903)*

*Mažur.
kulturno
delo*

*Boj za pri-
ključitev
Voj. krajine*

*„Bosenska
kriza“*

150). Zaradi možnosti priključitve Bosne in Hercegovine habsburški državi se je na mah zazdelo, da imajo prav tisti hrvatski politiki, ki so proti Strossmayerjevemu jugoslovanskemu programu zagovarjali ožje hrvatsko stališče. S priključitvijo Bosne in Hercegovine bi bili namreč vsi Hrvatje združeni v eni državi. Borba za njihovo osamosvojitvev in združitvev v enotno upravno telo bi bila le še notranjepolitična in neodvisna od težkih zunanjepolitičnih zapletljajev. Velik del hrvatskih politikov je bil mnenja, da je napočil pravi čas za ustvaritev Velike Hrvatske, zato je opustil jugoslovanske načrte, ki so se zdeli v primeri s hrvatskimi tako daleč in tako težko dosegljivi.

*Adresa
na cesarja*

V skladu z novimi političnimi nazori je hrvatski sabor po izvršeni zasedbi Bosne in Hercegovine poslal cesarju Francu Jožefu adresu, v kateri je zahteval, naj se izvede že odobreno zedinjenje Vojne krajine s Hrvatsko, naj se priključi Dalmacija, v okupirani Bosni in Hercegovini pa naj se uredi uprava tako, da se bosta deželi pozneje brez težave lahko združili s Hrvatsko. Cesarju bi bila močna Hrvatska dobrodošla protiutež Madžarom, toda iz strahu pred njimi se tega ni upal tvegati. Odgovoril je, da je šel sabor z addresso preko svojega službenega področja.

*Mažurani-
čev odstop
(1880)*

Zaradi cesarjevega odgovora se je Mažuranić obrnil na ogrsko vlado in izjavil, da ne more ostati ban, če se vsaj Vojna krajina takoj ne priključi Hrvatski. Madžari so Mažuranićevo izjavo smatrali za ostavko in izposlovali njegovo razrešitev (1880).

*Ban
Pejačević*

Po Mažuranićevem padcu se začenju na Hrvatskem doba odločnejših poskusov madžarizacije. Novi ban Pejačević (1880—1885) je bil unionist; madžaroni so dobili vso oblast v deželi. Kakor v posmeh Mažuraniću je bilo takoj izvedeno zedinjenje Vojne krajine s Hrvatsko. Ta hipen uspeh pa Hrvatov kljub veselju ni uspaval. Ko so se nenadoma pojavili na javnih zgradbah v Zagrebu poleg hrvatskih madžarski napisi, so nastali v mestu in po deželi taki nemiri, da je ban odstopil. Za novega bana je bil imenovan Madžar K a r e l K h u e n H e d e r v a r y, ki naj bi z železno roko napravil red in zatrl hrvatski narodni pokret.

Pod banom Khuenom so preživeli Hrvatje eno najtemnejših razdobij svoje zgodovine. Novi ban je poznal en sam cilj, za katerega se je boril z brezobzirno doslednostjo: vzeti Hrvatski vse pravice in jo podrediti Ogrski. V ta namen ni izbiral sredstev. Zavedne Hrvate je preganjal in zapiral, izvajal je pritisk na uradništvo, uničil je svobodo tiska. Pri volitvah v sabor je ponarejal pravi izraz narodove volje; če ni šlo drugače, je hrvatske mandate tudi razveljavil.

*Nastop
Khuena
(1883)*

Dvajset let so morali Hrvatje prenašati Khuenovo vlado. Njihov odpor je bil brezuspešen. Khuen se je držal tako, da je sicer pritajeno, a dosledno podžigal nasprotje med Hrvati in Srbi. Pri tem so mu nehote pomagali hrvatski pravaši, ki so se v svojem ozkosrčnem hrvatskem naziranju povzpeli celo do trditve, da Srbov na Hrvatskem sploh ni. Njihov načrt Velike Hrvatske je poleg Hrvatske in Slavonije obsegal Dalmacijo in vso Bosno s Hereegovino.

*Spor med
Hrvati in
Srbi*

Zaradi sporov med Hrvati in Srbi je smatral ban Khuen svoj položaj na Hrvatskem za tako trden, da je povabil na obisk cesarja Frane Jožefa. Cesar se je res pripeljal v Zagreb. Toda ko se je peljal po ulicah, so hrvatski dijaki pred Jelačićevim spomenikom v znak protesta proti Khuenovi vladi zažgali madžarsko zastavo (1895). Mnogo dijakov je bilo zaradi tega izključenih; visokošolei so se nato večidel vpisali na praško univerzo.

*Nemiri na
Hrvatskem*

Praga je postajala tedaj shajališče visokošolske mladine vseh slovanskih narodov. Pod mogočnim vplivom profesorja Tomaža Masaryka je tam zorel novi rod. Hrvatska in srbska mladina je spoznala, da medsebojne borbe koristijo le tujeem, in se je pobratila.

L. 1903. so se pojavili na poslopju železniške direkcije v Zagrebu madžarski napisi, ki so izzvali v mestu krvave nemire. Zaradi njih je vlada razrešila Khuena dolžnosti hrvatskega bana in ga imenovala za ogrskega ministrskega predsednika. Pri teh dogodkih je hrvatska in srbska mladina že složno nastopala.

*Khuenov
padec
(1903)*

Podoben pritisk kakor na Hrvatskem in v Slavoniji so morali prenašati Hrvatje in Srbi tudi v Dalmaciji. Ko je habsburška država dobila dualistično ureditev (1867), so

*Razmere v
Dalmaciji*

Dalmacijo odcepili od ostale Hrvatske in jo pridelili avstrijski polovici. Hrvatska odporna sila proti Madžarom je bila s tem močno okrnjena. Kot avstrijska dežela je Dalmacija v mnogočem delila usodo slovenskih pokrajin, zlasti primorskih. Vlada je v želji, da bi zatrla jugoslovansko misel, podpirala maloštevilne Italijane po dalmatinskih mestih. V gospodarskem pogledu pa je deželo strašno zanemarjala. Dalmacija s svojimi naravnimi pristanišči je ostala v stran od prometa in brez trgovskega zaledja, kajti Avstrija je imela svoje pristanišče v Trstu, ogrske dežele pa so usmerjale promet na Reko. Kljub političnemu pritisku in gospodarskemu zapostavljanju pa je dežela obdržala svoj narodni značaj in je ostala ena od najbolj čistih jugoslovanskih pokrajin.

Avstro-ogrška uprava v Bosni in Hercegovini. Že ob okupaciji Bosne in Hercegovine se je pokazalo veliko nasprotstvo večine prebivalstva do novih gospodarjev (gl. 131). Avstrijske oblasti so dobro poznale razpoloženje ljudstva, a si kljub temu niso skušale pridobiti njegove naklonjenosti. Nova uprava je bila strogo policijska, v deželo so prihajali tuji uradniki in kot službeni jezik je bila uvedena nemščina.

L. 1882. je postal minister za Bosno in Hercegovino Madžar Benjamin Kallay. Njegova politika je bila v marsičem podobna Khuenovi. Kakor je bil Khuen na Hrvatskem bolj naklonjen Srbom, da je lahko strahoval številnejše Hrvate, tako je Kallay podpiral katoliško hrvatsko manjšino proti nevarni opoziciji pravoslavnih Srbov in muslimanov. Hotel je ustvariti tudi prepad med bosenskimi Srbi in Srbi v svobodni Srbiji. V šolah so vcepljali učencem prepričanje, da so Bosanci, ne pa Srbi, pri čemer so izkoriščali staro, prirojeno bosensko zavest, ki je imela korenine daleč v srednjeveški, svobodni bosenski državi.

Dolga leta je vladal Kallay z železno roko kot pravi „nekronani kralj“. Šele proti koncu 19. stol. se je proti njegovi volji pojavila močna opozicija v vrstah pravoslavne duhovščine in kmalu nato med muslimani. Oboji so zahtevali zaščito svoje vere, svobodnejšo upravo in temeljite spremembe v šolstvu. Le katoliški Hrvatje se niso pridružili

*Avstrijska
uprava*

*Kallayeva
politika*

v odporu proti Kallayu. Med njimi se je širila iz Hrvatske velikohrvatska zamisel pravašev, ki jih je tedaj vodil dr. Frank („frankovci“). Zahtevali so združitev Bosne in Hercegovine s Hrvatsko.

Avstrijska vlada je dosledno prezirala hrvatske in srb-ske zahteve, trdno zaupajoč svojima strokoynjakoma, Kallayu in Khuenu. Šele potem, ko je padel na Hrvatskem Khuen (gl. 157) in je še istega leta umrl Kallay (1905), je posvetila razmeram na slovanskem jugu več pažnje. Toda tedaj je postalo njeno stališče že mnogo težje, kajti dorastel je novi rod, ki je sklenil pokopati bratske spore in nastopiti složno za svoje pravice.

*Kallayeva
smrt (1905)*

Slovinci v času najhujšega nemškega pritiska. Z nastopom Auersperg-Lasserjeve vlade se začinja za Slovence doba novih preizkušenj (1871). Nova vlada je bila strogo nemško-liberalna in centralistična; hotela je zatreti vse pravice dežel in odpor nenemških narodov v državi.

*Auersperg-
Lasserjeva
vlada
(1871-1879)*

Eden prvih njenih odlokov je bila sprememba volilnega reda (1875). Z njo je bil državni zbor rešen vpliva deželnih zborov, ki so bili po večini za federativno ureditev države. Še vedno pa so ostale določbe, ki so zagotavljale Nemcem tudi v slovanskih deželah nesorazmerno veliko število poslancev.

*Sprememba
vol. reda
(1875)*

Volitve so se vršile v treh skupinah. Veleposestniki v slovenskih krajih, skoraj sami Nemci, so že z nekaj glasovi dobili poslanca; meščani in tržani, med katerimi je bilo mnogo nemškega uradništva in nezavednega meščanstva, so volili spet posebej, da jih ni preglasovala strnjena slovenska okolica. Tretjo skupino so tvorili kmetje, ki pa so volili manj zastopnikov kakor meščani in tržani, čeprav so tvorili najmanj tri četrtine prebivalstva v državi. Kmetje, ki niso plačevali vsaj 10 goldinarjev davka na leto, in delavci sploh niso imeli volilne pravice. Delavci so jo dobili šele l. 1907.

Kako neugoden je bil za Slovence in Slovane novi volilni red, so pokazale že prve volitve, ki so dale Nemcem večino v dunajskem parlamentu. Nič bolje ni bilo v deželnih zborih slovenskih dežel. S silnim pritiskom na meščane in uradništvo so dobili Nemci celo v kranjskem deželnem zboru večino.

*Posledice
novega vol.
reda*

*Pešanje
slov. nar.
odpora*

Pritisk nemških centralistov je slovenske politike presenetil; njihova odločnost je začela pešati. Ko se je „starim“ še posrečilo, da so vrgli borbenega Levstika (1871), je nastalo v slovenskem političnem življenju mrtvilo. Levstikovi „mladi“ sodelavci okoli „Slovenskega naroda“ so popustili, zaradi česar je med obema taboroma nastala tiha sloga.

*Doba
„sloge“
(o. 1875—
1882)*

Slogaštvo Slovincem ni prineslo uspehov. Prenehalo je živahno delovanje „mladih“, ki je tako razgibalo slovenske množice (tabori!). Med voditelji samimi je zavladala mlačnost. Pravega narodnega duha niso mogli razgibati niti razburljivi dogodki ob zasedbi Bosne in Hercegovine. Slovenske politične sile so bile zlomljene in se še dolgo niso opomogle, čeprav je zaradi bosenske krize padla zloglasna Auersperg-Lasserjeva vlada in je prevzel vodstvo države zmernejši grof Taafe (1879—1895).

*Taafejeva
vlada
(1879—1893)*

Grof Taafe je obljubil Slovanom enakopravnost, zato so podprli njegovo vlado Čehi, Poljaki in Slovenci. Slovenski narodni voditelji so toliko zaupali njegovim obljubam, da so vstopili v nemški konservativni parlamentarni klub, ki ga je vodil Hohenzwart. Toda nade so bile zastonj. Vlada je odpravila Slovence z drobtinami, medtem ko se je slovenski narodni položaj zlasti na mejah še nadalje slabšal. Ministri Taafejeve vlade so nadaljevali ponemčevalno delo svojih prednikov, ki je dobilo novih pobud po sklenitvi nemško-avstro-ogrske politične zveze (1879). Ko se je dvozvezi pridružila še Italija (1882), je postal tudi na Primorskem položaj Slovencev obupnejši. V borbi proti Nemcem in Italijanom so omagovale obmejne postojanke.

*Ponemčeva-
nje na slov.
sever. meji*

Največje izgube so utrpeli Slovenci na severni meji. V dobrih 50 letih (do propada Avstrije l. 1918.) so izgubili več ozemlja kakor prej v vsem razdobju od 15. stol., ko se je stvorila slovensko-nemška jezikovna meja. Ob pričetku germanizacijskega pritiska v drugi polovici pret. stoletja je potekala slovenska meja še ob Osojskem jezeru, daleč na sever od Vrbskega jezera, slovensko je bilo Gosposvetsko polje in Celovec je bil bolj slovenski kakor Ljubljana. Tudi na Štajerskem je potekala naša narodna meja severneje od današnje državne.

Za Slovence je bilo usodno, da ob začetku narodnih bojev niso imeli zavednega meščanstva, kaj šele plemstva. Nemška misel po mestih je hitro zmagovala. Vlada je pošiljala tja po večini nemško uradništvo, s hitrim razvojem trgovine pa se je krepil nemški trgovski in obrtniški stan. Slovenci so tvorili po mestih predvsem nižje plasti, ki so bile odvisne od Nemcev. Važne trdnjave nemštva so postale tudi številne tvornice in rudniki, ki so začeli obratovati v tej dobi; slovensko delavstvo je moralo kloniti pred nemškimi gospodarji. Z vztrajno doslednostjo so gradili Nemci na slovenskih tleh prvc stebre za nemški „most do Jadrana.“

Način ponemčevanja

Najhujše ponemčevalnice našega ljudstva pa so bile šole, ki so vcepljale mladini že v prvih letih nemškega duha. Po šolskem zakonu iz l. 1869. je prevzela skrb za šolstvo država; cerkev, ki je imela do tedaj mnogo šol v svojih rokah, je izgubila ves vpliv. Odredba je Slovence težko zadelo posebno na Koroškem, kjer so bili prav duhovniki prvi narodni voditelji. Veliko oblast je dal novi šolski zakon deželnim šolskim svetom. To je bilo dobro za Slovence edino na Kranjskem, kjer so imeli večino v deželnem zastopstvu; vse ljudske šole so kmalu postale slovenske. Tem teže pa so bili s tem udarjeni Slovenci na Koroškem in Štajerskem.

Boj za slov. šole

Štajerski deželni šolski svet je uvedel pouk nemščine v slovenskih krajih že v enorazrednicah, v večrazrednicah pa je bila nemščina celo učni jezik. Na Koroškem ni imelo 120.000 Slovencev niti ene popolnoma slovenske šole. Naša največja mesta izven Kranjske, Maribor, Celje, Gorica in Trst, so šele l. 1887. dobila slovenske vzporednice na ljudskih šolah, na Koroškem pa se je smela poučevati slovenščina na ljudskih šolah šele od l. 1891., a še to po končanem šolskem pouku.

Poleg državnih šol so ponemčevale slovensko mladino še zasebne šole, ki jih je vzdrževalo društvo „Schulverein“ (Šolsko društvo, ust. 1880). V obrambo so Slovenci ustanovili Ciril Metodovo družbo (1885), ki je skrbela za slovensko šolstvo posebno na severni meji in na Primorskem.

Šolske družbe

Še brezuspešnejše so bile neprestane slovenske zahteve po srednjih šolah. Najprej so dobili Slovenci posebne vzporednice na kranjskih

Boj za slov. sred. šole gimnazijah (1882), pozneje v Mariboru (1889), medtem ko celjske „trdnjave“ Nemci še dolgo niso hoteli dati iz rok. Prav tako niso Slovenci ničesar dosegli na Koroškem.

Proti silnemu nemškemu pritisku so bili Slovenci v začetku brez moči. Doba slogaštva pomenja kljub enotnosti razdobje velike mlačnosti in neodločnosti. Večja razgibanost v slovenskem političnem življenju se pričinja z nastopom poznejšega škofa dr. Antona Mahniča.

Mahničev nastop (1882)

Mahnič je bil odločen nasprotnik liberalnih nazorov, ki so jih prinašali med Slovence posebno dijaki visokih šol in so se širili med izobraženci in meščani. Borbo proti svobodomiselnosti je začel s silnim napadom na nekatere Gregorčičeve pesmi (1882), katerim je očital, da niso v skladu s pravimi verskimi načeli („O neviliti“, „Človeka nikar“). Svoje verske nazore je Mahnič v naslednjih letih prenesel tudi na politiko. Trdil je, da ima vsak narod svoje pravice, katerih mu ne sme nihče kratiti, bil pa je proti pretirani narodni napetosti, češ da to nasprotuje božjim postavam. Njegovim strogo katoliškim nazorom bi se moralo podrediti vse slovensko kulturno delovanje.

Delitev v dva tabora

Mahničev nastop je razbil slogaštvo, kajti odbil je iz enotne slovenske fronte liberalce. Slovenci so bili od tedaj razcepljeni v dva tabora: konservativnega in liberalnega. Novo „Katoliško politično društvo“ (1890), iz katerega se je pozneje razvila „Slovenska ljudska stranka“, je sprejelo Mahničeva načela, kar je potrdil tudi I. katoliški shod v Ljubljani (1892); med strankinimi voditelji se je najbolj dvignil dr. Ivan Šušteršič. Nasprotna stranka („napredna“) pa se je oklepala svobodomiselnih načel; najvažnejši voditelj je bil dr. Ivan Tavčar.

Gosp. položaj slov. malega človeka

Politična nasprotstva so spet razgibala slovenske voditelje, da so posvetili več pažnje obrambi pred napredujočo germanizacijo. Ustvaritev nemških političnih načrtov je najbolj olajševalo težko gospodarsko stanje slovenskega malega človeka, ki se je proti koncu 19. stol. stalno slabšalo. Ne samo slovenski meščan in tržan, ki mu je nemška veletrgovina uničevala mala podjetja, ne le slovenski obrtnik, ki ga je tlačila napredujoča industrija, tudi kmet je vedno česče klonil pod težo bremen; vedno težje je spravljal v

denar pridelke, katere je celo na domačem trgu izpodrivala tuja konkurenca (žito iz Amerike!). Ljudje so se morali zatekati k posojilom v nemške denarne zavode (slovenskih ni bilo!), ali pa iskati denarja pod visokimi obrestmi pri odelih. Kmetija za kmetijo je šla na boben in v tuje roke. Rešitev slovenskega življa, posebno na mejah, je bila možna le s hitrimi gospodarskimi ukrepi.

Tedaj je nastopil na Štajerskem Miha Vošnjak, ki je začel po češkem zgledu uvajati na Slovenskem zadružništvo. Spoznal je, da se bodo mogli gospodarsko šibki Slovenci upreti tujemu gospodarskemu pritisku le tedaj, če se združijo. Sad njegovega dela so bile prve slovenske zadružne posojilnice, ki so rešile tisoče slovenskih ljudi odvisnosti od nemškega denarja.

Miha Vošnjak je pomagal predvsem malim trgovcem in obrtnikom, kmetu in delavcu pa se je posvetil dr. Janez Ev. Krek. Organiziral je slovensko delavstvo in dal pobudo za ustanovitev „Delavskega konsumnega društva“, ki naj bi ga rešilo pred brezvestnim izžemanjem. Nič manjšega pomena ni bila ustanovitev „Gospodarske zveze“ (1898), ki je postala središče po vsem slovenskem ozemlju rastočih kmetijskih zadrug. Zadružništvo je doseglo pri Slovencih stopnjo kakor pri malokaterem evropskem narodu.

Zadruž-
ništvo

Dr. Janez Ev. Krek

Prosvetno delo

Vzporedno z gospodarskim osamosvajanjem slovenskega življa je rastla njegova samozavest in se je krepil narodni duh. Mnogo zaslug pri tem so imele slovenske književne družbe (Družba sv. Mohorja), ki so pošiljale vsako leto na tisoče knjig med preprosto ljudstvo, pa tudi čitalnice in druga prosvetna društva, ki so bila po vseh večjih krajih. Njihove prireditve narodnih iger, združene z deklamacijami, pevskimi in glasbenimi nastopi, so redno izzvenele v pravem narodnem navdušenju in so pripomogle, da je narodna misel zajela zadnjo gorsko vas. S požrtvovalnim delom so tako tihi delavei v času najhujšega nemškega pritiska dramili slovensko ljudstvo in ga vzpodbujali k vztrajnosti, opozarjajoč ga na boljše čase, v katere so sami trdno verovali.

Nastop mladine

Prodiranje jugoslovanske miselnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih. Ob koncu 19. stol. je med Slovenci, Hrvati in Srbi nastopil nov rod, ki je pozabljal na stare medsebojne spore in je bil mnogo odločnejši v narodnih zahtevah. Združena mladina je že odločno sodelovala pri zagrebških dogodkih, ki so vrgli Kluvena (1903). Drugi razveseljivi dogodki istega leta so njene nade v končno zmago še okrepili. V Bosni je umrl Kallay (gl. 139), v Beogradu je zasedel prestol priljubljeni Peter Karadjordjević (gl. 135), med Dunajem in Budimpešto pa je nastal nov, oster spor: Madžari so zahtevali popolno samostojnost in celo lastno vojsko; le vladar naj bi še vezal avstrijsko in ogrsko polovico monarhije (1905).

Reška resolucija

Kakor že tolikokrat je Dunaj tudi to pot iskal zaveznikov med Srbi in Hrvati. A ti so le predobro pomnili, kako jih je prodal l. 1848. in 1867., ko se je sporazumel z Madžari. Hrvatski politiki iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre in Reke so na Reki v tako imenovani „reški resoluciji“ (1905) izjavili, da odobravajo madžarsko borbo za svobodo, a so obenem naglasili, da se bodo tudi sami borili za popolno samostojnost. Že nekaj dni pozneje so sledili Hrvatom srbski zastopniki iz istih dežel z „zadrsko resolucijo“, ki se je v vsem strinjala z reško.

Zadrška resolucija

Zaradi načelnega soglasja med hrvatskimi in srbskimi politiki je prišlo že leta 1905. do ustvaritve srbsko-

hrvatske koalicije. S tem so bila končana dolgotrajna nasprotstva avstro-ogrskih Srbov in Hrvatov. Nova politična zveza je slonela na narodnem edinstvu Srbov in Hrvatov in je zahtevala samostojno narodno državo, v kateri bi bili združeni Hrvatje in Srbi. Njena politična stremjenja so šla preko avstro-ogrskega obzorja ter se usmerjala proti Beogradu, kjer je pod kraljem Petrom nastajala nova Srbija.

*Srb.-hrv.
koalicija
(1905)*

S srbsko-hrvatsko koalicijo sta bila nezadovoljna Dunaj in Budimpešta. Kakor litro je napetost z Dunajem popustila, je ogrska vlada udarila po Hrvatih in Srbih: izvesti je hotela nov železničarski uslužbenski zakon, po katerem bi bil uradni jezik na Hrvatskem madžarski. Koalicija je odločno nasprotovala madžarskim nameram, kar je povzročilo, da je vlada razpustila sabor, v katerem je imela koalicija večino, in je ban odstopil (1907).

*Dunaj in
Budimpešta
proti
koaliciji*

Za novega bana je bil imenovan P a v e l R a u c h, ki je bil naklonjen frankovcem in je hotel spet zanesti med Hrvatke in Srbe spor. Ponovili naj bi se Klhuenovi časi. Toda koalicija je kljub pritisku pri volitvah spet izvojevalo zmago (1908).

*Poskus lo-
čitve Srbov
in Hrvatov*

Ko so na Dunaju sprevideli, kako se oči vseh Južnih Slovanov vedno bolj obračajo proti Beogradu, so začeli dobivati premoč pristaši trializma, katerim je bil naklonjen sam prestolonaslednik Franc Ferdinand. Avstro-ogrski Južni Slovani naj bi namreč dobili samostojnost po zgledu Ogrske in monarhija naj bi se preosnovala v trialistično. Za tako ureditev države so se med Hrvati navduševali le pravaši z dr. Frankom in bosenski katoliki z dr. Stadlerjem, pri Slovencih pa skupina dr. Šušteršiča.

*Načrt
trializma*

Večina prebivalstva jugoslovanskih dežel pa o trialistični rešitvi jugoslovanskega vprašanja ni hotela ničesar slišati. Zlasti med mladino so že prevladovale zahteve po popolnem zedinjenju vseh Južnih Slovanov v enotni in neodvisni državi. Avstrijska vlada je hotela z vsemi sredstvi zatreti nevarni pokret. Posebno ji je bila na potu srbsko-hrvatska koalicija. Kakšna sredstva je uporabljala, da bi Srbe in Hrvatke spet razdvojila, je najlepše pokazal znameniti Friedjungov proces, v katerem je bilo obtoženih več

*Prodiranje
jugoslov.
misli*

*Friedjungov
proces
(1909)*

domačih Srbov, češ da so imeli vcleizdajniške zveze s Srbijo. Znani nemški zgodovinar dr. Friedjung je skušal to dokazati s pomočjo ponarejenih listin. Toda kljub skrbno izdelani obtožbi se je posrečilo braniteljem dokazati, da listine niso prave. Poskus, odvrniti z očrnjenjem Srbov od njih Hrvate, se je ponesrcčil.

*Jugoslov.
misel pri
Slovenjih*

Tudi pri Slovencih načrt trializma ni naletel na nedeljeno odobravanje. Proti je bila napredna mladina pod vodstvom dr. Gregorja Žerjava, ki se je zavzemala za najskrajnejši jugoslovanski program. Socialno-demokratska stranka

Septembrski dogodki I. 1908. v Ljubljani
Po sliki I. Vavpotiča

*Nemški
pritisk v
Sloveniji*

je na sestanku voditeljev v Ljubljani (1909) proglasila narodno edinstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Proti trialističnim težnjam se je pojavil odpor končno tudi med pristaši dr. Šušteršiča; oklenili so se dr. Kreka, ki je sprevidel, da je rešitev Slovencev možna le v skupni in neodvisni jugoslovanski državi.

Čim bolj so avstrijske oblasti čutile, da se bližajo usodni dnevi, tem bolj je postajalo ozračje napeto. Državna oblastva so Nemcem dopuščala neverjetna izzivanja. Tako so bili slovenski Cirilmetodarji v Ptujju napadeni od narodnih nasprotnikov, ne da bi oblasti to preprečile (1908). Ko je narodna Ljubljana dala v spontanih manifestacijah za narodno stvar izraza svojemu ogorčenju, pa je udarilo na ulice vojaštvo in streljalo v množico; padla sta nedolžni žrtvi Adamič in Lunder (septembrski žrtvi 1908). Sila je rodila še večji odpor in ljudstvo se je še tesneje strnilo v borbo za uresničenje narodnih

zahtev. Pri tem so mu bile v močno oporo vesti o uspehah male Srbije, ki jih je dosegala kljub nasprotstvu mogočne Avstro-Ogrske.

Srbija pod kraljem Petrom. Po smrti Aleksandra Obrenovića (gl. 135) je srbska narodna skupščina pozvala na prestol Petra Karadjordjevića, tretjega sina kneza Aleksandra (1903). Peter je že kot otrok zapustil z očetom Srbijo in živel večinoma v Franciji in Švici. Tam je dovršil vojaške šole in se kot prostovoljec udeležil francosko-nemške vojne (1870/71). Vendar ni pozabil na daljno domovino. Ko so se uprli hercegovski kmetje (gl. 150), je takoj pohitel v Bosno in kot Peter Mrkonjić vodil bosenske upornike. Nekaj let pozneje se je poročil z Zorko, hčerko črnogorskega kralja Nikolaja.

*Peter
v tujini*

S Petrovim prihodom na prestol so se srbske notranje in zunanjepolitične razmere s temelja spremenile. Ljudstvo je dobilo ustavne pravice in prenehali so spori z vladarjem, ki so pritirali državo na rob propada. V zunanji politiki je skušal novi kralj osvoboditi državo nevarnega avstro-ogrskega pritiska ter se nasloniti na slovansko Rusijo in Francijo. Bil je obenem vnet pristaš jugoslovanske misli.

*Novo smer-
nice kralja
Petra*

Avstrija je hitro spoznala, da je izgubila v Srbiji ves vpliv. Zato je sklenila onemogočiti njen razvoj in napredek. Mala Srbija ji je postajala nevarna, saj so se vedno odkri-teje obračali nanjo ne samo avstrijski Srbi, ampak tudi Hrvatje in Slovenci. Ko so se prav tedaj pogosto ponavljali bolgarski komitski vpadi v turško Makedonijo, je dobila dunajska vlada od Turčije dovoljenje, da pošlje v Makedonijo za vzdrževanje miru svoje orožnike, ki bi tudi pomagali pri preureditvi turškega orožništva. Že od berlinskega kongresa je imela Avstrija vojaške posadke v novopazarskem sandžaku; če bi se zasidrala še v Povardarju, bi bila Srbija obkoljena s treh strani.

Da bi se rešil grozečega oklepa, se je začel kralj Peter pogajati s Črno goro in je sklenil zvezo z Bolgarijo (1904). Avstrijska vlada je takoj zahtevala, da zvezo z Bolgarijo prekine. Ker Srbija na to ni mogla pristati, je začela Avstrija proti njej carinsko vojno: prepovedala je uvoz srbskega blaga. Toda Srbija si je poiskala novih trgovinskih

*Carinska
vojna
(1905)*

zvez in postala v gospodarskem oziru od Avstro-Ogrske neodvisna. Monarhija je doživela proti Srbiji prvi neuspeh.

Makedonsko vprašanje

Napetost je trajala dalje. L. 1908. je izposlovala Avstrija od sultana dovoljenje za zgraditev železnice od Uvca do Kosovske Mitrovice in s tem nedvoumno pokazala svoje namene. Srbija je takoj opozorila zavezniške velesile, ki tudi niso hotele ojačenja Avstrije na Balkanu. Angleži so predlagali, naj bi se ustanovila v Makedoniji avtonomna država pod pokroviteljstvom evropskih velesil; tako bi bil postavljen jez avstrijskemu prodiranju. Preden pa je padla o tem odločitev, je izbruhnila v Carigradu revolucija: „Mladoturki“, ki so dolžili vlado vseh neuspehov, so se s silo polastili vodstva države (1908).

Mladoturška revolucija (1908)

Avstro-Ogrska je izrabila mladoturško revolucijo in objavila aneksijo (priključitev) Bosne in Hercegovine, na katero se je že dolgo pripravljala. Svoje dejanje je opravičevala z izgovorom, da se z aneksijo v bistvu ni nič spremenilo. Obenem je poudarjala, da je morala objaviti aneksijo zaradi velesrbske propagande, ki da ima v načrtu poleg Bosne in Hercegovine tudi odcepitev drugih avstro-ogrskih dežel.

Aneksija Bosne in Hercegovine (1908)

Aneksija Bosne in Hercegovine je najobčutnejše zadela Srbijo. Javnost je razburjeno zahtevala od vlade največje odločnosti. Črna gora se je povsem pridružila Srbiji. Obe slovanski državi je podpirala Rusija. Vsa Evropa je bila v mrzličnem pričakovanju, kako se bodo razvili dogodki.

Tedaj se je avstrijska vlada nenadoma v neposrednih pogajanjih sporazumela s Turčijo, ki je proti denarni odškodnini pristala na aneksijo. Ker velesile aneksije kljub temu niso hotele priznati, je sklenila Avstrija rešiti bosensko vprašanje na drug način: pripravila se je na vojno s Srbijo, češ da jo mora kaznovati zaradi njenega protiaavstrijskega stališča. Mala Srbija sama nikakor ni smela tvegati oboroženega spopada z Avstro-Ogrsko, za katero je stala Nemčija, a zavezniška Rusija je bila preveč izčrpana od nesrečne vojne z Japonsko, da bi jo mogla podpreti. Na rusko priporočilo in po angleškem posredovanju se je morala srbska vlada odreči Bosni in Hercegovini. Evropski mir je bil rešen.

Udarec, ki ga je doživela Srbija, pa ni strl njene vere v končno zmago. Vlada je naglo izpopolnjevala svojo vojsko. Pripraviti se je bilo treba za odločilno borbo, ki jo je pričakovala vsa Evropa, saj se je vsak zavedal, da je bila splošna vojna nevarnost ob aneksijski krizi le odložena, ne pa odstranjena.

Črna gora pod Nikolajem I. Knez in poznejši kralj Nikolaj I. je vladal v Črni gori več kakor pol stoletja (1860 do 1918). Že ob nastopu vlade se je odločil za politiko, kakor so jo vodili njegovi predniki. Srbski knez Mihajlo je za svoje načrte našel pri njem polno razumevanje (gl. 128). Knez Nikolaj je podpiral tudi sonarodnjake, ki so živeli pod tujci, če se mu je le nudila prilika. Hercegovskim upornikom je takoj priskočil na pomoč in skupno s Srbijo se je zapletel v vojne s Turki in izvojeval lepe zmage (1876—1878). Na berlinskem kongresu je bila njegovi državi priznana popolna samostojnost (gl. 133).

V letih po berlinskem kongresu pa se je začel Nikolaj oddaljevati od Srbije, ki se je vse preveč predala avstrijskim vplivom. Držal se je stare črnogorske politike in poglobil zveze z Rusijo. To mu je pridobilo mnogo priznanja med Južnimi Slovani in namesto Obrenovićeve Srbije je Črna gora postala dežela, kamor so se obračali pogledi zavrednih narodnjakov.

Po svojem značaju je bil knez Nikolaj mož trdega, starega kova. V državi je vladal samovoljno. S tem si je nakopal mnogo nasprotnikov posebno med mladimi izobraženci, ki so se šolali v tujini in spoznali sodobne, liberalnejše nazore. Pritisku se je Nikolaj končno vdal in izdal ustavo (1905). To pa ni imelo takoj pravih posledic; ljudstvo se je držalo starih običajev in se le počasi privadilo ustavnemu življenju.

Zadnja leta pred svetovno vojno je bila Črna gora tesno povezana s Srbijo. Ob času aneksije je stopil Nikolaj odločno na stran Srbije in v poznejših vojnah so se njegove čete borile z ramo ob ramo s srbskimi. Ob 50 letnici vlade (1910) se je Nikolaj kronal za kralja. Njegova veljava pa se zaradi tega ni posebno dvignila; usojeno mu je bilo, da je ostal v senci velikega srbskega kralja Petra.

Sodelovanje s Srbijo

Zveze z Rusijo

Notr. vlada Nikolaja

Črna gora kraljevina (1910)

Osvobojenje in zedinjenje Južnih Slovanov

Položaj Srbov, Hrvatov in Slovencev pod Avstro-Ogrsko in Turčijo je postajal tem neznosnejši, čim bolj se je dvigala med njimi narodna zavest. Zahteve po svobodi so postajale tako žive, da niso več dopuščale odlašanja. Trenutni mednarodni položaj v Evropi je najprej dovolil svobodni Srbiji in Črni gori, da sta v balkanskih vojnah osvobodili svoje sonarodnjake izpod Turkov, nato pa so ju razmere potisnile v svetovno vojno, v kateri je po težkih žrtvah in skupnih naporih Srbov, Hrvatov in Slovencev vzknila na razvalinah Avstro-Ogrske svoboda tudi Slovencem, Hrvatom in avstro-ogrskim Srbom.

		1912 I. balkanska vojna (Kumanovo, Skader, Odrin)
		1913 II. balkanska vojna (Bregalnica)
1914	28. VI. Sarajevski atentat	
	28. VII. Avstrija napove Srbiji vojno	1914 Cer, Rudnik
1915	30. IV. Ust. Jugoslovanskega odbora	1915 Srb. umik preko Albanije
		1916 Osnovanje solunske fronte (Kajmakčalan)
1917	30. V. Majska deklaracija	
	20. VII. Krfska deklaracija	
1918	6. X. Ust. Nar. vijeća v Zagrebu	1918 14. IX. Prodor solunske fronte
	29. X. Proglas neodvisne države SHS	1. XI. Osvoboditev Beograda
	1. XII. Proglas zedinjenja v Beogradu	

Balkanski vojni

*Položaj
Srbov pod
Turki*

Težke razmere krščanskega ljudstva v Turčiji se po mladoturški revoluciji (1908, gl. 148) niso izboljšale. Nova vlada je mislila, da bo najlaže utrdila propadajočo državo, če zatre narodne težnje neturških narodov. Dolga stoletja se Turki niso brigali za njihovo vero in narodnost, sedaj pa so hoteli iz njih napraviti zanesljive državljane. Zapirali so jim šole, jim vsiljevali svojo vero in jih hoteli poturčiti.

Zaradi tega je nastal odpor ne samo med Srbi, Bolgari in Grki, temveč celo med Albanci.

Položaj krščanskega ljudstva v Turčiji se je še bolj poslabšal, ko so Italijani nenadoma napadli turški Tripolis (dan. Libijo, 1911). Turčija je vedela, da balkanske države

komaj čakajo pri-

like, da bi osvobodile

svoje sonarodnjake.

V strahu pred zaplet-

ljaji na Balkanu je

hotela dobiti na svo-

jo stran vsaj musli-

manske Albance, zato

jim je dala velike

pravice v albanskih

in zahodno makedon-

skih okrožjih. Od te-

daj so Srbe napadali

Turki in Albanci. Vla-

da ni imela moči, da

bi zaščitila vsaj nji-

hovo imetje in življe-

nje. Vse to je le po-

spešilo sklenitev bal-

kanske zveze med

Srbijo, Črno goro,

Bolgarijo in Grčijo

(1912). Balkanske države so bile odločene rešiti položaj

svojih ljudi v Turčiji tudi s silo, če bi bilo treba.

Nekatere velesile, posebno Avstro-Ogrska, so z nevoljo

opazovale gibanje balkanskih držav. Toda na pritisk Ru-

sije je končno Nemčija izjavila, da se v balkanske spore ne

bo vtikala, nakar je isto obljubila tudi Avstro-Ogrska.

Upala je, da bo turška vojska, katero so zadnja leta po-

učevali nemški častniki, dovolj močna, da bo ukrotila male

balkanske državice.

Največ po ruski zaslugi so bile tako balkanske države

varne pred Avstro-Ogrsko, če bi prišlo do vojne. Zato so

lahko z vso odločnostjo zahtevale od Turčije temeljitih

Vladarji balkanske zveze:

Peter srbski, Nikolaj črnogorski, Ferdinand
bolgarski in Jurij grški

*Balk. zveza
(1912)*

Prva balk. vojna (1912–1913) reform v korist krščanskega ljudstva. Ker je Turčija zahteve odbila, so ji balkanske države napovedale vojno (1912).

Štiri srbske armade so pod vrhovnim vodstvom generala Radomira Putnika udarile preko meje. Najtežjo nalogo je imela glavna vojska, ki je pod poveljstvom prestolonaslednika Aleksandra že prve dni naletela pri *K u m a n o v e m* na jedro turške sile. V dvodnevni krvavi bitki je bila turška vojska razbita in se je morala v neredu umakniti. Brez boja so nato vkorakale zmagovite čete v carsko Skoplje, odkoder so začele naglo osvajati zgodovinske kraje starega srbskega carstva. Turki so poskusili še enkrat zaustaviti srbsko napredovanje pri *B i t o l j u*, a so morali spet kloniti srbskemu orožju. Makedonija je bila po več kakor poltisočletnem suženjstvu svobodna.

Srbi osvo-bode Make-donijo

Srbi na Jadranu

Manjši srbski oddelki so medtem očistili novopazarsko okrožje in vzpostavili neposredno zvezo s Črno goro, del srbske vojske pa je preko albanskih gora dosegel morje.

Istočasno so Bolgari po krvavih borbah pridrli v bližino Carigrada, kjer so se morali ustaviti ob utrdbah pri *Č a t a l d ž i*, drugi del bolgarske vojske pa se je trudil, da bi zavzel utrjeni *O d r i n*. Grki so zasedli že vso južno Makedonijo s *S o l u n o m*, Črnogorci pa so strnili svoje čete pod *S k a d r o m*. Ker je srbska vojska prva izvršila svojo nalogo, je poslalo vojaško poveljstvo večje oddelke na pomoč Bolgarom pred *O d r i n*, del srbskih čet pa je šel pomagat Črnogorcem, ki so brez pravih sredstev zaman trosili svoje sile v brezupnih napadih na skadrske utrdbe.

Srbi pred Odrinom in Skadrom

Londonski mir (1913)

Po padcu Skadra in Odrina, kjer so srbske čete odločilno sodelovale, je Turčija prosila za mir, ki je bil s posredovanjem velesil sklenjen v *L o n d o n u* (1913). Turki so morali odstopiti vso evropsko posest razen Carigrada in dela Trakije do črte, ki je potekala od izliva reke Marice do mesta Midiije ob Črnem morju. Na pritisk Avstro-Ogrske, ki ni hotela, da bi Srbija prišla do morja, je bila priznana svobodna *a l b a n s k a d r ž a v a*, kateri so morali Črnogorci odstopiti s krvavimi žrtvami osvojeni Skader.

Spor med zavezniki

Pri delitvi osvojenega ozemlja pa je prišlo med zavezniki do spora. Bolgari so zahtevali več kakor polovico

osvojenega ozemlja zase, med drugim skoraj vso Makedonijo. Pred vojno je Srbija sicer pristala na odstop nekaterih makedonskih okrajev Bolgariji, ker je upala, da bo dosegla izhod na morje. Z ustanovitvijo Albanije pa je bilo srbsko napredovanje proti Jadranu onemogočeno, zato je želela Srbija, ki je dosegla v vojni največje vojaške uspehe, pravično delitev v Makedoniji, posebno ker Bolgari na makedonsko bojišče niso poslali nobenih čet, dasi so to obljubili.

Srbija je zahtevala, da spor razsodi ruski car, kakor je bilo določeno v pogodbi, toda Bolgari so na prigovarjanje Avstro-Ogrske sklenili, da si s silo vzamejo sporno ozemlje. Njihova vojska je nepričakovano udarila v dolino *Bregalnice* na zavezniške srbske čete in s tem izzvala drugo balkansko vojno (1913).

*Druga
balkanska
vojna
(1913)*

Srbi so kljub nenadnemu napadu v krvavih bojih pogнали Bolgare nazaj in tako z orožjem odločili usodo Makedonije. Na vest o napadu na Srbe so udarili preko bolgarskih meja tudi Grki in Romuni, ki so zahtevali kot odškodnino za bolgarske pridobitve v balkanski vojni del Dobrudže. Celo pravkar poražena turška vojska je spet zasedla Odrin. Osamljena in premagana Bolgarija je morala pristati na mir v *Bukarešti*, v katerem je izgubila velik del s težkimi žrtvami pridobljenega ozemlja. Proti Srbiji je morala priznati mejo, ki je z malimi izjemami (*Caribrod*, *Bosiljgrad*, *Strumica*) še danes meja med Jugoslavijo in Bolgarijo, Grčija je poleg *Epira* in južne Makedonije s *Solunom* dobila še del egejske obale, ki so ga bili v prvi vojni zasedli Bolgari, *Turčija* je obdržala že izgubljeni Odrin in ozemlje do *Marice*, Romuni pa so si vzeli južno Dobrudžo. Črna gora si je s Srbijo delila novopazarski sandžak, na vzliudu pa je razširila meje preko *Djakovice* in *Peči*.

Mir v Bukarešti (1913)

Krasne zmage nad Turki so navdale s ponosom ljudstvo po vseh jugoslovanskih pokrajinali. Že ob izbruhu vojne so se javili kljub prepovedim avstrijskih oblasti prvi srbski, hrvaški in slovenski prostovoljci v srbsko in črnogorsko vojsko. Ves narod je z nestrpnostjo spremljal dogodke na bojiščih. Med Slovenci in Hrvati je prav tako kakor med

*Duhovno
edinstvo
Srbov, Hrvatov
in Slovencev*

Srbi vladalo prepričanje, da v tej vojni ne gre samo za usodo svobodnih balkanskih držav in makedonskih Slovanov. Posebno izobraženci so se zavedali, da pomenja vsaka srbska zmaga utrditev samozavesti in odporne sile med avstrijskimi Južnimi Slovani, da pa bi poraz nepopravljivo omajal strnjene narodne vrste in njihovo vero v končno zmago. Morda še nikdar niso bili Srbi, Hrvati in Slovenci tako globoko povezani v svojih željah in načrtih za bodočnost.

*Avstrijsko
sovraštvo
do Srbije*

Za Avstro-Ogrsko so pomenjali balkanski dogodki težak poraz. Že med vojno in na londonskih mirovnih pogajanjih je škodovala Srbiji, kjer je mogla. Podpirala je ustanovitev Albanije, da je Srbiji preprečila dostop na morje, s podpihovanjem Bolgarov je pripomogla, da se je razbila balkanska zveza in znova vzplamtelo sovraštvo med Srbi in Bolgari. Da ni bilo drugih velesil, ki so Avstro-Ogrski branile vmešavanje v balkanske spore, bi gotovo vsaj v drugi balkanski vojni napadla Srbe. Tako pa je morala počakati nove prilike, ki jo je le prekmalu našla. Toda v svojo nesrečo ni mogla s Srbijo obračunati sama, kakor je želela. Njen nastop je sprožil plaz, ki je že dolgo časa grozil, da potegne v bojni metež Evropo in ves svet.

Svetovna vojna

Naraščanje mednarodne napetosti pred svetovno vojno. V zadnjih desetletjih pred svetovno vojno je mednarodna napetost v Evropi stalno naraščala. Stara nasprotja so dosegla neverjetno ostrino in pojavila so se nova. Največ sprememb v medsebojnih odnošajih evropskih držav je povzročil gotovo nastanek nove Italije in še bolj Nemčije (gl. 121), ki je po zmagoviti vojni s Francijo (1870/71) postala velesila. Od tedaj je tvorilo francosko-nemško nasprotje stalno nevarnost za evropski mir. Veliki nemški državnik Bismarck je v strahu pred francoskim „maščevanjem“ sklenil zvezo z Avstro-Ogrsko (1879), ki se je kmalu nato s pristopom Italije razširila v t r o j n o z v e z o (1882).

*Trojna
zveza
(1882)*

Da bi preprečil zvezo med Francijo in Rusijo, je skušal Bismarck pritegniti k trojni zvezi tudi Rusijo. Med Nemčijo

in Rusijo je bila sklenjena nenapadalna pogodba. Ker je vzdrževala Nemčija dobre odnošaje tudi z Anglijo, je bila Francija osamljena. Nemčija je bila politično vodilna sila v Evropi.

*Nemčija
vodilna
evr. sila*

Nemški položaj je bil tem trdnejši, ker so nastajala prav v tem času med evropskimi velesilami velika trenja v kolonijah. Od druge polovice 19. stol. dalje so namreč skoraj vse kolonialne države naglo širile svojo izvenevropsko posest. Angleži so se zasedrali v Egiptu (1882), Sudanu in pozneje v južni Afriki; „od Kaire do Capetowna“ je bil njihov načrt. V Aziji so se utrjevali predvsem v Zadnji Indiji (Birma, Malaka). Na obeh celinah so Angleži ljubosumno gledali širjenje francoske posesti: v Afriki je dobivala Francija premoč v zahodnem in severnem delu kontinenta (Tunis 1881), v Aziji pa je napredovala v Indokini. Tudi med Rusi in Angleži so nastajale sporne točke v Perziji in Afganistanu, preko katerih je ruski vpliv ogrožal neomejeno angleško posest Prednje Indije. Rusko utrjevanje na Tihem oceanu (otvoritev sibirske železnice l. 1901!) pa je motilo porajajočo se azijsko velesilo Japonsko.

*Napetost v
kolonijah*

Ko je odšel Bismarck v politični pokoj (1890), pa so se evropske razmere bistveno spremenile. Nemška samozavest se je zaradi naglega gospodarskega procvita še bolj dvignila. Mladi cesar Viljem II. je mislil, da državi Bismarckove varnostne zveze niso več potrebne. Nenapadalne pogodbe z Rusijo, ki je potekla, ni več obnovil. Nasprotno so se rusko-nemški odnošaji poostrili zaradi nemškega strahu pred „vseslovanstvom“. Nasprotstvo do Nemčije ozir. Avstro-Ogrske je zblížalo Francijo in Rusijo: sklenili sta zvezo (1891).

*Francosko
ruska zveza
(1891)*

Angleži se v evropska trenja med trojno in dvojno zvezo niso vtikali; zaradi kolonialnih sporov s Francijo in Rusijo pa so bili vsekakor bližji trojni zvezi. Kljub naraščajoči izvenevropski trgovini Nemčije, ki si je že prej priborila prve kolonije v Afriki in v Tihem oceanu (1884/85), so bili nemško-angleški odnošaji prijateljski.

*Angleška
politika*

Tedaj pa je Nemčija nelote pognala Angleže med svoje sovražnike. L. 1900. je izdala zakon o zgraditvi vojnega brodovja „za varstvo nemške zunanje trgovine in kolonij“. Njena vojna mornarica naj bi bila tako močna, da bi bilo

*Nemški
načrti na
morju*

tudi za najmočnejšo pomorsko silo (Anglijo!) tvegano, spustiti se z njo v boj.

Anglija je do tedaj vzdrževala svoje brodovje v ugodnem razmerju s francoskim in ruskim, sedaj pa je morala tekrovati v oboroževanju z Nemčijo, če je hotela obdržati položaj na morju, kar je bilo za obrambo imperija nujno potrebno. Obenem je začela iskati zaveznikov. Že l. 1902. je podpisala pogodbo z Japonsko, tri leta pozneje pa je izravnala nasprotstva s Francijo in sklenila z njo sporazum (entente cordiale, 1904). Kmalu nato je Anglija odstranila sporne točke in sklenila podoben sporazum tudi z Rusijo (1907). Proti trojni zvezi je bil tako ustvarjen med Anglijo, Francijo in Rusijo „trojni sporazum“.

*Trojni
sporazum
(1907)*

Po sklenitvi trojnega sporazuma je postala nemška premoč v Evropi dvomljiva, posebno ker je postajal notranji položaj Avstro-Ogrske vsak dan težji in Italija ni bila povsem zanesljiva; očitno je kazala nezadovoljstvo z avstrijsko balkansko politiko.

Slabost trojnega sporazuma zaradi ruskega poraza v vojni z Japonci (1904/5) je dala Avstro-Ogrski še zadnjo priliko za uspeh: v aneksijski krizi (1908, gl. 148) je skupno z Nemčijo slavila zmago. Ko pa si je Rusija opomogla, se je začela nemško-avstrijska premoč hitro krhati. To se je že pokazalo v balkanskih vojnah.

*Borba za
premoč*

Nemčija je spet pospešila oboroževanje na suhem in na morju, da bi si zagotovila premoč, ki je bila omajana. Toda v težki tekmi je morala spoznati, da ne bo vzdržala. Anglija je za vsako novo nemško ladjo zgradila 2 ali 3, Francija je z uvedbo triletne vojaške službe (1913) podvojila mirovno stanje svoje vojske in želela izboljšati njeno izvežbanost. Rusija je začela graditi na zahodnih mejah vojaške železnice. Nemški vojaški položaj za primer vojne je postajal zaradi tega vsak dan težji, v nekaj letih pa bi bil gotovo brezupen. Če je hotela Nemčija obdržati svoj položaj, je morala udariti po nasprotnikih, preden bi dokončali svoje vojaške načrte.

*Voj. vaje v
Bosni*

Sarajevski atentat in izbruh vojne. Junija l. 1914. je priredilo avstro-ogrsko vojaško poveljstvo velike vojaške

vaje (manevre) v vzhodni Bosni. Zaradi napetega razmerja s Srbijo so jim splošno pripisovali še večji pomen. Prestolonaslednik Franc Ferdinand sam naj bi se udeležil njihovega zaključka, ki je bil določen na dan 28. junija, torej prav na srbski narodni praznik, v Sarajevu.

Srbsko prebivalstvo v Bosni je bilo razburjeno, saj je že v določitvi vojaških vaj v bližini srbske meje upravičeno videlo protisrbsko ost, njihov zaključek na Vidov dan pa je

Arrestacija Gavrila Principa (+) po atentatu

tolmačilo kot pravo izzivanje. V napetem vzdušju se je več mladih bosenskih Srbov odločilo, izvesti na prestolonaslednika atentat. Razpostavili so se ob poti, po kateri se je moral peljati z avtomobilom v mestno lišo. Prvi napad z bombo, ki ga je izvršil Nedeljko Čabrinović, se je ponesrečil: bomba ni zadela. Ko pa se je Franc Ferdinand s soprogo vračal, je streljal nanj dijak Gavrilo Princip in z dvema streloma smrtno zadel njega in njegovo ženo.

Avstrija je odgovornost za sarajevske dogodke takoj zvalila na Srbijo, dasi so bili atentatorji avstrijski državljanji in jim niso mogli dokazati zvez s srbskimi oblastmi.

*Sarajevski
atentat
28. VI. 1914*

*Ultimat
Srbiji
(23. VII.)*

23. julija je po tehtnem preudarku poslala Srbiji ultimat. Ker se je že odločila, da udari na Srbijo, je zavestno stavila take zahteve, da jih Srbija ni mogla sprejeti. Srbski prestolonaslednik Aleksander, ki je vodil vladarske posle namesto starega kralja Petra, je v naglici prosil za nasvet ruskega carja. Ta mu je svetoval največjo popustljivost, a v primeru avstrijskega napada obljubil oboroženo pomoč. Srbija je nato poslala Avstro-Ogrski odgovor, v katerem je sprejela vse zahteve razen ene, po kateri bi morala dovoliti na svojih tleh sodelovanje avstrijskih policijskih uradnikov pri preiskavi in obljubiti, da bo odpustila vse uradnike in častnike, ki bi jih Avstrija imenovala. Take zahteve gotovo ne bi mogla sprejeti nobena svobodna država.

*Srbski
odgovor
(25. VII.)*

*Avstrija na-
pove Srbiji
vojno (28.
VII. 1914)*

Ves svet je videl, da je mir v nevarnosti. Rusija je javila na Dunaj in v Berlin, da ne bo mogla ostati ob strani, angleški in francoski državniki so zaman pozivali k treznosti. Avstrijski poslanik v Beogradu je javil srbski vladi, da njen odgovor ni zadovoljiv in je zapustil Srbijo. Avstrija je vpoklicala pod orožje svojo vojsko (26. jul.) in dva dni nato napovedala Srbiji vojno (28. jul. 1914).

*Druge voj-
ne napovedi*

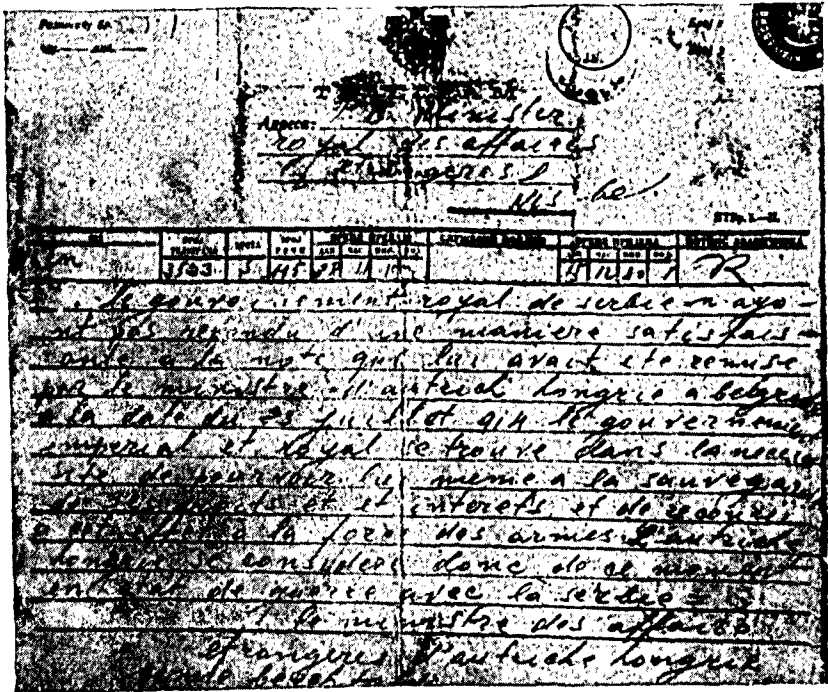
Rusija ni mogla pustiti, da Avstrija uniči njeno zaveznico na Balkanu. Objavila je delno mobilizacijo, nakar je Nemčija njej in Franciji napovedala vojno (1. avg.). Nemške čete so takoj udarile preko belgijske meje, da bi vdrle v Francijo od neutrne severne strani. S tem so kršile belgijsko nevtralnost in dale zadnji povod Angliji, ki je po pogodbi jamčila za nedotakljivost belgijskih meja, da je stopila v vojno na strani nemških nasprotnikov. Vojno je objavila tudi angleška zaveznica Japonska. Na Balkanu je Črna gora takoj sprejela borbo ob srbski strani, Turčija pa je kot prva priskočila na pomoč osrednjima silama, Avstro-Ogrski in Nemčiji.

*Cerska
bitka
(avg. 1914)*

Boji v letu 1914. Avstrija je proti nezadostno pripravljene in od balkanskih vojn izčrpani srbski vojski, kateri je poveljeval vojvoda Radomir Putnik, poslala močuo in moderno opremljeno armado. Njenim četam se je posrečilo vdreti v Mačvo, toda na obronkih C e r a so doživele strahovit poraz od srbskih čet, katere je vodil general Stepa Stepanović. Umakniti so se morale nazaj preko Save. Uspeli

srbskega orožja je presenetil ves svet in ne najmanj Srbe same. Zmaga nad moderno vojsko velesile je po pravici navdala s ponosom slehernega srbskega vojaka.

Druga avstrijska ofenziva je bila bolj pripravljena. Z veliko premočjo so močne čete udarile preko Drine in potiskale pred seboj izmučene srbske oddelke, ki niso imeli

Brzljavna vojna napoved Avstro-Ogrske Srbiji

niti dovolj streliva, kaj šele druge opreme. Obenem so začeli drugi oddelki pritiskati od severa. Že so se začenjale vzpenjati avstrijske čete iz Mačve na prve griče, padel je Beograd, ker je bil v nevarnosti, da ga sovražnik obkoli od juga. Kralj Peter sam je hodil med vojaki in jih pozival k hrabrosti in vztrajnosti. Ko so se avstrijske čete približale Rudniku, pa je srbska vojska pod poveljstvom vojvode Živojina Mišića izvedla protiofenzivo, ki se je spremenila v eno največjih srbskih zmag v zgodovini. Avstrijske prednje črte so bile razbite in vsa vojska se je morala v begu

Rudniška
bitka
(dec. 1914)

umakniti. Srbski oddelki so jo zasledovali, dokler ni bila očiščena zadnja ped domače zemlje. Več mesecev nato na srbskem bojišču ni bilo večjih izprememb.

Niška izjava (20. XII. 1914) Pod vtisom zmage na Rudniku je srbska narodna skupščina, ki se je morala umakniti v Niš, javno proglasila, da je končni namen srbske borbe osvoboditev vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev in njihovo zedinjenje v svobodno državo. S tem je pred svetom naglasila zalitevo po uresničenju skrajnega jugoslovankega programa.

Nem. vojni načrt Medtem so hoteli Nemci že v prvem sunku odločiti vojno na francoskem bojišču. Njihov načrt je bil pripravljen v prepričanju, da njihova vojska kljub boljši izvežbanosti in opremi ne bi mogla z gotovostjo vzdržati istočasno borbe proti francoski in ruski. Ker so poznali ruski mobilizacijski načrt, po katerem se je mogla zbrati ruska udarna sila šele v 40 dneh po objavi mobilizacije, so poslali štiri petine svojih čet na francosko bojišče. V dobrem mesecu bi morale nemške čete po njihovih računih vkorakati v Pariz in prisiliti Francoze k miru, nato pa bi se lahko vrgle na Ruse.

Nemški vdor preko Belgije Tega načrta so se Nemci strogo držali. Ker so vedeli, da na liter prodor preko francoskega trdnjavskega pasu na vzhodni meji ne morejo misliti, so udarili v Francijo preko nezavarovane severne meje skozi Belgijo. Naglo in nevzdržno so prodirali proti Parizu. Že se je zdelo, da se jim bo udarec posrečil. Tedaj so Rusi, da bi rešili zaveznike, predčasno udarili v Vzhodno Prusijo, čeprav njihove čete še niso bile zadostno pripravljene. Nemci so morali zaradi tega v odločilnem trenutku poklicati iz Francije del svojih čet proti Rusom, kar so Francozi takoj izrabili, izvedli protiofenzivo in dosegli ob Marni zmago, ki je bila odločilna za ves nadaljnji potek vojne. Pariz je bil rešen, nemško napredovanje je bilo ustavljeno in sovražni vojski sta se zakopali in utrdili v velikem polkrogu od Verduna do Flandrije.

Rusko bojišče Nemška zmaga nad slabo opremljenimi Rusi v Vzhodni Prusiji ni bila težka. Pognali so jih v mazurska močvirja, kjer so bili uničeni celi polki. Nasprotno pa so Rusi uspešno

napredovali v avstrijski Galiciji in zasedli karpatske prelaze, kjer so jili komaj zadrževali, da niso vdrli v Panonsko nižavje.

Vstop novih držav v vojno. Zlom Srbije in Črne gore. Prve mesece l. 1915. je vladalo v primeri s krvavimi borbami prejšnjega leta na vseli bojiščih zatišje. Obe strani sta napeli vse sile, da bi pritegnili v vojno države, ki so še stale ob strani. Države trojnega sporazuma so se najbolj potegovale za Italijo, ki je odkrito nasprotovala avstrijskim težnjam na Balkanu. Po velikih zagotovilih, ki jih je dobila od Anglije, Francije in Rusije v „l o n d o n s k e m p a k t u“ (26. aprila 1915), je Italija res prestopila na njihovo stran. Londonski pakt ji je obljubljal južno Tirolsko, Goriško, Trst, Istro in severno Dalmacijo z otoki. Jugoslovansko ozemlje je torej tvorilo večji del cene, za katero je vstopila v vojno.

*Londonski
pakt (26. 4.
1915)*

Nastop Italije (maja 1915) ni izboljšal položaja antantnih sil. Nekaj dni prej so bili poraženi pri Gorlicah Rusi, ki so morali zapustiti Galicijo in rusko Poljsko, italijansko vojsko so ustavili Avstrijci ob Soči, odkoder ni mogla naprej kljub 11 ofenzivam v dveh letih, angleško-francoski poskus, vdreti skozi Dardanele ter dobiti neposredno zvezo z Rusi, se je ponesrečil. Angleška pomorska blokada Nemčije še ni pokazala pravega uspeha: Nemčija še ni izčrpala zalog.

Položaj na bojiščih je premotil Bolgare, da so posegli v vojno na strani Nemčije in Avstro-Ogrske, ki sta jim zato obljubili med drugim vso Makedonijo in vzhodno Srbijo do Morave. Po pridobitvi Bolgarije sta se odločili streti Srbijo in vzpostaviti tako zvezo s Turčijo, odkoder bi lahko ogrožali angleško Indijo in Egipt.

*Pristop
Bolgarije k
osr. silam*

Zaradi važnosti tega načrta je poslala tudi Nemčija na srbsko bojišče svojo vojsko. V začetku oktobra l. 1915. je uavalil sovražnik z veliko premočjo v Pomoravje, loteč čimprej doseči zvezo z Bolgari, ki so istočasno padli Srbom v hrbet. Močni bolgarski oddelki so navalili tudi v Makedonijo in pretrgali edino srbsko železniško zvezo s Solunom, kjer se je zbirala, žal prepozno, zavezniška pomoč.

*Avstr.-nem.
-bolgarska
ofenziva
(okt. 1915)*

Zlom Srbije

Z nastopom Bolgarov so postale srbske postojanke ne-
vzdržne. Za dolgo bojno črto ob Drini, Savi, Donavi in ob
bolgarski meji niso imeli Srbi dovolj vojske, zaradi pretr-
ganih zvez s Solunom pa tudi ne streliva. Napadeni od treh
strani so začeli zapuščati mesta, ki so jih prejšnje leto ubra-
nili s krvavimi žrtvami. V nevarnosti, da jih sovražnik ne
obkoli, so morali hitro izprazniti vso severno Srbijo. Nekaj

Kralj Peter na umiku preko albanskih gora

*Umik preko
Albanije*

časa se je skušalo srbsko poveljstvo ustaviti sovražniku na
Kosovem polju, a le malo je bilo upanja, da bi ga mogle
izmučene čete zadržati. Ker je bila pot proti Solunu zaprta,
se je moralo odločiti sredi zime za naporen umik preko za-
sneženih albanskih gora, kjer ni bilo nobenih pravih potov.
Z vojsko se je umikalo tudi mnogo civilnega prebivalstva.
Kralj Peter in regent Aleksander sta delila z ljudstvom vse
težave. Na tisoče življenj so terjali mrz in lakota, bolezni
in napadi albanskega prebivalstva. Le okoli 120.000 ljudi je
preživel albansko „Golgoto“ in se rešilo na otok Krf, kamor
so jih prepeljale zavezniške ladje.

*Zlom
Črne gore*

Po zlomu srbske bojne črte se tudi Črna gora ni mogla
več držati. Avstrijske čete so udarile vanjo iz Hercegovine

in iz Kotora preko Lovčena. Kralj Nikolaj se je umaknil iz dežele, preden jo je preplaval sovražnik.

Vsa Srbija in Črna gora sta bili v sovražnih rokah. Srbska vlada in kralj Peter so se nastanili na Krfu, kjer se je končavalo zadnje dejanje srbske tragedije. Od naporov izmučeni srbski vojaki, med katerimi so se pojavile nalezljive bolezni, so umirali v takih množicah, da jih ni bilo

Na Krfu

Krf

mogoče sproti pokopavati. Na malem otočku Vidu pred mestom Krfom in v hladnih valovih so našli junaki-trpini poslednji počitek.

Na prigovarjanje regenta Aleksandra so se zavezniške sile odločile, da kljub srbskemu zlomu ne opuste balkanskega bojišča. Oporišče nove bojne črte je postal Solun. Že spomladi l. 1916. je poleg Francozov nastopila na fronti obnovljena srbska vojska. Njene razredčene vrste so dopolnjevali vedno novi oddelki jugoslovanskih prostovoljcev, ki so jih sestavljali izseljenci iz Avstro-Ogrske.

Avgusta l. 1916. se je odločila še Romunija za vstop v vojno. Zavezniške sile so ji hotele olajšati prvi udarec z veliko ofenzivo na solunski fronti. Srbske čete so tedaj dosegle neverjetne uspehe. Na goratem ozemlju Kajmakčalana

*Solunska
fronta*

*Srb. prodor
na Kajmak-
čalanu
(1916)*

(2525 m) so predrle sovražno bojno vrsto in že nekaj dni pozneje vkorakale v Bitolj; prvi košček domovine je bil osvobojen.

*Jugoslov.
prostovoljci*

Istočasno so jugoslovanski prostovoljski oddelki, ki so se osnovali v Rusiji iz ujetnikov avstro-ogrške vojske, krvaveli v Dobrudži, kamor so jili poslali na pomoč Romunom. Ko so avstrijsko-nemške čete strle romunski odpor in zasedle večji del države, so prostovoljce prepeljali večinoma na solunsko bojišče, kjer so vztrajali do končne zmage.

*Med vojno
v Avstro-
Ogrski*

Delo avstro-ogrskih Južnih Slovanov za zedinjenje. Medtem ko so tisoči naših ljudi krvaveli na bojnih poljanah, so avstrijske oblasti, do skrajnosti nezaupljive do vsakogar, ki je čutil slovansko, izvedle pravi lov na vse nezanesljive in državi nevarne. Za najmanjšo nepremišljeno besedo so romali najzavednejši naši ljudje v ječe in taborišča ali pa so jih pošiljali na fronto, kjer jih je čakala gotova smrt. A kljub brezprimernemu trpljenju vera v končno zmago ni omagala. Zlasti izobraženci so predobro poznali položaj osrednjih sil; neprestane vesti o zmagah jim niso mogle omajati prepričanja, da čaka Avstrijo in Nemčijo neizogiben polom.

Sredi vojne je umrl stari cesar Franc Jožef I. in prepustil državo mlademu Karlu (1916). Nekateri avstrijski državniki so hoteli izrabiti priliko in rešiti Avstrijo s posebnim mirom. A bilo je že prepozno. Ko je l. 1917. stopila v vojno še Amerika in začela pošiljati čete na francosko bojišče, je bila usoda osrednjih sil zapečatenena. Na Dunaju so se tega dobro zavedali. Tedaj je vlada ubrala novo pot: sklicala je državni zbor, ki naj bi razpravljal o zahtevah avstrijskih narodov in rešitvi države. A vse to ni moglo Slovanov več premamiti; vse preblizu so slutili popolno svobodo, za katero so morali utrpjeti že take žrtve. Pogumneje so se spet razgibale ljudske množice.

*Majniška
deklaracija
(30. 5. 1917)*

Dne 30. maja 1917 je Jugoslovanski poslanski klub objavil v dunajskem parlamentu tako zvano „majniško deklaracijo“, ki so jo podpisali tisoči naših ljudi vseh slojev. V njej je bila jasno izražena zahteva po zedinjenju vseh avstro-ogrskih pokrajin, v katerih žive Slovenci, Hrvatje in Srbi, v samostojno državno telo. Ker v vojnem

stanju ni smel nihče tvegati, da bi izjava izzvenela v protiavstrijskem duhu, je imela deklaracija dostavek, naj bi nova jugoslovanska država ostala v okviru Avstro-Ogrske pod habsburškim žezlom. O zedinjenju s Srbijo in Črno goro seveda še ni smelo biti govora.

Povsem svobodno pa so lahko razpravljali o naših narodnih zahtevah vsi tisti, ki so se ob izbruhu vojne lahko umaknili iz Avstro-Ogrske. Že l. 1915. so izvolili Jugoslovanski odbor v Londonu, v katerem so bili zastopani Slovenci, Hrvatje in Srbi; predsednik je postal dalmatinski Hrvat dr. Trumbić. Odbor si je nadel nalogo, da pouči antantne sile o jugoslovanskem vprašanju, kar je bilo tem važneje, ker so že v londonskem paktu odločale o usodi naše zemlje. Podoben odbor so imeli tudi Čehi pod vodstvom dr. Masaryka.

*Jugoslov.
odbor*

Že prvi manifest Jugoslovanskega odbora ruski, francoški in angleški vladi je jasno očrtal jugoslovanski program: združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotni in neodvisni državi. Na tem programu je vztrajal odbor kljub težkim časom, ki so jih doživljale antantne sile na bojiščih. Po zlomu Srbije je ostal v najtesnejših zvezah s srbsko vlado na Krfu, v Avstriji pa je imel zanesljive zaupnike, ki so ga obveščali o razmerah v domovini.

Majniška izjava, podana v razmerah, ki niso dovoljevale svobodnega izraza narodne volje, za člane Jugoslovanskega odbora ni mogla biti merodajna. Zastopniki odbora so se napotili na Krf, kjer so s srbsko vlado izdelali v nekak odgovor na majniško izjavo „krfsko deklaracijo“ (20. julija 1917), ki je načrtala jasno pot v bodočnost: ustanovitev enotne in neodvisne kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev pod žezlom Karadjordjevičev.

*Krfski pakt
(20. 7. 1917)*

Zlom osrednjih držav. Osvobojenje in zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ko se je že zdelo, da je polom osrednjih držav zaradi težkih notranjih razmer neizbežen, se je sreča nenadoma spet obrnila na njihovo stran. V Rusiji je izbruhnila revolucija, ki se je končala z boljševiškim udarom (7. novembra 1917). Boljševiki — med voditelji sta se odlikovala zlasti Lenin in Trockij — so se začeli pogajati z Nemčijo in Avstro-Ogrsko ter sklenili z njima mir v Bre-

*Ruska
revolucija
(1917)*

stu Litovskem (marca 1918). Kmalu nato je morala kloniti tudi osamljena Romunija.

*Avstrijska
zmaga pri
Kobaridu
(1917)*

Tako je nastal mir na dolgi bojni črti od Baltika do Črnega morja; celi armadni zbori so postali prosti. Z njimi je hotelo nemško vojaško poveljstvo izsiliti naglo odločitev na ostalih bojiščih. Italijansko bojno črto na Soči so predrle nemške in avstrijske čete že v jeseni l. 1917. pri Kobaridu in jo potisnile do Piave. Za spomlad pa so pripravljali Nemci odločilni sunek na francoskem bojišču.

*Poskus
posebnega
miru z Av-
strijo*

Iz strahu pred ojačeno nemško armado so bili nekateri antantni politiki pripravljani, skleniti poseben mir z Avstro-Ogrsko in priznati celó njen nadaljnji obstoj; nezadovoljni narodi naj bi dobili le samouprave. Jugoslovanski odbor je takoj odločno protestiral. Oster odmev je izzvala vest tudi med narodi v Avstro-Ogrski. V Zagrebu so vodilni jugoslovanski politiki odločno zavrnilí načrt, po katerem naj bi Južni Slovani dobili le samouprave (febr. 1918).

*Nemška
ofenziva v
Franciji
(maja 1918)*

Dolgo pričakovana nemška ofenziva na francoskem bojišču se je pričela v maju l. 1918. Z ogromno premočjo in skrajnimi sredstvi (uporabljali so strupene pline) so Nemci sicer izvojevali lepe uspehe in drugič dosegli Marno. A za zmagovito odločitev vojne je bilo to premalo. Nad zavezniškimi četami je tedaj prevzel vrhovno poveljstvo francoski maršal Foch. Posledice enotnega vodstva so se kmalu pokazale. Že avgusta l. 1918. so doživeli Nemci prve poraze, ki so se ponavljali ves september in oktober. Nemška fronta je bila zlomljena. K temu je poleg svežih ameriškanskih čet, ki so prihajale v stotisočih, mnogo pripomoglo novo orožje: tanki.

*Nem. zlom
na zahod.
bojišču*

*Prodor
sol. fronte
(sept. 1918)*

Medtem se je odločila za ofenzivo tudi zavezniška vojska na solunski fronti. 14. septembra l. 1918. se je začel splošen napad srbskih in francoskih čet na 10 km dolgi črti med Sokolom in Kamenom. Po štiridnevnih krvavih borbah je bila bolgarska bojna črta na Dobrem polju predrta. Petnajst dni po začetku ofenzive so Bolgari že prosili za mir, hoteč s tem preprečiti vkorakanje srbskih čet na svoje ozemlje. Teden kasneje se je odpovedal prestolu kralj Ferdinand, ki je bil sam osebno mnogo kriv, da je Bolgarija stopila v vojno na strani Nemcev.

*Padec
Bolgarije*

Nemci so skušali popolen razkroj na solunski fronti preprečiti za vsako ceno. Poslali so pomoč iz Romunije, a bilo je že prepozno. Regent Aleksander je s svojimi četami zasledoval sovražnika s tako naglico, da mu zavezniki na krilih niso mogli niti slediti. S solzami v očeh je ljudstvo sprejemalo osvoboditelje. Pri Nišu so nudili Nemci poslednji močnejši odpor, a kljub dvakratni premoči niso mogli zaustaviti zmagovitega poleta srbskih čet. Že 1. novembra je srbska vojska vkorakala v osvobojeni Beograd in dva dni nato je moral zapustiti Srbijo zadnji sovražni vojak.

*Srbija
osvobojena*

Srbski prodor na solunski fronti in padec Bolgarije sta zadala Avstro-Ogrski poslednji sunek. Dogodki so se od tedaj razvijali z bliskovito naglico. Istega dne, ko se je začela ofenziva na solunskem bojišču, je cesar Karel prosil antanto za mirovna pogajanja. A tedaj so predstavniki narodnih organizacij v Zagrebu že izjavili, da sme avstro-ogrska vlada razpravljati o miru samo v imenu Nemcev in Madžarov; Slovenci, Hrvatje in Srbi da bodo poslali na mirovna pogajanja lastne odposlance. 5. oktobra l. 1918. se je sestalo v Zagrebu *Narodno vijeće*, ki ga je tvorilo 80 zastopnikov iz vseh jugoslovanskih pokrajin Avstro-Ogrske. Predsedstvo je prevzel Slovenec dr. Anton Korošec, podpredsednika pa sta postala Srb Svetozar Pribičević in Hrvat dr. Ante Pavelić.

*Ust. Nar.
vijeća v Za-
grebu (5. X.
1918)*

Avstro-Ogrska je bila v razsulu. Cesar Karel je skušal še zadnji hip rešiti državo s tem, da je obljubil narodom federacijo. Toda Narodno vijeće je njegov manifest odklonilo in izjavilo, da samo prevzema vodstvo jugoslovanske politike (19. oktobra). Prvič je moglo ob tej priliki javno poudariti zahtevo po zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem etnografskem ozemlju ne glede na pokrajinske in državne meje.

Ljudstvo po vseh jugoslovanskih deželah Avstro-Ogrske je takoj priznalo vrhovno oblast Narodnega vijeća v Zagrebu, ki je poslal zastopnike v Švico, da bi navezali stike z Jugoslovanskim odborom in srbsko vlado.

Po razsulu avstro-ogrske vojske na bojiščih — oktobra je razpadla tudi avstrijska bojna črta na Piavi — cesarju

*Razpad
Avstr.-Ogr.*

ni preostalo drugega, kakor da se je odpovedal prestolu (29. oktobra 1918). S tem je Avstro-Ogrska dokončno razpadla in Slovenci, Hrvatje in Srbi so po sto in stoletnem suženjstvu spet doživeli svobodo. Narodno vijeće je še isti dan oklicalo samostojno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na ozemlju razpadle Avstro-Ogrske. V posameznih pokrajinah so se takoj osnovalе zagrebškemu vijeću podrejene pokrajinske vlade. Predsednik pokrajinske vlade za Slovenijo v Ljubljani je postal Josip Pogačnik.

*Jug. dežele
Avstr.-Ogr.
svobodna
država
(29. X. 1918)*

Položaj Narodnega vijeća v Zagrebu pa je bil izredno težak, saj ga razen srbske vlade še ni priznala nobena druga država. Skozi jugoslovanske dežele so se valile nedisciplinirane čete z bojišč. Narodno vijeće je v naglici zbralo nekaj oddelkov vojske, ki so s pomočjo prostovoljskih narodnih straž skrbele za red. Najtežje stališče je imela narodna vlada zaradi Italijanov, ki so hoteli zasesti celó več ozemlja, kakor ga jim je obljubljal londonski dogovor (gl. 161). Zato je naglo pozvala srbsko vlado, naj pošlje svoje čete v osvobojene dežele. Bil je že skrajni čas. Italijani so zasedli že vso Primorsko in se bližali Ljubljani. Pri Vrhniki so jih zaustavili srbski oddelki. V teku novembra so srbske čete zasedle tudi vso jadransko obalo do Bakra z izjemo Zadra, kjer so se že prej izkrkali Italijani, v Vojvodini pa so se ustavile na črti severno od Subotice.

*Prvi dnevi
v svobodi*

*Zahteve po
enotni državi SHS*

Ögromna večina slovenskega, hrvatskega in srbskega ozemlja je postala svobodna. Toda íreba je bilo čimprej razčistiti razmerje med novo jugoslovansko državo, ki je nastala na razvalinah Avstro-Ogrske, in predvojno Srbijo in Črno goro. Že 24. novembra 1918 je Narodno vijeće v Zagrebu sklenilo, da se njemu podrejene dežele združijo s Srbijo in Črno goro v enotno državo. Nemudoma je poslalo zastopstvo v Beograd, da se o tem pogodi s srbsko vlado. Naslednjega dne (25. novembra) je velika narodna skupščina v Novem Sadu proglasila neposredno zedinjenje Vojvodine s Srbijo, dan kasneje pa je črnogorska skupščina v Podgorici odstavila dinastijo Petrovičev in se izjavila za združitev z brati iste krvi (26. novembra).

*Proglas
zedinjenja
1. dec. 1918*

Razgovori v Beogradu so bili že po nekaj dneh uspešno zaključeni in na dan 1. decembra l. 1918. je regent Aleksander pred zastopniki srbske vlade in Narodnega vijeća svečano proglasil zedinjenje neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo v enotno, svobodno „Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev“. S tem je bila ustvarjena današnja Jugoslavija in uresničen starodavni sen naših prednikov.

Pogled na Beograd s Kalemegdana

Mirovne pogodbe in nastanek novih držav. Za Turčijo, Bolgarijo in Avstro-Ogrsko je morala kot zadnja kloniti ponosna Nemčija. Že oktobra so nastali v Nemčiji taki nemiri, da se je cesar Viljem II. odpovedal prestolu in zapustil državo. 11. novembra 1918. so antantne sile dovolile Nemčiji premirje, potem ko je brezpogojno sprejela vse njihove pogoje.

Končni sklepi o novi ureditvi evropskega zemljevida so bili izdelani na mirovnih pogajanjih v Parizu. Zmagovite države so priznale nove državne tvorbe na razvalinah Avstro-Ogrske in na bivšem nemškem ter ruskem ozemlju. Največ po zaslugi Wilsona, predsednika Združenih držav ameriških, je bilo ustanovljeno Društvo narodov, ki naj bi v bodoče preprečilo med državami krvavo obračunavanje.

V Versaillesu je morala Nemčija prav na peto obletnico vidovdanskega atentata podpisati mirovne pogoje, ki so jih ji stavili zmagovalci (28. jun. 1919). Z novo, okrnjeno Avstrijo je bil sklenjen mir

v St. Germaineu, z Madžarsko v Trianonu, z Bolgarijo v Neuillyju, s Turčijo pa v Lausannei.

*Versailles-
ska pogodba*

Mirovni pogoji so bili za Nemčijo izredno težki. Priznati je morala odgovornost za svetovno vojno in obljubiti, da bo plačala vojno odškodnino. Izročiti je morala vse orožje in vojno brodogradnjo, ukiniti splošno vojaško obveznost in pristati, da ne bo imela pod orožjem nad 100.000 mož. Manjše so bile njene izgube ozemlja, ker je Wilson vztrajal, da morajo biti nove evropske meje po možnosti narodne. Tako je Francija dobila od Nemčije samo Alzacijo in Loreno, ki ju je izgubila v nesrečni vojni l. 1871., Belgija pa je z manjšo popravo meje dobila mesti Eupen in Malmedy. Važno rudarsko ozemlje ob Saari je prevzelo v upravo Društvo narodov do l. 1935., ko naj bi ljudsko glasovanje odločilo o njegovi nadaljnji usodi. Za 15 let so tudi ves levi breg Rena zasedle zavezniške čete, v 50 km širokem pasu vzhodno od Rena pa Nemčija ni smela imeti vojske niti graditi utrdb. Danski je morala Nemčija po neugodnem izidu ljudskega glasovanja odstopiti severni del Schleswiga, prostrane vzhodne pokrajine s poljskim prebivalstvom pa so postale del nove Poljske. Versailleska pogodba je Nemeem vzela tudi vse kolonije; afriške so prišle v angleške in francoske roke, manjšo nemško posest na Kitajskem in otočja v Oceaniji pa je dobila v upravo večidel Japonska.

Poljska

Poljska država je nastala iz bivših vzhodnonemških dežel, avstrijske Galicije in ruske Poljske. Po srečni vojni z Rusi je potisnila mejo daleč proti vzhodu v strnjeno rusko narodno ozemlje.

Balt. države

Ob Baltskem morju so zrasle majhne samostojne države Litva, Latvija, Estonska in Finska. Boljševiška vlada je priznala njihov obstoj že v brestlitovskem miru.

*Države na
razvalinah
Avstr.-Ogr.*

Na tleh bivše Avstro-Ogrske je poleg Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev nastala še samostojna Češkoslovaška republika, ki je združila v svojih mejah Čehe, Slovake in podkarpatske Ruse. Romunija je dobila Erdeljsko višavje z večjim delom Panonskega nižavja, nova Madžarska je ostala omejena na osrednji del Panonskega nižavja, Avstrija pa na alpske nemške dežele. Južni del Tirolske do prelaza Brennerja so zasedli Italijani obenem s slovenskim Primorjem, Istro in Zadrom ter otoki Cres, Lošinj, Lastovo in Palagruža.

Bolgarija

Bolgarija ni utrpela večjih izgub zemljišča. Kraljevini SHS je morala priznati nekatere mejne poprave, Grčiji pa del Trakije.

Turčija

Popolen polom je doživela Turčija. Obdržala je v Evropi le še Carigrad in morske ožine, ki pa jih ni smela utrditi, v Aziji pa Malo Azijo in del Armenskega višavja. Uspešno pa so se Turki ubranili Grkov, ki so zasedli vso vzhodno maloazijsko obalo in začeli prodirati v notranjost. Pod vodstvom Kemala paše (Ata Türka) so jih pognali iz Male Azije (1922), nakar se je dogovorno izselilo iz Male Azije vse grško prebivalstvo v grško Makedonijo in Trakijo, Turki iz Grčije pa so se preselili v Azijo.

Rusija

Povsem samostojno ureditev je neodvisno od ostale Evrope doživela Rusija pod vodstvom boljševikov. Skoraj vse evropske države so z njo pretrgale zveze.

V svobodni državi

Borba za meje. Dve leti sta pretekli, preden je naša država dobila končne meje. Bivše srbske meje proti Albaniji in Grčiji so brez spremembe ostale meje Kraljevine SHS, srbska meja proti Bolgariji pa je bila le malenkostno spremenjena. Z mirom v Neuillyju (27. nov. 1919) je bila naša država priznana mejna poprava ob izlivu Timoka ter caribrodski, bosiljgradski in strumiški okraj.

Meje proti Madžarski so bile določene z mirovno pogodbo v Trianonu (4. junija 1920). Naše zahteve so bile v začetku sicer nekaj večje, a smo se končno zadovoljili z današnjo mejo, čeprav je ostalo na Madžarskem še vedno okoli 80.000 Jugoslovanov.

Mnogo teže je naša država uveljavila svoje zahteve proti Avstriji. Ob prevratu je general Rudolf Maister

s slovenskimi četami strl nemški odpor v Mariboru in zagotovil državi današnjo mejo na Kozjaku in Muri. Slabši je bil naš položaj na Koroškem. Slovenski prostovoljci so že ob prvih prevratnih dneh zasedli južni del dežele. Toda medtem ko so se pariška mirovna pogajanja vlekla v nedogled, so hoteli Nemci izsiliti odločitev z orožjem. V začetku maja l. 1919. so nenadoma z veliko premočjo pognali

*Meje
z Bolgarijo*

*Meje z
Madžarsko*

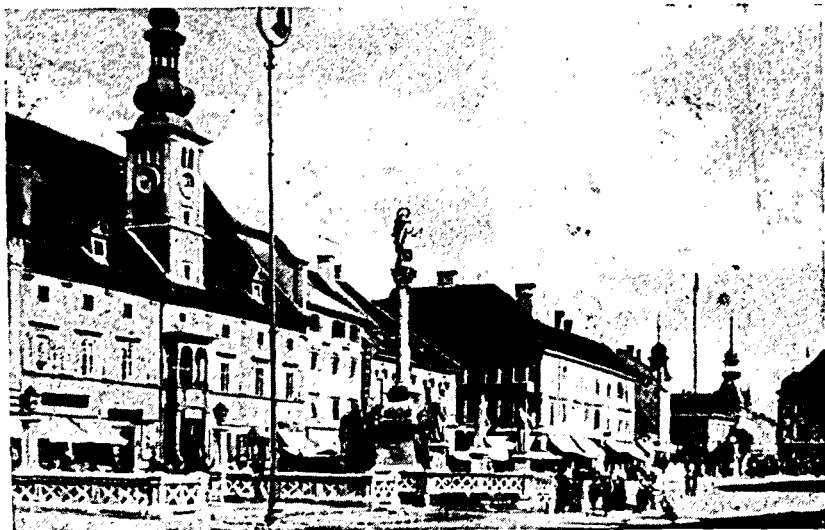
*Boji za
sev. mejo*

General Rudolf Maister

slovenske oddelke iz dežele. Vlada je takoj poslala za ojačenje nekaj srbskih čet, ki so začele ofenzivo konec maja l. 1919. istočasno od Jesenic, preko Ljubelja, Jezerskega vrha in ob Dravi navzgor. V nekaj dneh je bila osvobojena vsa slovenska Koroška s Celovecem in Gosposvetskim poljem.

*Določbe
miru v St.
Germaineu*

V jeseni l. 1919. je bil podpisan z Avstrijo mir v St. Germaineu. Z njim je bila priznana današnja meja

Maribor, Glavni trg

na Štajerskem, ki se v glavnem sklada z našo narodno mejo (Avstriji smo morali prepustiti Radgono z okolico!), za južno Koroško pa je bilo določeno ljudsko glasovanje (plebiscit), ki naj bi po enem letu odločilo o usodi slovenskih krajev. Ziljska dolina je brez plebiscita pripadla Avstriji, Kanalska Italiji, Jezersko in dolina Črne pa Kraljevini SHS.

Sporno koroško ozemlje je bilo razdeljeno v dve coni. Najprej naj bi se izvršil plebiscit v coni A, ki je segala na severu do Vrbskega jezera, tik do Celoveca in zajela še zadnje slovenske vasi visoko v Svinški planini. Če bi glasovanje izpadlo v našo korist, bi se moral pozneje vršiti plebiscit še v coni B, ki je obsegala svet severno od Vrb-

skega jezera in Celovec z Gosposvetskim poljem; če bi se ljudstvo v coni A izjavilo za Avstrijo, bi glasovanje v coni B odpadlo.

Z veliko samozavestjo so naše oblasti pričakovale plebiscitnega dne, saj je cona A obsegala izrazito slovenske kraje. Premalo pažnje so polagale na nemško propagando, ki je med malo zavednim prebivalstvom le prehitro dobivala tal. Odločilno so vplivale v tistih dneh, ko so vojne grozote

Celovec s pogledom na Obir

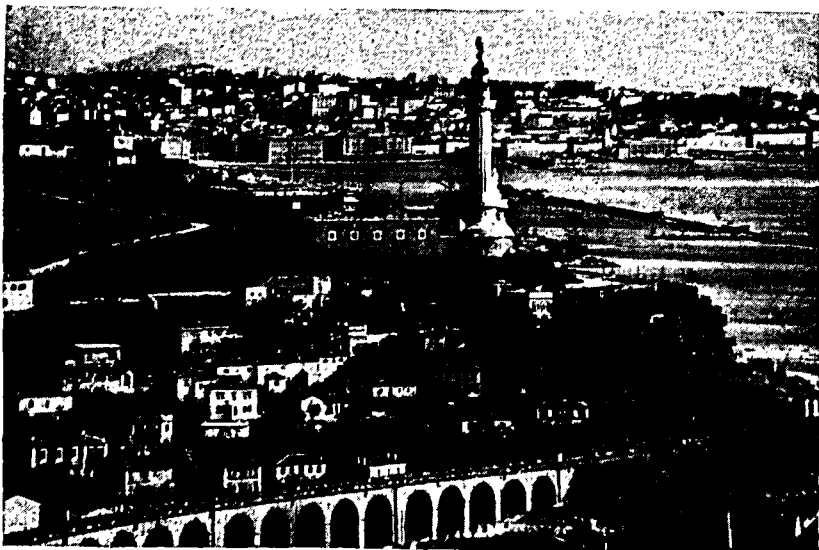
še živo lebdele pred očmi, nemške obljube, da Slovencem v Avstriji ne bo treba služiti vojske.

Ljudsko glasovanje se je vršilo 10. oktobra l. 1920. in je za nas izpadlo nepovoljno. Za našo državo je bilo oddanih le 41% glasov, za Avstrijo pa 59%. Glasovanje so odločili kraji severno od Drave, kajti južno od Drave je večina glasovala za združitev s Kraljevino SHS. Po končanem glasovanju so se naše čete umaknile iz Koroške, dasi so nekateri zahtevali, naj bi obdržale vsaj ozemlje do Drave, podobno kakor so Poljaki kljub neugodnemu izidu glasovanja v zgornji Šleziji ostali v krajih, kjer so dosegli večino. Po koroškem plebiscitu je ostalo onstran Karavank blizu 100.000 Slovencev.

*Koroški
plebiscit
(10. X. 1920)*

*Borba za
mejo proti
Italiji*

Najtežje pa je bilo stališče mlade kraljevine SHS proti Italiji, ki se je sklicevala na londonski pakt in zahtevala poleg slovenskega Primorja z zaledjem in Istre tudi Dalmacijo in otoke. Anglija in Francija nista mogli podpreti naših ugovorov, le Wilson je nasprotoval italijanskim zahtevam, ker se niso strinjale z načelom samoodločbe narodov. Sam je stavil sporazumen predlog, po katerem naj bi se Italija odpovedala Dalmaciji, v slovenskih krajih pa naj bi

Trst

meja potekala tako, da bi ostale na naši strani Idrija, Postojna in vzhodna Istra do Raše („Wilsonova črta“). A Italijani niso popustili. Njihov pesnik D'Annunzio je s protovoljci celó vdrl na Reko in pregnal naše oblasti (12. septembra 1919), dasi Italijani niso imeli do mesta nobene pravice.

Končno je pariška mirovna konferenca določila, da uredita spor neposredno prizadeti državi sami. Proti zmagoviti velesili je morala naša mlada država popustiti. V rapalski pogodbi (12. novembra 1920) se je Italija sicer odpovedala Dalmaciji in obdržala le Zadar ter otoka Lastovo in Palagruža, tembolj neizprosno pa je izsilila ugodno

*Rapalska
pogodba
(12. 11.
1920)*

mejo na slovenskih tleh. Reka z najbližjo okolico je bila priznana kot svobodna država, a že leto kasneje so jo italijanske čete nasilno priključile Italiji. Kraljevina SHS je bila še preslabotna, da bi mogla uveljaviti svoje pravice; v r i m s k e m s p o r a z u m u (27. januarja 1924) je morala priznati dejansko stanje, s čimer je postala današnja meja (27. I. 1924.) proti Italiji končno-veljavna. V Italiji je ostalo nad 500.000 Slovencev in Hrvatov.

Rimski sporazum (27. I. 1924.)

Prvi vladarji svobodne kraljevine. Stari kralj Peter, ki je zasedel l. 1905. prestol male Srbije, je vodil državo v najtežjih, a tudi najsjajnejših letih naše narodne zgodovine. Doživel je osvobodnje Slovencev, Hrvatov in Srbov ter njihovo zedinjenje v svobodni državi, dasi je vsa zadnja leta vodil kot regent vladarske posle njegov sin Aleksander. Že nekaj mesecev po sprejetju prve ustave („vidovdanske“, 1921),

Kralj Aleksander I. Zedinitelj

ki naj bi uredila notranje razmere, pa je kralj Peter v visoki starosti umrl kot prvi jugoslovanski kralj (1921). Narodna skupščina mu je v priznanje velikih zaslug nadela častni naslov: Peter I. Veliki Osvoboditelj.

Njegov naslednik, kralj Aleksander I. (1921 do 1934), je vse svoje sile posvetil notranji in zunanji okrepitvi države. Da bi preprečil strankarske boje, ki so postali nevarni za državo, je 6. januarja 1929 ukinil vidovdansko

Peter I. Vel. Osvoboditelj (1918–1921)

Aleksander I. Zedinitelj (1921–1934)

ustavo. Tretjega oktobra istega leta je izdal zakon, po katerem se je država začela imenovati Jugoslavija in je dobila novo upravno razdelitev v banovine, 5. septembra 1931 pa je objavil novo ustavo.

Enako odločen je bil Aleksander v zunanji politiki. V obrambo pred madžarskim revizionizmom, ki je stremel po

Kralj Peter II.

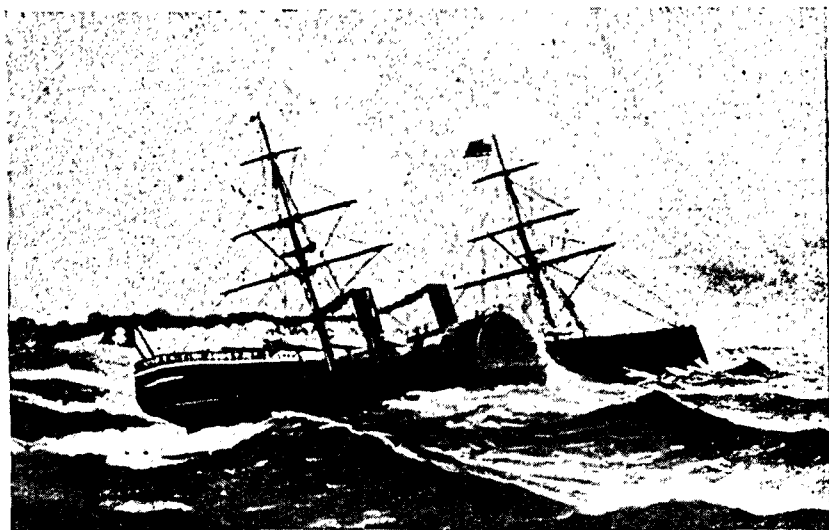
zopetni priključitvi dežel „krone sv. Štefana“, in pred poskusom Otona Habsburškega, sina cesarja Karla, da bi se vrnil na madžarski prestol, je povezal svojo državo s Češkoslovaško in Romunijo v Malo antanto, ki se je zavezala, skupno braniti trianonske meje. Aleksander je tudi mnogo pripomogel k ustvaritvi Balkanske zveze, v katero so vstopile poleg Jugoslavije Romunija, Grčija in Turčija. Proti koncu svoje vlade je kralj Aleksander z obiskom v Bolgariji pripravil trdna tla za poznejšo pogodbo o

večnem prijateljstvu med Jugoslavijo in Bolgarijo. Njegovo zadnje politično dejanje je bil obisk zavezniški Franciji, s katero so ga spajale tesne vezi. Toda komaj je stopil v Marseilleu na francoska tla, so že sovražniki naše države izvršili nanj atentat (9. oktobra 1934). Njegove zadnje besede so bile „Čuvajte Jugoslavijo!“

Ker je bil njegov prvorojenec, naš sedanji kralj Peter II., star šele 11 let, so prevzeli do njegove polno-

letnosti vlado trije namestniki: knez Pavle Karadžordjević, dr. Radenko Stanković in dr. Ivo Perović. Z veliko spretnostjo so še utrdili mednarodni položaj Jugoslavije. Danes je Jugoslavija vodilna država v jugovzhodni Evropi, v prijateljstvu z vsemi sosedi, a obnem odločena, braniti svojo posest proti komurkoli.

Napredek v tehniki. Ob prehodu iz 18. v 19. stol. je dosegla tehnika največji napredek. Z dolgoletnimi poizkusi se je posrečilo znanstvenikom prodreti v skrivnost fizikalnih zakonov, ki so jih začeli izkoriščati v praktičnem življenju. Stroj je zamenjal človeško silo.

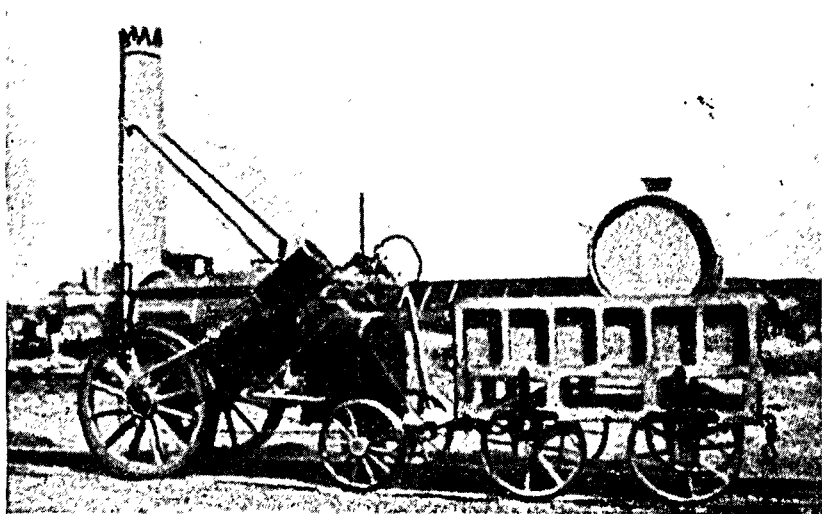

Parnik na „kolesa“

Ena najpomembnejših pridobitev človeka v tej dobi je bila iznajdba Škota Jamesa Watta, ki je napravil prvi parni stroj (1769). Pomembnost njegovega izuma se je še povečala, ko ga je Amerikanec Robert Fulton začel izrabljati kot gonilno silo pri parobrodih (1807) in Anglež Jurij Stephenson pri lokomotivah (1814). Ta izuma sta izzvala popoln preobrat v prometu na kopnem in na morju. Namesto jadrnice so po morjih začeli voziti parniki, katere je izpopolnil z vijakom češki učenjak Jožef Ressel, ki je deloval nekaj časa tudi v Ljubljani (1826).

Prva železnica je stekla na Angleškem l. 1825. (med Stocktonom in Darlingtonom). Že nekaj desetletij pozneje so začeli graditi železnice v vseh kulturnih državah. Tudi naši kraji so kmalu dobili prve

proge. Najstarejša železnica na jugoslovanskem ozemlju je bila zgrajena med Gradcem in Celjem (1846), podaljšana pozneje do Ljubljane (1849) in Trsta (1857). Hrvatska in Srbija sta dobili prve proge precej kasneje. Na Hrvaškem je stekla prva železnica od Zidanega mosta preko Zagreba do Siska, prva železnica na srbskih tleh pa je bila položena še v tedanji Turčiji od Soluna preko Skoplja do Kosovske Mitrovice (1873). Glavna prometna žila Srbije — od Beograda do Niša — je bila kot del mednarodne proge iz Srednje Evrope v Carigrad zgrajena šele l. 1884.

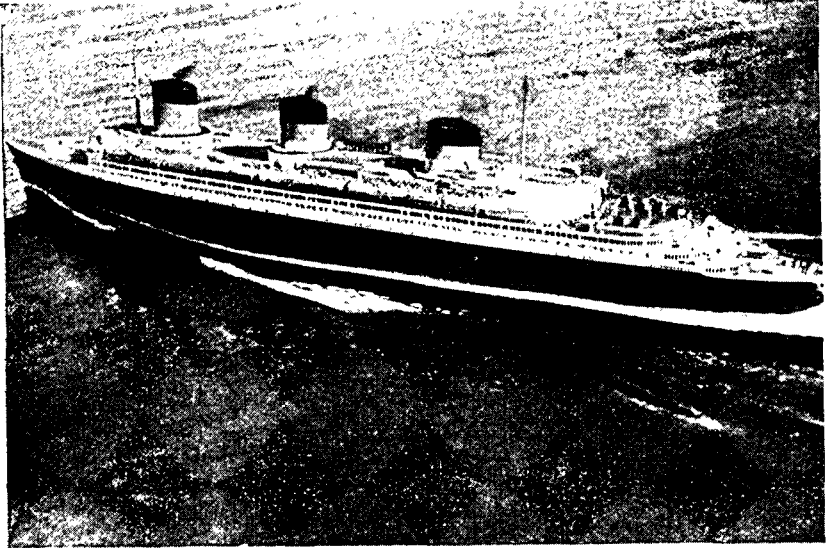
Stephensonova lokomotiva

Parni stroj so začeli izrabljati v industriji, ki je doživela v 19. stol. največji razmah. Hitrejše in cenejše industrijsko proizvajanje je skoraj popolnoma izpodrinilo domačo obrt.

Še hitreje pa je napredovala tehnika v zadnjih desetletjih. Skoraj v vseh gospodarskih panogah opravljajo glavno delo stroji. Za gonilno silo izrablja človek premog, nafto, bencin, pline in elektriko.

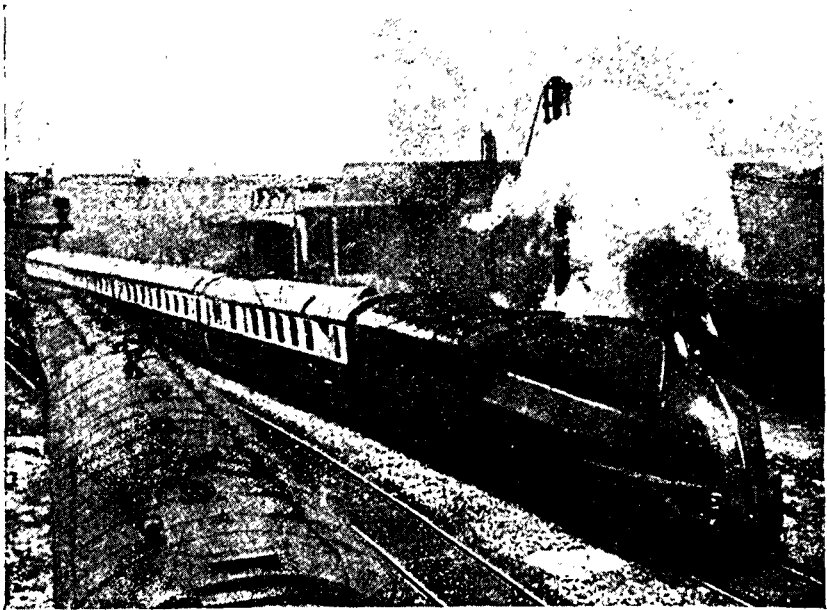
V vseh državah se razvija industrija, ki izrablja ogromne količine zemeljskih zakladov in pridelkov. Zaradi pomanjkanja surovin se je med posameznimi državami začelo ostro tekmovanje, ki povzroča huda nasprotja in oboroževanje. Posledica velike industrializacije so težki socialni spori in velika brezposelnost.

Tehnično znanje se izpopolnjuje v vseh strokah. V kovinski industriji izdelujejo vedno popolnejše stroje. Na železnicah zamenjujejo počasne lokomotive s stroji, ki dosegajo brzino preko 100 km na uro; železnice tudi elektrificirajo. Namesto nekdanjih cest gradijo moderne

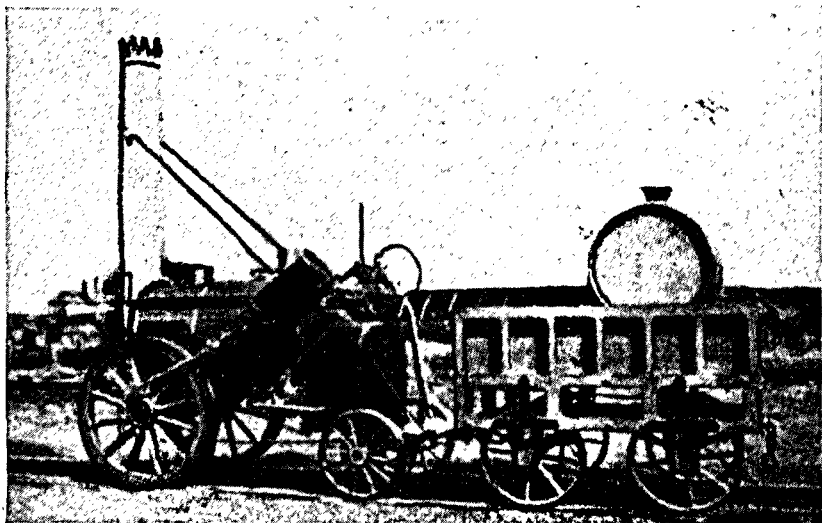
Moderni francoski parnik „Normandie“

asfaltirane in betonirane ceste, ki so prilagojene za naraščajoči promet motornih vozil (prvi avtomobil je zgradil Benz, 1866). Vedno važnejši postaja promet v zraku. Od prvega letala, ki sta ga izumila brata

Moderna lokomotiva

proge. Najstarejša železnica na jugoslovanskem ozemlju je bila zgrajena med Gradcem in Celjem (1846), podaljšana pozneje do Ljubljane (1849) in Trsta (1857). Hrvatska in Srbija sta dobili prve proge precej kasneje. Na Hrvaškem je stekla prva železnica od Zidanega mosta preko Zagreba do Siska, prva železnica na srbskih tleh pa je bila položena še v tedanji Turčiji od Soluna preko Skoplja do Kosovske Mitrovice (1875). Glavna prometna žila Srbije — od Beograda do Niša — je bila kot del mednarodne proge iz Srednje Evrope v Carigrad zgrajena šele l. 1884.

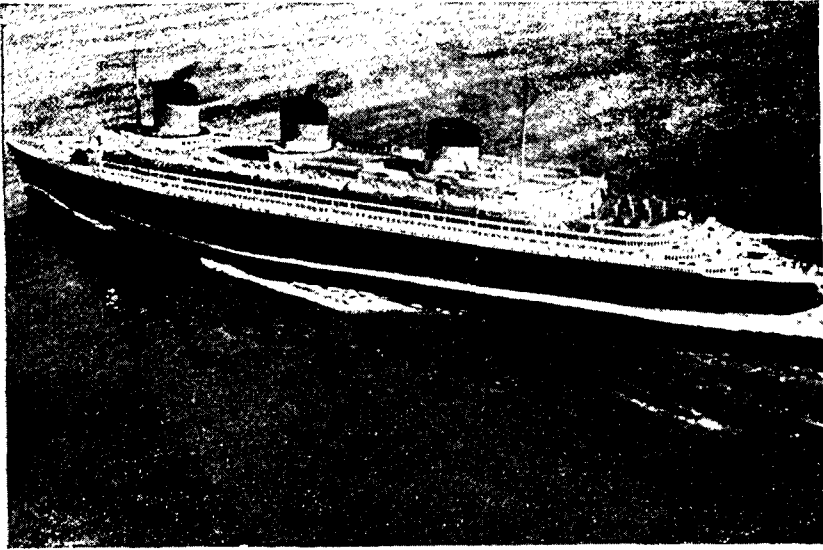
Stephensonova lokomotiva

Parni stroj so začeli izrabljati v industriji, ki je doživela v 19. stol. največji razmah. Hitrejše in cenejše industrijsko proizvodnjanje je skoraj popolnoma izpodrinilo domačo obrt.

Še hitreje pa je napredovala tehnika v zadnjih desetletjih. Skoraj v vseh gospodarskih panogah opravljajo glavno delo stroji. Za gonilno silo izrablja človek premog, nafto, bencin, pline in elektriko.

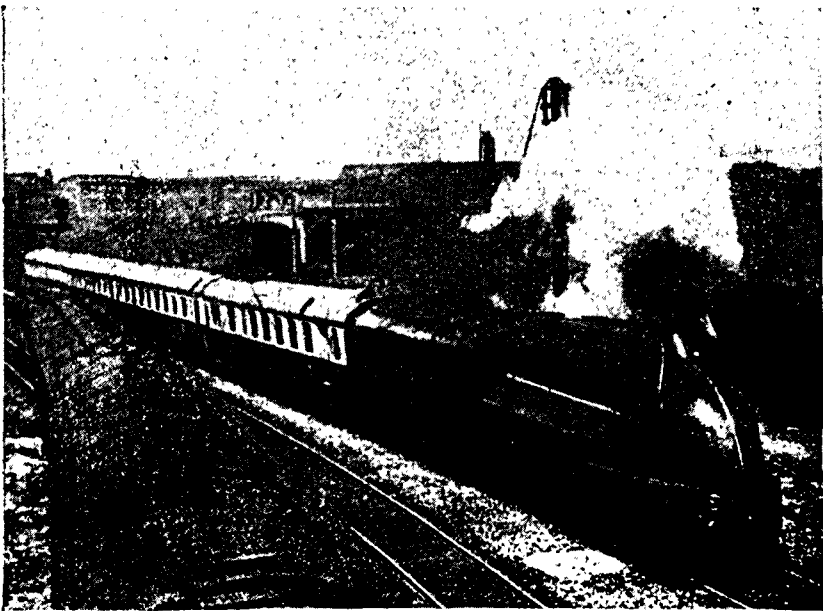
V vseh državah se razvija industrija, ki izrablja ogromne količine zemeljskih zakladov in pridelkov. Zaradi pomanjkanja surovin se je med posameznimi državami začelo ostro tekinovanje, ki povzroča huda nasprotja in oboroževanje. Posledica velike industrializacije so težki socialni spori in velika brezposelnost.

Telnično znanje se izpolnjuje v vseh strokah. V kovinski industriji izdelujejo vedno popolnejše stroje. Na železnicah zamenjujejo počasne lokomotive s stroji, ki dosegajo brzino preko 100 km na uro; železnice tudi elektrificirajo. Namesto nekdanjih cest gradijo moderne

Moderni francoski parnik „Normandie“

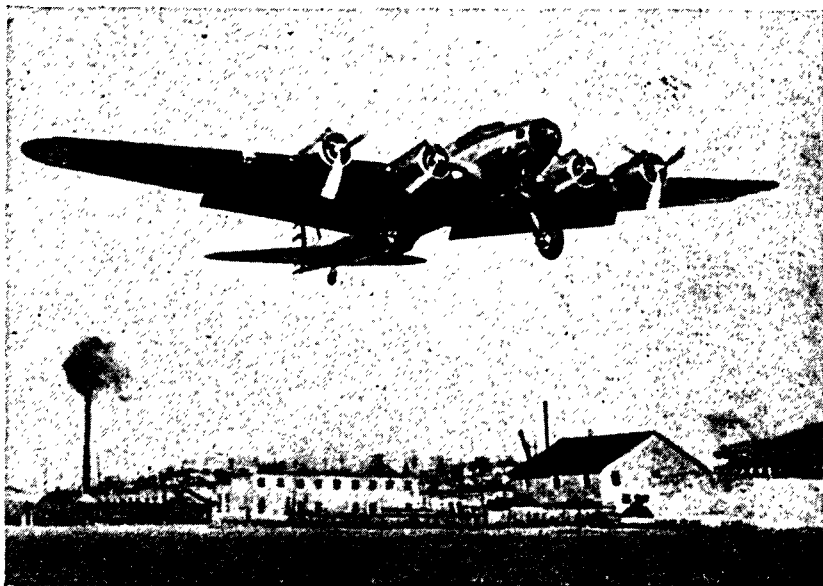
asfaltirane in betonirane ceste, ki so prilagojene za naraščajoči promet motornih vozil (prvi avtomobil je zgradil Benz, 1866). Vedno važnejši postaja promet v zraku. Od prvega letala, ki sta ga izumila brata

Moderna lokomotiva

Wrighta (1903), in zrakoplova (izum grofa Zeppelina 1898) se zračna prometna sredstva stalno izpolnjujejo. Še l. 1909. je svet strmel, ko se je posrečilo preleteti z letalom morskó ožino med Francijo in Anglijo. danes pa že letajo preko Atlantika (prvi Lindberg 1927) in severnega tečaja (Rusi). Razdalje med deželami in celinami se tako stalno krčijo in v nekaj urah je mogoče preleteti daljave, za katere so pred kratkim še rabili tedne in mesece.

Velikanski rážvoj je pokazala tudi vojna tehnika. Izumili so topove, ki mečejo unjčevalne izstrelke na velikanske razdalje (Nemci so streljali v svetovni vojni na daljavo 126 km), strojnice, ki izstrele

Moderno letalo

na stotine krogel v minuti, in tanke, ki z lahkoto zmagujejo zapreke. V svetovni vojni so prvič porabili dušéče in strupene pline (prvi Nemci l. 1916.)

Velik napredek je pokazala fotografska in filmska industrija, ki je izumila zvočni film. V zadnjih letih je po vsem svetu zmagala iznajdba radia (izumila Hertz 1886 in Marconi 1897), ki po etru seznanja človeštvo s kulturnimi pridobitvami posameznih narodov. Izdelali so že prve aparate za prenašanje slik (televizija).

Z vso upravičenostjo imenujemo zato 19. stol. stoletje tehnike. Zaradi velikega industrijskega razvoja so nastale zlasti v zahodnoevropskih državah velika industrijska središča in delavstvo izredno pomemben činitelj v človeški družbi. Tehnični napredek je vplival tudi na porast človeštva, ki se je v tem stoletju skoraj podvojilo.